

Установа адукацыі
«Акадэмія Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь»

Кафедра беларускай і замежных моў

А.В. Каценка, В.К. Мароз

**БЕЛАРУСКАЯ МОВА
(ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)**

*Рэкамендавана вучэбна-метадычным аб'яднаннем
на гуманітарнай адукацыі ў якасці вучэбна-метадычнага дапаможніка
для студэнтаў юрыдычных спецыяльнасцяў
устаноў вышэйшай адукацыі*

Мінск
Акадэмія МУС
2016

УДК 808.26
ББК 81.2 Бел
К12

Рэцэнзенты:

кафедра сучаснай беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта;
кандыдат філалагічных навук *М.К. Чаеўская*

Каценка, А.В.

К12 Беларуская мова (прафесійная лексіка) : вучэбна-метадычны дапаможнік / А.В. Каценка, В.К. Мароз ; установа адукацыі «Акад. М-ва ўнутр. спраў Рэсп. Беларусь». – Мінск : Акадэмія МУС, 2016. – 105, [3] с.

ISBN 978-985-576-005-5.

Вучэбна-метадычны дапаможнік змяшчае асноўныя праграмныя звесткі па дысцыпліне «Беларуская мова (прафесійная лексіка)»: практычныя заданні, тэксты для перакладу, кароткі тэрміналагічны слоўнік (лексічны мінімум) і інш.

Адрасаваны навучэнцам дзённай формы навучання і слухачам завочнай формы навучання юрыдычных спецыяльнасцяў устаноў вышэйшай адукацыі Рэспублікі Беларусь.

УДК 808.26
ББК 81.2 Бел

ISBN 978-985-576-005-5 © УА «Акадэмія Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь», 2016

Уступ

Вучэбная дысцыпліна «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» заняла належнае месца ў сістэме падрыхтоўкі спецыялістаў з вышэйшай адукацыяй. Яна выступае неад’емным элементам сацыяльна-гуманітарнага блоку дысцыплін, садзейнічае фарміраванню і развіццю сацыяльна-асобасных кампетэнцый, забяспечвае цэласнасць засваення гуманітарных ведаў у адпаведнасці з кантэкстам будучай прафесійнай дзейнасці. Выкладанне дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» ва ўстановах вышэйшай адукацыі прадугледжвае забеспячэнне ўмоў усебаковага авалодання беларускай мовай, фарміраванне ў навучэнцаў ведаў пра беларускую мову як нацыянальную з развітай сістэмай літаратурных нормаў. У праграме – сучасная навуковая інфармацыя пра стан і перспектывы развіцця беларускай мовы як дзяржаўнай у Рэспубліцы Беларусь, гістарычныя этапы развіцця беларускай мовы, фарміраванне сістэмы адметных рыс беларускай мовы ў параўнанні з рускай. Курс беларускай мовы прадугледжвае засваенне і паглыбленне ведаў па такіх раздзелах мовазнаўства, як лексікалогія, лексікаграфія, фанетыка, арфаэпія, графіка, арфаграфія, марфеміка, словаўтварэнне, марфалогія, сінтаксіс, пунктуацыя, стылістыка, культура маўлення. Асабліва ўвага надаецца ўзбагачэнню слоўнікавага запasu і развіццю арфаграфічных навыкаў, асвятленню пытанняў лексікалогіі, у прыватнасці шляхоў і спосабаў фарміравання прафесійна-тэрміналагічнай лексікі. У выніку навучэнцы без цяжкасці вызначаюць ролю мовы ў працэсе сацыялагізацыі асобы, месца беларускай мовы сярод іншых моў свету, авалодваюць сістэмай лексічных, граматычных і стылістычных сродкаў, што развівае пачуццё нацыянальнай самасвядомасці на аснове павагі да беларускай мовы як формы самаідэнтыфікацыі асобы.

Выкладанне вучэбнай дысцыпліны накіравана на фарміраванне такіх кампетэнцый, як уменне прымяняць базавыя навукова-тэарэтычныя веды для вырашэння тэарэтычных і практычных задач, валоданне сістэмным і параўнальным аналізам, набывццё навыкаў самастойнай даследчыцкай працы з перспектывамі ўвядзення інавацый у прафесійную дзейнасць. У цэлым рэалізацыя адукацыйнай праграмы вучэбнай дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» скіравана на тое, каб выпускнік

установы вышэйшай адукацыі валодаў прафесійнымі кампетэнцыямі ў такіх відах дзейнасці, як камунікатыўна-справавая, арганізацыйна-кіраўнічая, навукова-даследчыцкая, інавацыйная.

Арганізацыйна-метадычная дзейнасць устаноў вышэйшай адукацыі па фарміраванні моўных кампетэнцый у ходзе падрыхтоўкі спецыялістаў пэўнага профілю павінна быць скіравана на забеспячэнне метадычнай, метадалагічнай, інфармацыйнай, камунікатыўнай, аналітычнай, рэфлексійнай кампетэнтнасці навучэнцаў, фарміраванне інавацыйных падыходаў, удасканаленне сістэмы інфармацыйна-аналітычнага забеспячэння, укараненне новых ведаў у прафесійнай сферы. Для рэалізацыі праграмных задач вучэбнай дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» выкарыстоўваюцца як традыцыйныя, так і інавацыйныя метады. У межах гуманітарных вучэбных дысцыплін мэтазгодна аддаваць прыярытэт прыёмам камунікатыўнага характару дзеля замацавання ролі актыўных носьбітаў мовы. Дыялогавыя формы ў якасці кампанента метадычнай арганізацыі практычных заняткаў найбольш выніковыя пры разглядзе такіх аб'ёмных тэм, як «Уводзіны ў вучэбную дысцыпліну «Беларуская мова (прафесійная лексіка)», «Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей», «Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму», «Функцыянальныя стылі маўлення», «Культура прафесійнага маўлення».

Пры інтэрактыўнай методыцы правядзення практычных заняткаў на першы план выступае здольнасць самастойна збіраць, апрацоўваць, аналізаваць і сістэматызаваць матэрыял. Логіка адукацыйнага працэсу развіваецца ад ведання да разумення, а затым да спасціжэння глыбіннага сэнсу моўных з'яў. Выкладчыку, які глыбока даследаваў выбраную праблему, валодае дастатковай сістэмай доказаў і фактаў, неабходна дапамагчы навучэнцам спарадкаваць набытую інфармацыю. Пасля таго, як вызначаны ўзровень валодання мовай усёй групы і кожнага навучэнца ў прыватнасці, дарэчы будзе правядзенне імітацыйных вучэбных гульняў, у аснове якіх ляжыць метады так званай сістэмнай дынамікі. У працэсе навучання паступовае ўскладненне форм павінна ісці ад простых «пытанне – адказ» да рэфератыўных, дыскусійных, працы ў малых групах. Пры чытанні рэфератаў і абмеркаванні тэм вусных выказванняў можна практыкаваць шматступенную сістэму авалодання інтэрактыўнымі метадамі.

Замацаванне асобаснай пазіцыі прадугледжвае спалучэнне лагічных і эмацыйных прыёмаў, што ў выніку прыводзіць да фарміравання перакананняў. У такім дыялогу да месца выкарыстоўваць фразеалагізмы, прыказкі і прымаўкі, крылатыя выслоўі, папярэдне скіраваўшы навучэнцаў на пошук па адпаведных крыніцах. Светапоглядныя асновы народнай

маралі, нормы сужыцця ў грамадстве, станоўчыя і адмоўныя якасці асобы, закладзеныя ў беларускім фальклору і літаратуры, – абавязковы кампанент для запамінання і ўзнаўлення на занятках: *Ідзі з людзьмі – не згубішся; Не частуй ты мяне піўцом, вінцом – пачастуй мяне добрым слаўцом; Ядуць на свеце хлеб траякі: белы, чорны і ніякі; Божа! Гэткі свет тут моц стварыла твая!* (Янка Купала); *Ці ж мы, хлопцы, рук не маем, // Ці ж нам сілы Бог не даў, // Каб над нашым родным краем // Промень волі не блішчаў?!* (Якуб Колас); *Не, не развітаюся ніколі // З родным краем, дзе так светла нам. // Проста я люблю яго да болю // І з любоўю дзецям перадам* (Пімен Панчанка). Выкарыстанне беларускіх афарыстычных (крылатых) выслоўяў дапамагае засяродзіць увагу на сутнасных праблемах быцця асобы ў слове, у роднай моўнай стыхі: *Дзякуй тым, хто нашу мову родную ўскрашае!; Выракацца роднай мовы не маем права; Бясмертнае слова, ты, роднае слова!* (Янка Купала).

Праз дыялог шукаюцца адказы на пытанні, чаму вучыцца па-беларуску, пісаць па-беларуску, гаварыць па-беларуску – гэта і неад’емнае права кожнага, і адначасова патрыятычны абавязак. Фарміраванне ўстаноўкі на практычнае ўкараненне атрыманых ведаў у прафесійнай дзейнасці і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці непасрэдным чынам звязана з веданнем канстытуцыйных асноў функцыянавання сучаснай беларускай мовы ў Рэспубліцы Беларусь. Дзеля гэтага прапануецца праца з адпаведнымі артыкуламі Канстытуцыі, дзе падаецца прававое вызначэнне статусу беларускай мовы як нацыянальна-дзяржаўнай: «Дзяржаўнымі мовамі ў Рэспубліцы Беларусь з’яўляюцца беларуская і руская мовы» (артыкул 17 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь); «Кожны мае права захоўваць сваю нацыянальную прыналежнасць, таксама як ніхто не можа быць прымушаны да вызначэння і ўказання нацыянальнай прыналежнасці. Знявага нацыянальнай годнасці караецца згодна з законам. Кожны мае права карыстацца роднай мовай, выбіраць мову зносін. Дзяржава гарантуе ў адпаведнасці з законам свабоду выбару мовы выхавання і навучання» (артыкул 50 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь).

Выпрацоўка патрэбы авалодання і карыстання беларускай мовай у прафесійнай дзейнасці магчымая толькі на аснове трывалых ведаў пра лексічны склад беларускай мовы, яе тэрмінасістэму. Тэматыка практычных заняткаў дазваляе паглыбіць веды, развіць асноўныя камунікатыўныя якасці, засвоіць нормы літаратурнай мовы, азнаёміцца з асноўнымі лексікаграфічнымі крыніцамі, персаналіямі беларускай лінгвістыкі, навучыцца адрозніваць тэрміналагічную лексіку ад агульнаўжывальнай, вызначаць адметныя асаблівасці навуковага і афіцыйна-справавога стыляў, умець аналізаваць з’явы білінгвізму, бачыць прычыны і вынікі

інтэрферэнцыі, выпрацоўваць рацыянальныя моўныя паводзіны, валодаць сітуацыяй у прафесійнай сферы і эфектыўна выкарыстоўваць сродкі беларускай мовы ў практычнай дзейнасці, кваліфікавана перакладаць спецыяльныя навуковыя тэксты з рускай мовы на беларускую, засвоіць прыёмы кампрэсіі і разгортвання навуковай інфармацыі, анатавання і рэферыравання, правільнага афармлення службовых папер. Істотную ролю ў сістэме заняткаў маюць разнастайныя віды аналізу навуковага тэксту і пераклад спецыяльнага тэксту з рускай мовы на беларускую.

Адзначаныя пазіцыі непасрэдным чынам звязаны з патрабаваннем высокага ўзроўню культуры маўлення, з практыкай пашырэння беларускай мовы на асноўныя сферы грамадскага жыцця. Культура маўлення як сукупнасць камунікатыўных якасцяў прадугледжвае правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, выразнасць, багацце, дарэчнасць, чысціню выказвання. Выпрацоўка высокай культуры маўлення непасрэдна звязваецца з актуалізацыяй навыкаў, набытых у працэсе вывучэння спецыяльных дысцыплін. У праблемна-арыентаваным кантэксце, які прадугледжваецца метадыкай інавацыйнай дзейнасці, пры разглядзе тэмы «Культура прафесійнага маўлення» можна абмеркаваць пытанне, на якое Янка Купала арыентаваў беларусаў яшчэ на пачатку XX ст.: *Самы важнейшы і непаломны закон жыцця – гэта людская мова, праз каторую чалавек стаў найвышэй ад усякага стварэння пад сонцам.*

Выпрацоўка адпаведнага ўзроўню маўленчай культуры садзейнічае падрыхтоўцы высокаадукаваных спецыялістаў, здольных вырашаць складаныя моўна-сацыяльныя праблемы функцыянавання беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму. Разам з тым зразумела, што поўнае і ўсебаковае авалоданне прафесійнай лексікай у пэўнай галіне ведаў магчымае толькі ва ўмовах паўнаwartаснага функцыянавання самой моўнай сістэмы, якая забяспечвае ўсе асноўныя ўзроўні грамадскага жыцця. А паколькі ў сучасных умовах засваенне культурна-гістарычнай спадчыны народа адбываецца не праз родную мову, а праз рускую як пераважную форму адукацыі і камунікацыі, працягваецца працэс функцыянальнага згортвання беларускай мовы, нягледзячы на тое, што ў Рэспубліцы Беларусь створаны канстытуцыйныя ўмовы для яе поліфункцыянальнага пашырэння як нацыянальна-дзяржаўнай мовы. Гэтая праблема аб'ектыўна прысутнічае ў сучасным жыцці і можа быць абмеркавана пры вывучэнні тэмы «Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму». Разгляд тэмы варта пачаць з рэфератыўнага паведамлення «Беларуская мова ў кантэксце афіцыйных вынікаў перапісу насельніцтва Беларусі 2009 г.».

Паколькі ў сучасных умовах асноўны клопат па захаванні беларускай нацыянальнай мовы і яе паўнаwartасным развіцці кладзецца пера-

важна на сістэму адукацыі, у межах тэмы «Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму» важна практыкаваць форму рэфератаў як віду пісьмовай працы, спалучанай з вусным пераказам зместу рэферата перад аўдыторыяй. Асэнсаванне адказаў, разгорнутая і аргументаваная ацэнка праяўленых ведаў ускладняецца на групу найлепш падрыхтаваных навучэнцаў – аналітыкаў.

Праз падрыхтоўку вусных і пісьмовых паведамленняў па адпаведных спецыяльных пытаннях пашыраецца і развіваецца кагнітыўная (пазнавальная) функцыя сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Веданне спецыяльных тэкстаў на беларускай дзяржаўнай мове, уменне іх дакладна перадаць (пераказаць) выпрацоўвае навыкі лагічнага і дакладнага выказвання ўласных думак з арыентацыяй на ўзоры літаратурнай мовы.

Выкладанне дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» мае на мэце не толькі забеспячэнне поўнага і ўсебаковага авалодання вучэбным матэрыялам, але і выхаванне нацыянальнай самасвядомасці на аснове павагі да беларускай мовы як найвялікшага нацыянальнага скарбу ў культурна-гістарычнай спадчыне беларускага народа. Пазнанне мовы як з’явы грамадскай дае магчымасць моладзі акрэсліць і ўмацаваць уласныя прафесійныя і грамадзянскія пазіцыі. Паглыбленне ў пазнанне роднай мовы абуджае творчы патэнцыял асобы. Праз беларускую мову як крыніцу інфармацыі ствараюцца магчымасці мэтанакіраванага развіцця сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый навучэнцаў. Асноўным прынцыпам, пакладзеным у аснову метадычнай канцэпцыі выкладання гуманітарных дысцыплін, з’яўляецца адзінства навучання і выхавання. Таму неад’емным кампанентам практычных заняткаў па беларускай мове з’яўляюцца *індывідуальныя творчыя заданні*. Яны скіраваны на праяўленне ў навучэнцаў здольнасцей лагічнага мыслення і паслядоўнага выкладу думак. Напрыклад, прапануецца раскрыць змест прыказак: *Ніхто не зробіць горш табе, чым сам сабе; Горш, калі баішся – і ліха не мінеш, і надрыжышся; Добра рызыка разумная* і інш. Праз такія заданні правяраецца ступень засваення лексічага запasu беларускай мовы і веданне літаратурных нормаў: напрыклад, даецца магчымасць пацвердзіць змест аўтарскага выказвання дэкламацыяй твораў беларускай паэзіі і прозы (Уладзімір Калеснік: «Мова – матэрыя душы: у мове жыве індывідуальнасць таго, хто гаворыць, – яго розум, тэмперамент, характар, культура. І ўсё гэта не проста жыве, а дзейнічае, прымаючы форму моватворчае сілы. Калі моватворчая сіла выходзіць за рамкі сярэдняй нормы, тады мы маем справу з мастаком слова»). Дзейсным спосабам актуалізацыі беларускай мовы ў прафесійным навучанні з’яўляецца прапанова выбраць актуальную тэму

і напісаць па-беларуску справавы ліст на адрас адпаведнай арганізацыі ці ўстановы Рэспублікі Беларусь.

У справе пашырэння беларускай мовы мэтазгодна кіравацца прынцыпам нацыянальна-культурнага цэнтрызму. У навучанні і выхаванні гэта паспрыяе ўспрыняццю ўласнай нацыянальнай культуры як феномена, які ацэньваецца і ўсведамляецца ў разнастайным сучасным свеце па адметных крытэрыях, забяспечвае выхаванне асобы паводле найлепшых грамадзянскіх традыцый. Таму прадугледжваецца ўвядзенне ў структуру практычных заняткаў абавязковага кампанента для запамінання ці завучвання на памяць, які выступаў бы квінтэсенцыяй дыдактычнага напаўнення тэмы.

Адной з мэт дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» з'яўляецца развіццё пачуцця нацыянальнай самасвядомасці на аснове павагі да беларускай мовы як асноўнай формы самаідэнтыфікацыі асобы. Паходжанне ўласнага прозвішча, яго словаўтваральная мадэль, формы змянення па склонах у беларускай і рускай мовах – абавязковыя пытанні для разгляду ў межах адпаведных тэм. У выніку кожны навучэнец павінен мець інфармацыю пра месца свайго прозвішча ў нацыянальным антрапаніміконе. Рэфератыўная тэма «Маё імя ў гісторыі і сучаснасці Беларусі» як збор інфармацыі пра суродзічаў або цёзкаў навучэнцаў можа быць распачата ў межах заняткаў па беларускай мове, а затым распрацоўвацца на працягу ўсяго курса навучання. Гістарычна сфарміраваная сістэма каштоўнасцей павінна асэнсоўвацца кожным новым пакаленнем і перадавацца нашчадкам як духоўная спадчына.

У кантэксце выхаваўчага працэсу адукацыйнай сферы асабліваю актуальнасць набывае фарміраванне ў моладзі глыбінных уяўленняў пра сутнасць грамадскіх ідэалаў. Праз прызму роднага слова ёсць магчымасць засяродзіць навучэнцаў на тым, што сярод асноўных ідэалагічных прыярытэтаў (дзяржаўнасць, каштоўнасці ўласнай гісторыі, нацыянальных традыцый, звычаяў) на першае месца мусіць быць пастаўлена родная мова. Беларуская мова выступае сама па сабе нацыянальнай каштоўнасцю і разам з тым з'яўляецца галоўным сродкам тварэння нацыянальнай гісторыі і культуры.

На кафедры беларускай і замежных моў Акадэміі МУС Рэспублікі Беларусь распрацоўваецца метадыка комплекснага аналізу моўных з'яў з мэтай укаранення атрыманых ведаў у прафесійна-вучэбную дзейнасць. У аспекце фарміравання моўных кампетэнцый ставяцца задачы замацавання практычных уменняў і навыкаў кваліфікаванага карыстання вуснай і пісьмовай мовай, пашырэння і ўзбагачэння прафесійнага лексічнага запasu, увядзення ў практыку ўжывання беларускай тэрміналогіі і пра-

фесійнай лексікі па абранай спецыяльнасці. Фарміраванне ўстаноўкі на практычнае ўкараненне атрыманых ведаў у прафесійнай дзейнасці і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці непасрэдным чынам звязана з выхаваннем любові і павагі да нацыянальнай мовы як духоўнай і інтэлектуальнай спадчыны беларускага народа.

Арганізацыйна-метадычная дзейнасць па фарміраванні моўных кампетэнцый у ходзе падрыхтоўкі спецыялістаў юрыдычнага профілю скіравана:

- на развіццё прафесійных кампетэнцый і забеспячэнне метадычнай, метадалагічнай, інфармацыйнай, камунікатыўнай, аналітычнай, рэфлексійнай кампетэнтнасці кадраў;

- фарміраванне інавацыйнай скіраванасці ў дзейнасці прафесійнага калектыву, якая праяўляецца ў вывучэнні, абагульненні, распаўсюджванні эфектыўнага і інавацыйнага вопыту;

- арганізацыю метадычнага суправаджэння рэалізацыі дэкрэтаў, кодэксаў, праграм і інш.;

- забеспячэнне на дыягнастычнай індывідуалізаванай і дыферэнцыяванай аснове кансультацыйнай метадычнай дапамогі прафесійным кадрам у пытаннях самаадукацыі;

- удасканаленне сістэмы інфармацыйна-аналітычнага забеспячэння, метадычнай падтрымкі ўкаранення інавацыйных тэхналогій;

- пастаяннае ўзаемадзеянне з прафесійнымі кадрамі дзеля стварэння ўмоў для ўдасканалення і развіцця іх прафесійнага ўзроўню, ініцыятывы, раскрыцця магчымасцей, задавальнення інтарэсаў і творчых схільнасцей.

Тэма 1

Уводзіны ў вучэбную дысцыпліну «Беларуская мова (прафесійная лексіка)». Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей

Змест вучэбнага матэрыялу

Прадмет і задачы вучэбнай дысцыпліны. Роля вучэбнай дысцыпліны ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў устаноў вышэйшай адукацыі.

Мова і соцыум. Функцыі мовы ў грамадстве. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў. Канцэпцыі паходжання беларускай мовы. Дзяржаўны статус беларускай мовы ў Вялікім Княстве Літоўскім. Паланізацыя і русіфікацыя. Моўныя рэформы савецкага часу. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы ў XX – пачатку XXI ст.

Мэты заняткаў:

1) *вучэбныя*:

- набыць веды пра асноўныя функцыі мовы і гіпотэзы яе паходжання;
- разгледзець адметныя рысы беларускай мовы ў параўнанні з іншымі славянскімі мовамі;
- вызначыць этапы гістарычнага развіцця беларускай мовы;
- раскрыць асаблівасці прафесійна арыентаванага маўлення, адпаведнага нормам сучаснай беларускай мовы;

2) *выхаваўчая* – наданне належнай увагі беларускай мове як роднай, нацыянальнай, дзяржаўнай.

Апорныя палажэнні

Камунікацыя (ад лац. *communis* – звязваю, раблю агульным) – від дзейнасці, зместам якога з’яўляецца абмен інфармацыяй паміж членамі адной моўнай супольнасці для дасягнення ўзаемаразумення і ўзаемадзеяння.

Функцыі мовы: камунікатыўная, намінацыўная, кагнітыўная, экспрэсіўная, эстэтычная, рэгуляцыўная, этнічная, акумулятыўная.

Гіпотэзы паходжання мовы: рэлігійная, канцэпцыя «грамадскага дагавору», натуралістычная (гукапераймальная, выклічнікаў), матэрыялістычная (працоўная).

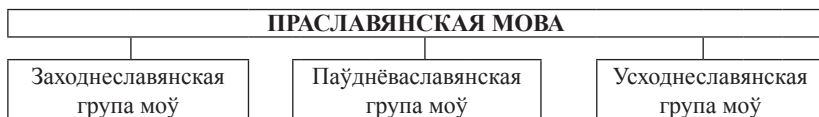
Вытокі і асноўныя этапы гістарычнага развіцця беларускай мовы: індаеўрапейскае моўнае адзінства, агульнаславянскае моўнае адзінства, усходнеславянскае моўнае адзінства; старажытная беларуская мова (XIV–XVIII стст.); працэсы паланізацыі (XVII–XVIII стст.) і русіфікацыі (XIX ст.); развіццё сучаснай беларускай мовы ў XX – пач. XXI ст.

Апорныя схемы

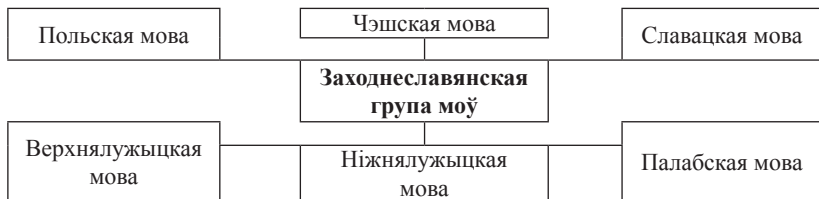
№ 1

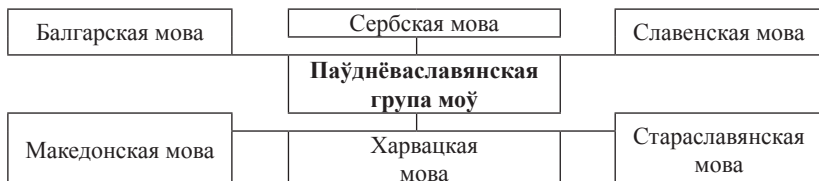
№ 2

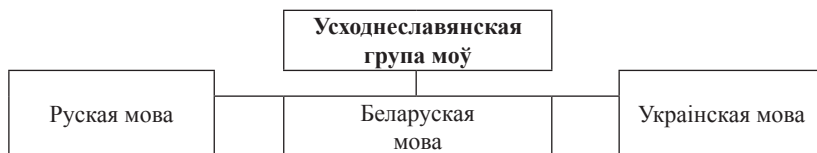

№ 3

№ 4

Перыяд ўсходнеславянскага моўнага адзінства	Старажытны перыяд беларускай літаратурнай мовы	Перыяд адраджэння літаратурнай формы беларускай мовы
«Аповесць мінулых гадоў», «Руская праўда», «Павучанне Уладзіміра Манамаха», «Слова пра паход Ігараў», «Жыццё Ефрасінні Полацкай», «Жыццё Аўраамія Смаленскага», «Хаджэнне Ігнація Смялініна»	«Судзебнік караля Казіміра Ягелонавіча», «Статут Вялікага Кня- ства Літоўскага», «Ліст да Абуховіча», «Прамова Мялешкі», вершы Сімяона Полацкага і Андрэя Рымшы, «Летапісец вялікіх князёў Літоўскіх», «Хроніка Быхаўца», «Баркулабаўскі летапіс»	«Як правільна пісаць па-беларуску» Язэпа Лёсіка, «Беларуская грама- тыка для школ» Браніслава Тарашкевіча, «Беларускі правапіс» Антана Луцкевіча і Яна Станкевіча, дапаможнік Рудольфа Абіхта і Яна Станкевіча «Просты спосаб стацца ў кароткім часе граматычным»

Пытанні да разгляду

Што такое мова? Як суадносяцца мова і маўленне; што такое ўнутранае і вонкавае маўленне?

У чым розніца паміж вусным і пісьмовым выказваннем?

У чым сутнасць камунікатыўнай функцыі мовы?

У чым сутнасць намінацыйнай функцыі мовы?

У чым сутнасць пазнавальнай функцыі мовы?

У чым сутнасць эстэтычнай функцыі мовы?

У чым сутнасць экспрэсіўнай функцыі мовы?

У чым выяўляецца сацыяльная прырода мовы?

Тэставыя заданні

1. *Вызначце найбольш аптымальнае азначэнне тэрміна «мова»:*

- а) мова – жывая знакавая сістэма;
- б) мова – адметная форма культуры народа;
- в) мова – інструмент пазнання;
- г) мова – важны аб’яднальны фактар грамадства;
- д) мова – адметная знакавая сістэма, якая функцыянуе на ўсіх узроўнях грамадства.

2. *Вызначце найбольш аптымальнае азначэнне тэрміна «маўленне»:*

- а) маўленне – камунікатыўная дзейнасць чалавека, выкарыстанне мовы ў працэсе зносін;
- б) маўленне – сказы, аб’яднаныя агульнай тэмай;
- в) маўленне – думка, якая рэалізуецца ў форме маналогу;
- г) маўленне – акт рэалізацыі мысліцельнай дзейнасці носьбіта мовы;
- д) маўленне – своеасаблівая форма мовы.

3. *Функцыя мовы, якая перадае эмацыйны стан чалавека:*

- а) камунікатыўная;
- б) экспрэсіўная;
- в) эстэтычная.

4. *Адзначце моўную сям’ю, у якую ўваходзіць беларуская мова:*

- а) амерыканская моўная сям’я;
- б) еўрапейская моўная сям’я;
- в) індаеўрапейская моўная сям’я;
- д) скандынаўская моўная сям’я.

5. *У якую моўную групу ўваходзіць беларуская мова:*

- а) славянскую;
- б) балцкую;
- в) іранскую.

6. *Паўднёваславянская моўная група – гэта мовы:*

- а) беларуская, руская, украінская;
- б) балгарская, сербская, харвацкая, македонская, славенская;
- в) польская, чэшская, славацкая, верхнялужыцкая, ніжнялужыцкая.

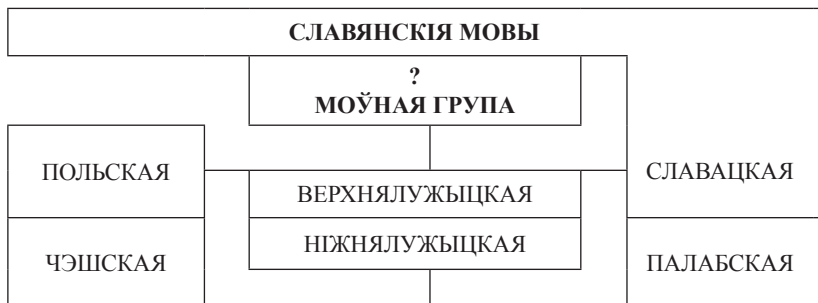
7. *Адзначце правільнае вызначэнне тэрміна «білінгвізм»:*

- а) папераменнае карыстанне двюма мовамі;
- б) правільная пабудова словазлучэнняў і сказаў;
- в) працэс рэгулявання вымаўлення гукаў сучаснай беларускай мовы;
- г) традыцыйнае ўжыванне ўстойлівых слоў (фразеалагізмаў);
- д) стылістычная арганізацыя маўлення.

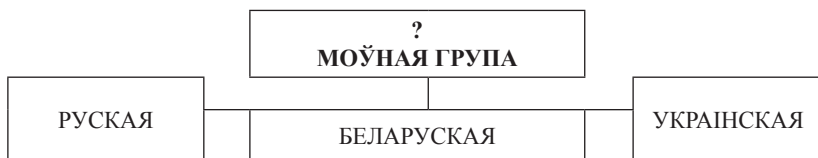
Практычныя заданні

Заданне 1. Якія моўныя групы адлюстраваны на схеме?

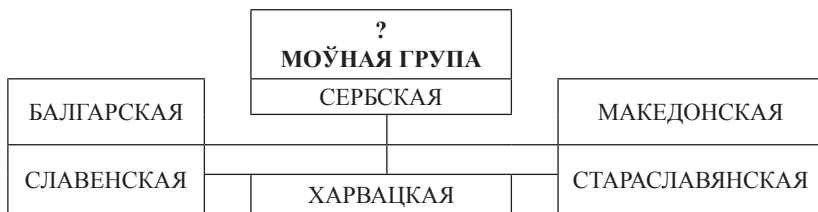
№ 1

№ 2

№ 3

Заданне 2. Да якога гістарычнага перыяду адносяцца пералічаныя помнікі пісьменства?

?	?	?
«Жыццё Ефрасінні Полацкай», «Жыццё Аўраамія Смаленскага», «Хаджэнне Ігнація Смалянкіна»	«Судзібнік караля Казіміра Ягелонавіча», «Статут Вялікага Княства Літоўскага»	«Летапісец вялікіх князёў Літоўскіх», «Хроніка Быхаўца», «Баркулабаўскі летапіс»

Заданне 3. З якой мовы быў перакладзены на старажытную беларускую кожны з названых твораў?

?
«Гісторыя пра Атылу»

?
«Аповесць пра Баву»

?
«Аповесць пра Трышчана»

Заданне 4. Хто аўтары (Антон Луцкевіч і Ян Станкевіч; Язэп Лёсік; Рудольф Абіхт і Ян Станкевіч; Браніслаў Тарашкевіч) дапаможнікаў па беларускай мове?

?
«Як правільна пісаць па-беларуску»

?
«Беларуская граматыка для школ»

?
«Просты спосаб стацца ў кароткім часе граматычным»

?
«Беларускі правапіс»

Заданне 5. Растлумачце, што сабой уяўляе камунікацыя (зносіны). Складзіце вусны дыялог на тэму «Беларусь на карце свету».

Заданне 6. Якія функцыі мовы рэалізуюцца ў дыялогу?

«Здарова, браце! Ці жыў, ці дуж? Чуў, вучышся ў Акадэміі Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь. А я гэтым годам паспрабую ўладкавацца на працу дзе-небудзь у гандлі, каб мець грошы на вучобу завочна – мяркую выкіравацца ў кнігавыдавецкую сферу».

Заданне 7. Адкажыце, чаму, у адрозненне ад іншых народаў Еўропы, беларуская нацыянальная мова склалася прыкладна на стагоддзе пазней – у канцы XIX – пач. XX ст.?

Заданне 8. Параўнайце змест артыкулаў: № 2 у законе «Аб мовах у Беларускай ССР» (прыняты 26 студзеня 1990 г. на сесіі Вярхоўнага Савета БССР 11-га склікання) і № 17 у Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь (1994 г.).

Артыкул 2. Дзяржаўная мова, іншыя мовы ў Беларускай ССР. У адпаведнасці з Канстытуцыяй (Асноўным Законам) Беларускай ССР дзяржаўнай мовай Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі з’яўляецца беларуская мова.

Беларуская ССР забяспечвае ўсебаковае развіццё і функцыянаванне беларускай мовы ва ўсіх сферах грамадскага жыцця.

Беларуская ССР забяспечвае права свабоднага карыстання рускай мовай як мовай міжнацыянальных зносін народаў Саюза ССР.

Беларуская ССР праяўляе дзяржаўны клопат аб свабодным развіцці і ўжыванні ўсіх нацыянальных моў, якімі карыстаюцца насельнікі Беларусі.

Артыкул 17. Дзяржаўнымі мовамі ў Рэспубліцы Беларусь з'яўляюцца *беларуская і руская* мовы.

Заданне 9. Прачытайце цытаты. Адкажыце, чаму беларуская мова старажытнага перыяду па-рознаму называецца ў дакументах і навуковых даследаваннях. Паразважайце, чым матывавана зменнасць назваў беларускай мовы на розных этапах яе гістарычнага развіцця.

*«А писар земский маеть **по-руску** литерами и словы **рускими** все листы, выписы и поэвы писати, а не иным языком и словы»* (1-ы параграф 4-га раздзела Статута ВКЛ 1588 года).

*«На беларускай мове, якую называюць **русінскай** альбо **літоўска-русінскай**... гаворыць каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэтая самая багатая і самая чыстая гаворка, якая ўзнікла даўно і цудоўна распрацавана. У перыяд незалежнасці Літвы высокія князі карысталіся ёю для сваёй дыпламатычнай перапіскі»* (Адам Міцкевіч).

Заданне 10. Калі да Вас прыехалі госці з Чэхіі, Славеніі, Славакіі, Польшчы, на якой мове – беларускай ці рускай – будзе лягчэй з імі паразумецца? Аргументуйце свой адказ.

Індывідуальныя творчыя заданні

1. Развіце думку Янкі Купалы, які параўноўваў мову з сонцам:

«Для мовы, гэтай выразіцелькі душы і думак чалавека, не патрэбна ні скіпетраў, ні каронаў, як не патрэбна для сонца якога-небудзь яшчэ пазалочанага абручча, рамак. Сонца само па сабе адна аздобнасць – і золата, і брыльянт. Таксама і мова якога-небудзь народа ёсць для яго і скіпетрам, і каронай, яго нічым не апаганенай аздобнасцяй» (Янка Купала. Ці маем мы права выракацца роднай мовы).

2. Дайце тэрміналагічнае вызначэнне словазлучэння **родная мова** з выкарыстаннем аргументацыі паводле выказвання Аляксандра Ельскага:

«Родная мова ў дакладным значэнні ёсць самая любімая спадчына нацыі: праз яе найлягчэй пранікнуць у душу нацыі, закрануць пачуцці, праясніць розум, падштурхнуць адпаведную думку, заклікаць да дзеяння, змагацца са страсцямі, ствараць дабрачыннасці».

3. Паспрабуйце паведаміць за 3 хвіліны пра сваю будучую прафесію без выкарыстання слоў. Прааналізуйце, наколькі гэта было паспяховым, і растлумачце, што перашкаджала эфектыўнай камунікацыі.

4. Прапануйце сваю гіпотэзу паходжання мовы і абгрунтуйце яе.

5. Выкажыце сваё ўласнае стаўленне да гіпотэзы амерыканскага вучонага Алана Уілсана аб паходжанні мовы.

Лексічны мінімум

Адміністрацыйна-гаспадарчыя абавязкі	Административно-хозяйственные обязанности
Бязвыплатная канфіскацыя	Безвозмездное изъятие
Бездакорныя паводзіны	Безупречное поведение
Цяжарная жанчына	Беременная женщина
Блізкія сваякі	Бликие родственники
На карысць грамадства	В пользу общества
Выбуховыя рэчывы	Взрывчатые вещества
Спагнанне	Взыскание
Хабарніцтва	Взяточничество
Вінаваты	Виновный
Свядомасць	Вменяемость
Па-за межамі	Вне пределов
Паветраная прастора	Воздушное пространство
Кампенсацыя маральнай шкоды	Возмещение морального вреда
Недапушчэнне	Воспрепятствование
Аднаўленне	Восстановление
Шкода	Вред
З прычыны	Вследствие
Вымаганне	Вымогательство

Тэмы вусных паведамленняў, дакладаў, рэфератаў

Канстытуцыйны статус беларускай мовы.

Беларуская мова як фактар самаідэнтыфікацыі

Беларуская мова як форма нацыянальнай культуры.

Дэфініцыі паняццяў *родная, дзяржаўная, афіцыйная, нацыянальная мова*.

Тэма 2

Лексічная сістэма беларускай мовы

Змест вучэбнага матэрыялу

Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная). Змены ў лексічнай сістэме беларускай мовы: актыўная і пасіўная лексіка. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага ўжывання. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна. Тэрміналогія. Галіновыя тэрміналагічныя сістэмы. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі (прадуктыўныя спосабы і сродкі). Тэрміны, запазычаныя з іншых моў, іх асваенне беларускай мовай.

Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.

Тыпы слоўнікаў. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх роля і месца ў лексікаграфічнай сістэме беларускай мовы. Тэрміналагічная лексікаграфія XX ст.

Мэты заняткаў:

1) вучэбныя:

- набыць веды пра лексічны запас беларускай мовы;
- вызначыць асноўныя лексічныя пласты беларускай мовы: паводле паходжання; паводле сферы ўжывання; паводле ступені ўжывання;
- разгледзець адметныя рысы беларускай мовы ў параўнанні з іншымі славянскімі мовамі;
- вызначыць этапы гістарычнага развіцця беларускай мовы;
- раскрыць асаблівасці прафесійна арыентаванага маўлення, адпаведнага нормам сучаснай беларускай мовы;

2) *выхаваўчая* – выхаванне адказнасці за памнажэнне і захаванне лексічнай разнастайнасці сучаснай беларускай мовы.

Апорныя палажэнні

Лексіка беларускай мовы паводле паходжання: словы спрадвечна беларускія (індаеўрапейскі, агульнаславянскі, усходнеславянскі і ўлас-

набеларускі лексічныя пласты) і запазычаныя (лацінізмы, грэцызмы, паланізмы, германізмы, англіцызмы, літуанізмы, украінізмы, цюркізмы, русізмы і інш.).

Лексіка беларускай мовы паводле ступені ўжывання: актыўная і пасіўная (устарэлыя словы (гістарызмы і архаізмы) і неалагізмы).

Лексіка беларускай мовы паводле сферы ўжывання: агульнаўжывальная і абмежаванага ўжывання (спецыяльная, дыялектная, жаргонная, аргатычная).

Спецыяльныя словы: тэрміны, прафесіяналізмы, наменклатурныя назвы.

Тэрмін (ад лац. *terminus* – мяжа, граніца) – слова ці словазлучэнне, якое дакладна абазначае навуковае паняцце.

Тэрмінасістэма – упарадкаваная сукупнасць тэрмінаў у межах пэўнай галіны навукі (грамадска-палітычная, юрыдычная, гандлёвая, прамысловая, вайсковая, мовазнаўчая, тэхнічная), якая прайшла стандартызацыю і ўніфікацыю.

Суадноснасць тэрміна з навуковым паняццем забяспечваецца праз дэфініцыі – пералічальныя, апісальныя, рода-відавныя.

Тыпы і спосабы ўтварэння тэрмінаў: марфалага-сінтаксічны, марфалагічны, лексіка-семантычны.

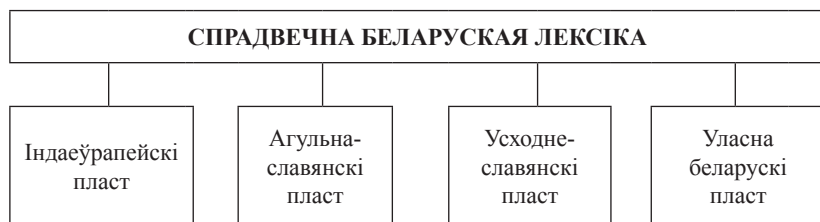
Тэрміналагічная лексікаграфія XX ст.: энцыклапедычныя і лінгвістычныя (арфаграфічныя, гістарычныя, дыялектныя, марфемныя, тлумачальныя, тэрміналагічныя, частотныя, этымалагічныя і інш.) слоўнікі.

Лексікаграфія – спецыяльная галіна лінгвістыкі, якая займаецца тэорыяй і практыкай складання слоўнікаў (ад грэч. *lexikos* – слоўнікавы, *grapho* – пішу).

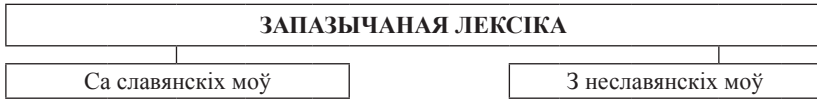
Тэрмінаграфія (ад грэч. *terminus* – мяжа, граніца, *grapho* – пішу) – адзін з напрамкаў сучаснай лексікаграфіі, а таксама сукупнасць тэрміналагічных слоўнікаў.

Апорныя схемы

№ 1

№ 2

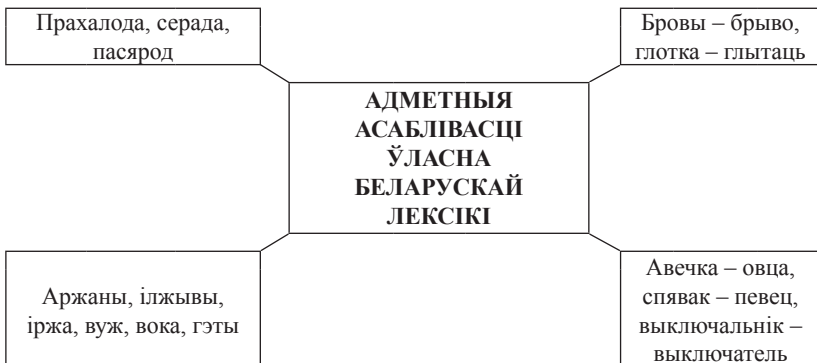
№ 3

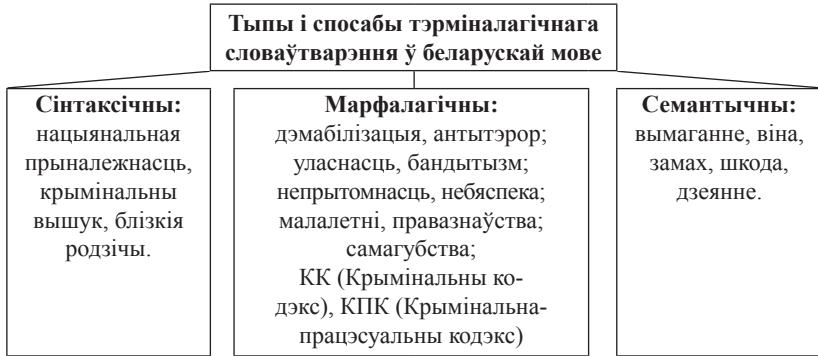
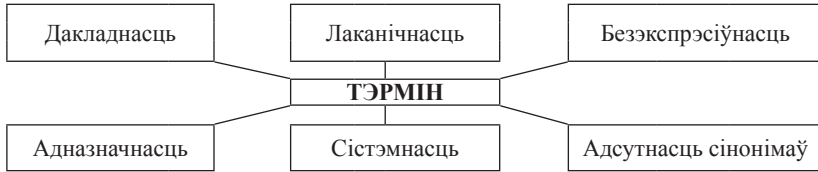

№ 4

№ 5

Пытанні да разгляду

Што такое лексіка?

На якія разрады падзяляецца лексіка беларускай мовы паводле паходжання?

На якія разрады падзяляецца лексіка абмежаванага ўжывання?

На якія разрады падзяляецца лексіка паводле ступені ўжывання?

Што такое тэрмін? Асноўныя характарыстыкі тэрміна.

На якія віды падраздзяляюцца слоўнікі?

Тэставыя заданні

1. Да спрадвечна беларускай лексікі адносяцца:

- а) мова, душа, розум;
- б) тэмперамент, характар, культура;
- в) спрадвечна беларуская лексіка ў папярэдніх пунктах адсутнічае.

2. Да агульнаславянскай лексікі адносяцца:

- а) матэрыя, рамкі, справа;
- б) жыць, сіла, слова;
- в) агульнаславянская лексіка ў папярэдніх пунктах адсутнічае.

3. Да ўласна беларускай лексікі адносяцца:

- а) прымаць, выходзіць, мець;
- б) моватворчы, справа, дзейнічаць;
- в) уласна беларуская лексіка ў папярэдніх пунктах адсутнічае.

4. Да запазычанай лексікі адносяцца:

- а) індывідуальнасць, норма, культура;
- б) мова, душа, сіла;
- в) запазычаная лексіка ў папярэдніх пунктах адсутнічае.

5. Слова **адміністрацыйны** запазычана:

- а) з лацінскай мовы;
- б) з французскай мовы;
- в) з грэчаскай мовы.

6. Спецыяльнаму тэрміну **маёмасны** ў рускай мове адпавядае:

- а) собственный;
- б) имущественный;
- в) личный.

7. Слова **бяспека, правы, свабоды, вышук, крымінальны** адносяцца да:

- а) агульнаўжывальнай лексікі;
- б) спецыяльнай лексікі;
- в) жаргоннай лексікі.

8. **Арфаграфічныя слоўнікі** адносяцца да:

- а) лінгвістычных слоўнікаў;
- б) энцыклапедычных слоўнікаў.

Практычныя заданні

Заданне 1. Запоўніце табліцы апорных схем № 1–4 прыкладамі з выкарыстаннем, дзе гэта магчыма, юрыдычных тэрмінаў, прафесіяналізмаў і наменклатурных назваў.

Заданне 2. Ахарактарызуйце адлюстраваныя на схеме № 5 адметныя фанетычныя і словаўтваральныя асаблівасці ўласна беларускай лексікі.

Заданне 3. Карыстаючыся схемай № 7, ахарактарызуйце тыпы тэрміналагічнага словаўтварэння ў беларускай мове.

Заданне 4. Прачытайце тэкст. Выпішыце па 5 прыкладаў агульнаўжывальных слоў і слоў абмежаванага ўжытку.

Норма беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. характарызувалася невысокім узроўнем абавязковасці і вялікай варыянтнай разнастайнасцю, што натуральна ва ўмовах адсутнасці нарматыўных кодэксаў і шырокай аўдыторыі карыстальнікаў нормы. Тагачасную норму мэтазгодна лічыць хутчэй дыспазіцыйнай, гэта значыць такой, якая

прапануе выбар з некалькіх варыянтаў. Нарматыўнасць такога тыпу праяўлялася ў тым, што ў межах нормы прапаноўвалася не бясконцае мноства варыянтаў, а іх сфарміраваны закрыты спіс.

Заданне 5. *Вызначце крыніцу запазычання слоў:* акадэмія, маёнтак, кошт, аташэ, халва, хакей, дыялектыка, шлагбаум, бібліятэка, атэстат, літара, семінар, дуэль, мічман, архіпелаг, джунглі.

Заданне 6. *Падбярыце беларускія адпаведнікі да слоў:* аўтограф, камфартабельны, манархія, эпізод, матэль, хобі, лайнер, абрэвіатура, іронія, фрагмент, анархія, дыспут.

Заданне 7. *Вызначце лексічныя дыялектызмы ў вершы В. Віткі «Мая мова».*

Мы на Случы ўсе – сакуны,
Завомса сакунамі.
Спрадвеку хлеб наш сакаўны
І мова сакаўная.
Звязала ручніком рака,
Тугім вузлом злучыла
З лесавіком палевіка
І дружбе навучыла.
Здавён адзін на аднаго
Мы не глядзелі скосо
І хоць пабачылі ўсяго –
Усё перажылося.
Наб'е гузак, хто выгнецца,
Пацэліць той, хто меціцца.
Бо як яно рабіцьмецца,
Дык так яно і мецьмецца.
Яшчэ ў калысцы спіць сысун,
А толькі абазваўса,
І ўжо ён – выліты сакун,
Увесь у бацьку ўдаўса.
Глядзіш, мацнейшыя харчы
У місе падварушвае,
Не трэба нават і вучыць –
Так лыжкай апігушвае.
Расце сабе і ў вус не дзьме,
Наказ шануе дзеда:
На Случчыне Андрэй Кузьме –
Заўсёды родны Хведар.

Заданне 8. Запішыце па 5–7 правазнаўчых тэрмінаў, якія ўтвораны з дапамогай прэфіксаў дэ-, анты-, інтэр-, суфіксаў -ізм-, -лог-.

Заданне 9. Вызначце, да тэрмінасістэм якой галіны ведаў адносяцца тэрміны і тэрміналагічныя словазлучэнні?

1. *Культура* – сукупнасць культурных каштоўнасцей, арыентаваных на задавальненне духоўных патрэб і створаных (пераўтвораных) у выніку дзейнасці чалавека або цесна звязаных з ёй.

1.2. *Культурная дзейнасць* – дзейнасць па стварэнні, аднаўленні (адраджэнні), захаванні, ахове, вывучэнні, папулярызацыі, выкарыстанні і распаўсюджванні культурных каштоўнасцей, эстэтычным выхаванні, мастацкай і культуралагічнай адукацыі, арганізацыі культурнага адпачынку (вольнага часу) насельніцтва.

1.3. *Культурныя каштоўнасці* – створаныя (пераўтвораныя) чалавекам або цесна звязаныя з яго дзейнасцю матэрыяльныя аб'екты і нематэрыяльныя праяўленні творчасці чалавека, якія маюць мастацкае, гістарычнае, навуковае або іншае значэнне.

1.4. *Дзяржаўная палітыка ў галіне культуры* – комплекс мер, якія прымаюцца дзяржаўнымі органамі Рэспублікі Беларусь па захаванні, развіцці і распаўсюджванні культуры, арганізацыйным, прававым, фінансавым, матэрыяльна-тэхнічным, кадравым, інфармацыйным і іншым забеспячэнні культурнай дзейнасці.

1.5. *Аб'екты культурнай інфраструктуры* – будынкі, пабудовы, памяшканні, прызначаныя для ажыццяўлення і забеспячэння культурнай дзейнасці.

Заданне 10. Размяркуйце словы паводле спосабу словаўтварэння: спагнанне, тлумачэнне, хабарніцтва, пакаранне, бандытызм, злачынства, уласнасць, дзеянне, дыспазіцыя, правіннасць, затрыманне, заканадаўства, банкруцтва, згвалтаванне, індывідуалізацыя, выканаўца, тлумачэнне, кваліфікацыя, клептаманія, канвенцыя, неданясенне, дэкрыміналізацыя, крыміналістыка, крыміналогія, легкадумнасць, ілжэпрадпрымальніцтва.

Заданне 11. Вызначце тып дыфініцый, выкарыстаных у *Законе Рэспублікі Беларусь «Аб барацьбе з тэрарызмам»*.

У змесце гэтага Закона выкарыстоўваюцца наступныя асноўныя тэрміны і іх азначэнні:

барацьба з тэрарызмам – дзейнасць па папярэджанні, выяўленні, спыненні і мінімізацыі вынікаў тэрарыстычнай дзейнасці;

грамадзянін – грамадзянін Рэспублікі Беларусь, замежны грамадзянін або асоба без грамадзянства, калі іншае не агаворана ў гэтым Законе;

зало́жнік – фізічная асоба, захопленая і (або), якая ўтрымліваецца з мэтай прымусу дзяржавы, арганізацыі або асобных грамадзян учыніць какое-небудзь дзеянне або ўстрымацца ад учынення якога-небудзь дзеяння як умова вызвалення ўказанай асобы;

тэрары́зм – учыненне выбуху, падпалу або іншых дзеянняў, што ствараюць небяспеку гібелі людзей, нанясення ім цялесных пашкоджанняў, нанясення ўрон у буйным памеры ці наступлення іншых цяжкіх вынікаў, з мэтай запалохвання насельніцтва, або аказання ўздзеяння на прыняцце рашэнняў дзяржаўнымі органамі, або перашкоды палітычнай ці іншай грамадскай дзейнасці, а таксама пагроза ўчынення ўказаных дзеянняў у гэтых жа мэтах; замах на жыццё дзяржаўнага або грамадскага дзеяча, учынены ў сувязі з яго дзяржаўнай або грамадскай дзейнасцю з мэтай дэстабілізацыі грамадскага парадку, або ўздзеяння на прыняцце рашэнняў дзяржаўнымі органамі, або перашкоды палітычнай ці іншай грамадскай дзейнасці, або з помсты за такую дзейнасць; арганізацыя ўчынення або ўчыненне на тэрыторыі замежнай дзяржавы выбуху, падпалу або іншых дзеянняў, накіраваных на знішчэнне людзей ці нанясенне ім цялесных пашкоджанняў, разбурэнне ці пашкоджанне будынкаў, збудаванняў, шляхоў і сродкаў зносін, сродкаў сувязі ці іншай маёмасці з мэтай правакацыі міжнародных ускладненняў, вайны ці дэстабілізацыі ўнутранага становішча гэтых дзяржаў, або забойства ці нанясенне цялесных пашкоджанняў дзяржаўным ці грамадскім дзеячам замежных дзяржаў, або нанясенне шкоды іх маёмасці з той жа мэтай.

Індывідуальныя творчыя заданні

1. Выказаную думку пацвердзіце дэкламацыйй твораў беларускай паэзіі і прозы.

«Мова – матэрыя душы: у мове жыве індывідуальнасць таго, хто гаворыць, – яго розум, тэмперамент, характар, культура. І ўсё гэта не проста жыве, а дзейнічае, прымаючы форму моватворчае сілы. Калі моватворчая сіла выходзіць за рамкі сярэдняй нормы, тады мы маем справу з мастаком слова» (*Уладзімір Калеснік*).

2. З юрыдычнай энцыклапедыі выпішыце дэфініцыі тэрмінаў злачынства, махлярства, спаганне.

3. Складзіце наведамленне на тэму «Дзяржаўная моўная палітыка» з выкарыстаннем:

- а) юрыдычных тэрмінаў;
- б) прафесійных слоў прававой сферы;
- в) наменклатурнай лексікі.

Лексічны мінімум

Грамадзянства	Гражданство
Справавая рэпутацыя	Деловая репутация
Дзеянне	Деяние
Службовая асоба	Должностное лицо
Аднастайнае і дакладнае прымяненне	Единообразное и точное применение
Абарона	Защита
Здзек	Издательство
Здрада дзяржаве	Измена государству
Згвалтаванне	Изнасилование
Выкрыццё	Изобличение
Вынаходніцкія правы	Изобретательские права
Маёмаснае і службовае становішча	Имущественное и должностное положение
Замежны грамадзянін	Иностранный гражданин
Скажэнне звестак	Искажение сведений
Выключная мера	Исключительная мера
Выканаўца	Исполнитель
Выпрабавальны тэрмін	Испытательный срок
Сканчэнне тэрміну даўніны	Истечение срока давности
Катаванне	Истязание

Тэмы вусных паведамленняў, дакладаў, рэфератаў

Уласна беларуская лексіка ў аснове беларускай антрапанімікі.

Станаўленне беларускага іменаслова.

Юрыдычная лексіка ў Статуце ВКЛ 1588 г.

Беларуская юрыдычная тэрміналогія і тэрмінаграфія.

Тэрміналогія правазнаўства: *нацыянальныя меншасці і нацыяналь-
ныя супольнасці*.

Спецыяльная лексіка (тэрміны і прафесіяналізмы) і жаргон у прафе-
сійным маўленні.

Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму

Змест вучэбнага матэрыялу

Паняцце білінгвізму. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму.
Віды інтэрферэнцыі.

Паняцце моўнай нормы.

Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі: асноўныя змяненні.

Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.

Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.

Назоўнік (несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні назоўнікаў у беларускай і рускай мовах; скланенне асабовых і ўласных назоўнікаў).

Прыметнік (якасныя, прыналежныя, адносныя; ступені параўнання якасных прыметнікаў, склонавыя канчаткі прыметнікаў).

Род лічэбнікаў. Скланенне лічэбнікаў.

Займеннік (асаблівасці ўтварэння і ўжывання).

Прыслоўе (асаблівасці ўтварэння і ўжывання формаў ступеней параўнання).

Дзеяслоў (інфінітыў, спрагальныя формы дзеяслова). Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе (асаблівасці ўтварэння, варыянтнасць форм).

Асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове.

Мэты заняткаў:

1) *вучэбныя*:

– набыць веды пра адметныя рысы беларускай мовы;

– вызначыць асноўныя адрозненні паміж беларускай і рускай мовамі ў галіне лексікі, граматыкі, сінтаксісу;

2) *выхаваўчая* – выхаванне імкнення да паглыблення прафесійных ведаў у беларускай мове.

Апорныя палажэнні

Білінгвізм (двухмоўе) – папераменнае свабоднае карыстанне двума мовамі.

Інтэрферэнцыя – узаемадзеянне моўных сістэм ва ўмовах білінгвізму, якое выражаецца ў адхіленні ад нормаў у абедзвюх мовах.

Віды інтэрферэнцыі: фанетычная, акцэнталагічная, лексічная, марфалагічная, словаўтваральная, сінтаксічная.

Кадыфікацыя – узаконьванне моўных нормаў.

Моўныя нормы – замацаваныя ў маўленчай практыцы правілы вымаўлення, словаўжывання, сінтаксічнай арганізацыі тэкстаў.

Арфаграфічныя нормы адлюстроўваюць правільнае напісанне слоў.

Арфаэпічныя нормы адлюстроўваюць правільнае вымаўленне гукаў, спалучэнняў гукаў у слове (аканне, яканне, прыпадабненне па мяккасці, глухасці-звонкасці, шыпячых да свісцячых і свісцячых да шыпячых, падоўжанае вымаўленне і інш.).

Акцэнталагічныя нормы рэгулююць месца размяшчэння націску.

Сінтаксічныя нормы адлюстроўваюць граматычную сувязь слоў у прыназоўнікавых і беспрыназоўнікавых канструкцыях.

Словаўтваральныя нормы адлюстроўваюць найбольш трывалыя словаўтваральныя тыпы слоў пэўнай часціны мовы.

Марфалагічныя нормы замацоўваюць правільнае выкарыстанне моўных сродкаў паводле іх прыналежнасці да пэўных самастойных часцін мовы.

Рознаскланяльныя назоўнікі мужчынскага роду на -а (-я):

Агульныя і ўласныя назоўнікі з націскам на канчатку скланяюцца як назоўнікі жаночага роду 1-га скланення з адпаведнай асновай (*Крапіва, Кузьма, суддзя* як *зямля*). З націскам на аснове ў давальным і месным склонах маюць канчаткі -у (-ю), а ў творным – -ам (-ем): *дзядзьку, Янку, Лёню; дзядзькам, Янкам, Лёнем*.

У множным ліку творнага склону ўжываюцца паралельныя формы назоўнікаў: *вачамі і вачыма, плячамі і плячыма, грашамі і грашыма*; у назоўніках на -ня ў родным склоне на канцы пішацца -ь: *песня – песень, вішня – вішань*, але: *кузня – кузняў*.

Скланенне прозвішчаў у беларускай мове

Уласныя назоўнікі ў беларускай мове маюць свае асаблівасці скланення.

Прозвішчы на г, к, х з ненаціскным канчаткам -а, якія суадносяцца з агульнымі назоўнікамі жаночага роду (*кніга, трэска, муха*) у давальным

і месным склонах набываюць канчаткі ў залежнасці ад полу асобы: адносна асобаў жаночага полу скланяюцца як назоўнікі першага скланення (*Алёне Кнізе, Марыне Трэсцы, Веры Мусе*), адносна асоб мужчынскага полу набываюць канчаткі рознаскланяльных назоўнікаў (*Івану Кнігу, Пятру Трэску, Васілю Муху*).

Прозвішчы, якія суадносяцца з агульнымі назоўнікамі жаночага роду (акрамя прозвішчаў на -ь і ненаціскныя -га, -ка, -ха) скланяюцца незалежна ад полу асобы па тыпу адпаведных агульных назоўнікаў з мяккай, цвёрдай і зацвярдзелай асновамі (*Зязюля, Луста, Гушча – Зязюляй, Лустай, Гушчай – Зязюлі, Лусце, Гушчы*).

Калі ж прозвішчы на -а/-я суадносяцца з назоўнікамі ніякага роду ці род якіх вызначыць немагчыма, яны скланяюцца, калі іх носьбітамі з'яўляюцца асобы мужчынскага полу (*Панчанка, Пічэта, Сапа – Панчанкам, Пічэтам, Сапам – Панчанку, Пічэту, Сапу*). Такія прозвішчы адносна асоб жаночага полу не скланяюцца.

Не скланяюцца і жаночыя прозвішчы, якія заканчваюцца на зычны (*Ніны Верас, Таню Кузьмянок, Верай Бародзіч*) і якія суадносяцца з назоўнікамі ніякага роду (*Шыла, Калена, Масла*).

Не скланяюцца прозвішчы асоб мужчынскага і жаночага полу на націскны -о (тыпу *Жудро, Ралько*), на -ых, -іх (*Сядых, Мялкіх*).

Мужчынскія прозвішчы на -аў, -еў, -оў (-ёў), -ін (-ын) і жаночыя на -ав (-а), -ев (-а), -ов (-а), -ін (-а), -ын (-а) змяняюцца па змешаным тыпе скланення: мужчынскія прозвішчы маюць канчаткі назоўнікаў першага скланення з цвёрдай асновай у родным, давальным, вінавальным склонах (*Войтава, Войтаву*), а ў творным склоне – канчатак -ым, як прыметнікі (*Войтавым*), у месным склоне – канчатак -е (*аб Войтаве*); жаночыя прозвішчы ў вінавальным склоне маюць канчатак назоўнікаў першага скланення (*Войтаву*), а ў родным, давальным, творным, месным склонах – канчаткі прыметнікаў (*Войтавай*).

Асаблівасці кіравання і дапасавання ў беларускай мове

Дзеясловы *смяяцца, кніць, здэкавацца, глуміцца, насміхацца, жартаваць, рагатаць, цешыцца, дзівіцца* + з + назоўнік ці займеннік у родным склоне.

Дзеясловы *ветлівасці дзякаваць, падзякаваць, дараваць, прабачыць* + назоўнік ці займеннік у давальным склоне.

Дзеясловы руху *ісці, хадзіць, бегчы, ехаць, плыць, ляцець, выправіць, паслаць* + па + назоўнік ці займеннік у вінавальным склоне (у значэнні мэты). Назоўнікі *арэхі, грыбы, ягады, кветкі* ў падобных словазлучэннях звычайна ставяцца ў вінавальным склоне з прыназоўнікам у.

Дзеясловы маўлення, думкі, пачуцця *гаварыць, казаць, распытваць, разважаць, думаць, клапаціцца* + пра + назоўнік ці займеннік у вінавальным склоне.

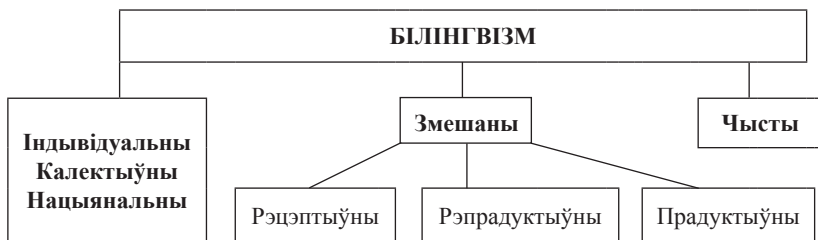
Дзеясловы *хварэць, захварэць* + на + назоўнік у вінавальным склоне.

Дзеясловы *ажаніць, ажаніцца* + з + назоўнік ці займеннік у творным склоне.

Азначэнні, уключаныя ў спалучэнні колькасных лічэбнікаў *два (абодва), дзве (абедзве), тры, чатыры* і назоўнікаў множнага ліку, дапаваюцца да назоўнікаў у родзе, ліку і склоне.

Апорныя схемы

№ 1

№ 2

Канчаткі назоўнікаў 1-га скланення ў беларускай мове

Склон	Цвёрдая аснова (вярба)	Аснова на зацвярдзелы (пушча)	Мяккая аснова (зямяля)	Аснова на <i>з, к, х</i> (дарога, гутарка, страха, рука)
Н.	а	а	я	а
Р.	ы	ы	і	і
Д.	е	ы	і	е (г/з, х/с), э (к/ц), ы (к/ц)
В.	у	у	ю	у
Т.	ой(ою)/ ай (аю)	ой(ою)/ ай (аю)	ёй (ёю)/ яй (яю)	ой (ою)/ай (аю)
М.	е	ы	і	е (г/з, х/с), э (к/ц), ы (к/ц)

Канчаткі назоўнікаў 2-га скланення ў беларускай мове

Склон	Цвёрдая аснова (стол)	Аснова на зацвярдзелы (мора)	Мяккая аснова (поле)	Аснова на з, к, х (луг, паверх, абеліск)
Н.	□	а	е	□
Р.	а (я), у (ю)			
Д.	у (ю)			
В.	а (я) – адушаўлёныя, □ – неадушаўлёныя			
Т.	ом (ём) – пад націскам, ам (ем) – без націска			
М.	е	ы, у	і, ю	е (г/з, х/с), у (на г, к, х)

Канчаткі назоўнікаў 2-га скланення ў родным склоне адзіночнага ліку мужчынскага роду

канчаткі -а (-я): назвы асобаў ці жывых істот (<i>брата, камара</i>); назвы канкрэтных прадметаў (<i>стала, алоўка</i>); назвы арганізацый, устаноў (<i>завода, інстытута</i>); геаграфічныя назвы (<i>горада Мінска</i>); называнне адзінак часу і вымярэння (<i>дня, года, метра, вольта</i>); навуковыя тэрміны (<i>дзеяслова, сінуса</i>)	канчаткі -у (-ю): разумовыя паняцці, пачуцці (<i>розуму, смутку</i>); навуковыя тэорыі, фармацыі (<i>рэалізму, феадалізму, класіцызму</i>); дзеянне, стан (<i>крыку, сну</i>); зборныя (<i>лесу, парку, малінніку</i>); рэчывыя, хімічныя элементы, матэрыялы (<i>цукру, гінсу, кіслароду</i>); з'явы прыроды (<i>ветру, дажджу, урагану</i>); прасторовыя і часавыя вымярэнні (<i>лугу, верху, часу</i>)
---	--

Ступені параўнання прыметнікаў

Ступені параўнання	Простая форма	Складаная форма
Вышэйшая	<i>-эйш (-ейш), -ш + за</i>	<i>больш/менш + прыметнік</i>
Найвышэйшая	<i>най- + простая форма вышэйшай ступені параўнання</i>	<i>самы, найбольш, найменш + прыметнік</i>

Скланенне лічэбнікаў адзін (адна, адно)

	Мужчынскі род	Жаночы род	Ніякі род
Н.	адзін	адна	адно
Р.	аднаго	адной	аднаго
Д.	аднаму	адной	аднаму
В.	адзін (аднаго)	адну	адно
Т.	адным	адной	адным
М.	у адным	у адной	у адным

Скланенне лічэбнікаў два (дзве), тры, чатыры

	Два	Дзве	Тры	Чатыры
Н.	два	дзве	тры	чатыры
Р.	двух	дзвюх	трох	чатырох
Д.	двум	дзвюм	тром	чатыром
В.	два (двух)	дзве (дзвюх)	тры (трох)	чатыры (чатырох)
Т.	двума	дзвюма	трыма	чатырма
М.	у двух	у дзвюх	у трох	у чатырох

Скланенне лічэбнікаў пяць – дваццаць, трыццаць

	Пяць	Дванаццаць	Трыццаць
Н.	пяць	дванаццаць	трыццаць
Р.	пяці	дванаццаці	трыццаці
Д.	пяці	дванаццаці	трыццаці
В.	пяць	дванаццаць	трыццаць
Т.	пяццю	дванаццаццю	трыццаццю
М.	у пяці	у дванаццаці	у трыццаці

Скланенне лічэбнікаў тысяча, мільён, мільярд

	Тысяча	Мільён	Мільярд
Н.	тысяча	мільён	мільярд
Р.	тысячы	мільёна	мільярда
Д.	тысячы	мільёну	мільярду
В.	тысячу	мільён	мільярд
Т.	тысячай	мільёнам	мільярдам
М.	у тысячы	у мільёне	у мільярдзе

Скланення лічбніків *п'ятьдесят – восьмдесят*

	П'ятьдесят	Семдесят	Восемдесят
Н.	п'ятьдесят	семдесят	восемдесят
Р.	п'яцідзисяці	сямідзисяці	васьмідзисяці
Д.	п'яцідзисяці	сямідзисяці	васьмідзисяці
В.	п'ятьдесят	семдесят	восемдесят
Т.	п'яццюдзисяцю	сямюдзисяцю	васьмюдзисяцю
М.	у п'яцідзисяці	у сямідзисяці	у васьмідзисяці

Скланення лічбніків *дзвесце – дзевяцьсот*

	Дзвесце	Трыста	Дзевяцьсот
Н.	дзвесце	трыста	дзевяцьсот
Р.	двухсот	трохсот	дзевяцісот
Д.	двумстам	тромстам	дзевяцістам
В.	дзвесце	трыста	дзевяцьсот
Т.	двумастамі	трымастамі	дзевяццюстамі
М.	у двухстах	у трохстах	у дзевяцістах

Скланення састаўных колькасных лічбніків

	Пяцьсот трыццаць два
Н.	пяцьсот трыццаць два
Р.	п'яцісот трыццаці двух
Д.	п'яцістам трыццаці двум
В.	пяцьсот трыццаць два
Т.	п'яццюстамі трыццацю двума
М.	у п'яцістах трыццаці двух

Скланення дробавых лічбніків

	Адна пятая	Тры восьмыя
Н.	адна пятая	тры восьмыя
Р.	адной пятай	трох восьмых
Д.	адной пятай	тром восьмым
В.	адну пятую	тры восьмыя
Т.	адной пятай	трыма восьмымі
М.	у адной пятай	у трох восьмых

Скланенне зборных лічэбнікаў

	Трое	Пяцёра	Абодва	Абедзве	Абое
Н.	трое	пяцёра	абодва	абедзве	абое
Р.	траіх	пяцёх	абодвух	абедзвюх	абаіх
Д.	траім	пяцём	абодвум	абедзвюм	абаім
В.	траіх	пяцёх	абодвух	абедзвюх	абаіх
Т.	траімі	пяцёмі	абодвума	абедзвюма	абаімі
М.	у траіх	у пяцёх	у абодвух	у абедзвюх	у абаіх

Скланенне асабовых займеннікаў

	Адзіночны лік			Множны лік
Н.	я	ты	ён, яна, яно	мы, вы, яны
Р.	мяне	цябе	яго, яе	нас, вас, іх
Д.	мне	табе	яму, ёй	нам, вам, ім
В.	мяне	цябе	яго, яе	нас, вас, іх
Т.	мноі (-ою)	табой (-ою)	ім, ёй (ёю)	намі, вамі, імі
М.	(пры) мне	(пры) табе	(пры) ім, ёй	(пры) нас, вас, іх

Скланенне займеннікаў *сам, самы*

	Адзіночны лік				Множны лік	
Род	М., н. род	Ж. род	М., н. род	Ж. род		
Н.	сам, само	сама	самы, самае	самая	самі	самыя
Р.	самога	самой	самага	самай	саміх	самых
Д.	самому	самой	самаму	самай	самім	самым
В.	як н./р.	саму	як н./р.	самую	як н./р.	як н./р.
Т.	самім	самой (-ою)	самым	самай (-аю)	самімі	самымі
М.	самім	самой	самым	самай	саміх	самых

Скланенне неазначальных займеннікаў

	Нехта	Штосьці	Абы-які	Чый-небудзь
Н.	нехта	штосьці	абы-які	чый-небудзь
Р.	некага	чагосьці	абы-якога	чыйго-небудзь
Д.	некаму	чамусьці	абы-якому	чыйму-небудзь
В.	некага	штосьці	як н. ці р. склон	
Т.	некім	чымсьці	абы-якім	чыйм-небудзь
М.	(пры) некім	(пры) чымсьці	(пры) абы-якім	(пры) чыйм-небудзь

Скланенне адмоўных займеннікаў

	Ніхто, нішто	Нічый	Ніякі
Н.	ніхто, нішто	нічый	ніякі
Р.	нікога, нічога	нічыйго	ніякага
Д.	нікому, нічому	нічыйму	ніякаму
В.	нікога, нішто, ні на кога, ні на што	нічыйго, нічый	ніякага, ніякі
Т.	нікім, нічым, ні з кім, ні з чым	нічы, ні з чым	ніякім
М.	ні па кім, ні па чым	ні на чым	ні на якім

Скланенне займеннікаў *колькі, столькі, гэтулькі, некалькі*

	Колькі	Столькі	Гэтулькі	Некалькі
Н.	колькі	столькі	гэтулькі	некалькі
Р.	колькіх	столькіх	гэтулькіх	некалькіх
Д.	колькім	столькім	гэтулькім	некалькім
В.	як н. ці р. склон			
Т.	колькімі	столькімі	гэтулькімі	некалькімі
М.	(пры) колькіх	(пры) столькіх	(пры) гэтулькіх	(пры) некалькіх

СПРАЖЭННЕ ДЗЕЯСЛОВАЎ					
I СПРАЖЭННЕ			II СПРАЖЭННЕ		
Асоба	Адзіночны лік	Множны лік	Асоба	Адзіночны лік	Множны лік
1	-у (-ю)	-ём (-ем, -ом, -ам)	1	-у (-ю)	-ім (-ым)
2	-еш (-эш, -аш)	-еце (-аце, -яце, -ацё, -яцё)	2	-іш (-ыш)	-іце (-ыце)
3	-е (-э, -а)	-уць (-юць)	3	-іць (-ыць)	-аць (-яць)

ПРАВАПІС КАНЧАТКАЎ ДЗЕЯСЛОВАЎ І СПРАЖЭННЯ			
пасля зацвярдзелых зычных		пасля мяккіх зычных і пасля галосных	
пад націскам – о, э (<i>бяром, сячом, бярэш, сячэш</i>)	не пад націскам – а (<i>кажам, пішам, кажаш- це, пішаце</i>)	пад націскам у форме 1-й асобы мн. ліку – ё (<i>вядзём, цвіцём, куём</i>)	не пад націскам у форме 1-й асо- бы мн. ліку – е (<i>дрэмлем, сеем, чакаем</i>)
у 2-й асобе множнага ліку ў першым пераднаціскным складзе пішацца я: <i>жывяце, пеяце, меяце.</i>			

Пытанні да разгляду

Што такое білінгвізм?

Якія віды інтэрферэнцыі назіраюцца ў мове білінгваў?

Што такое моўная норма?

Што такое арфаграфічная / арфаэпічная / акцэнталагічная / словаўтваральная / лексічная / фразеалагічная / марфалагічная / сінтаксічная норма?

Асаблівасці ўжывання назоўнікаў у беларускай мове.

Асаблівасці змянення назоўнікаў 1-ага скланення.

У чым складанасць ужывання канчаткаў -а (-я) / -у (-ю) ў назоўніках 2-га скланення?

Змяненне рознаскланяльных назоўнікаў мужчынскага роду на -а (-я).

Асаблівасці скланення ўласных назоўнікаў у беларускай мове.

Асаблівасці ўтварэння і ўжывання прыналежных прыметнікаў у беларускай мове. Утварэнне ступеняў параўнання якасных прыметнікаў.

Асаблівасці ўтварэння і ўжывання займеннікаў.

Асаблівасці ўтварэння і ўжывання формаў ступеняў параўнання якасных прыслоўяў у беларускай мове.

Асаблівасці ўтварэння і ўжывання дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў у беларускай мове.

Асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове.

Тэставыя заданні

1. У якім склоне пры ўтварэнні патрэбнай формы назоўніка назіраецца чаргаванне зычных гукаў:

- а) ісці па (вуліца);
- б) расці на (луг);
- в) прыехаць да (дзядуля);
- г) радавацца (пакупка);
- д) сад у (квецень).

2. *Дапшыце канчаткі назоўнікаў:*

- а) у глыб лес...;
- б) каля кіёск...;
- в) насыпаць цукр...;
- г) загадчык клуб...;
- д) без уздым...

3. *Адзначце назоўнікі, род якіх не супадае ў беларускай і рускай мовах:*

- а) цень;
- б) шынель;
- в) подпіс;
- г) насып;
- д) дождж.

4. *Адзначце лічэбнікі, у напісанні якіх дапушчана памылка:*

- а) семдзесят;
- б) абодвух;
- в) дзесяты;
- г) дзвюх;
- д) дзве трэція.

5. *Адзначце дзеясловы, якія ў форме 1-й асобы множнага ліку цяперашняга ці будучага часу маюць канчаток -ём (-ом):*

- а) несці,
- б) даць;
- в) браць;
- г) рашаць.

6. *Адзначце лічэбнікі, у якіх на месцы пропуску пішацца мяккі знак:*

- а) шэсц..^тсот;
- б) пяц..^тдзесят;
- в) абедз..^твюма;
- г) сем..^тсот,
- д) дз..^твесце.

7. *Адзначце сказы, у якіх ужываецца займеннік **сам**:*

- а) Спыніліся адразу на самым версе перавалу.
- б) Самога гаспадара ў хаце днём звычайна няма.
- в) Самаму добраму чалавеку, нашаму дзядулю, мы заўсёды рады.
- г) Самае непрыемнае, калі табе не давяраюць.

8. *Адзначце сказы з няправільным ужываннем дзеепрыслоўяў:*

- а) Дрэвы, вызваліўшы галіны з-пад цяжару, шумяць усё роўна нявесела.
- б) Развітваючыся з сябрамі, сэрца маё прадчувала бяду.
- в) У садочку, схіліўшыся, стаялі дзве вярбы старыя.
- г) Не азіраючыся і бегучы дадому, хваляванне мацнела.

9. *Адзначце сказы з памылкамі ў дапасаванні:*

- а) Над няўдалым мужыком насміхаліся ўсім сялом.
- б) На гасцінным возеры спыняюцца па дарозе ў вырай тысячы вадаплаўных птушак.
- в) Дзяўчынка пачала расказваць, што апошнія дні Маня таксама не свая.
- г) Мінулае і цяперашняе моцна злучана паміж сабой.
- д) Тыя два летніх дні, што правялі мы сёлета на Нарачы, запомняцца, мабыць, надоўга.

10. *У словазлучэннях **роднае слова, родная натура, родная Беларусь** ужыты прыметнікі:*

- а) прыналежаў;
- б) якасны;
- а) адносны;

11. *Прыметнік **найгалоўнейшы** перакладаецца на рускую мову як:*

- а) главное;
- б) наиглавнейший;
- а) главнейший;

12. *Ці могуць прыметнікі **галодны, халодны, хмурны** набываць у беларускай мове форму **голадзен, холадзен, хмуран**?*

- а) могуць;
- б) не могуць;
- в) могуць – у мастацкім стылі.

13. *Прыналежаў прыметнікі з суфіксамі -оў- (-ёў-), -ёў- (-еў-), -аў- утвараюцца ад асноў:*

- а) ніякага роду;
- б) жаночага роду;
- в) мужчынскага роду.

14. *Рускаму лічэбніку **обе** адпавядае ў беларускай мове:*

- а) дзве;
- б) абедзве;
- в) абодва.

15. *Суфіксы -учы-(-ючы-), -ачы-(-ячы-) ужываюцца ў:*

- а) дзеепрыслоўях незакончанага трывання;
- в) дзеепрыметніках залежнага стану цяперашняга часу;
- б) дзеепрыслоўях закончанага трывання.

16. Для таго, каб утварыць дзеепрыслоўі закончанага трывання ад дзеясловаў **акрэсліць, адступіцца, апынуцца**, неабходна выкарыстаць суфіксы:

- а) -учы-(-ючы-);
- б) -шы-(-ўшы-);
- в) -ачы-(-ячы-).

Практычныя заданні

Заданне 1. Падкрэсліце літары і спалучэнні літар, якія перадаюць асаблівасці беларускага вымаўлення – асіміляцыю па мяккасці, глухасці/звонкасці, аглушэнне зычных на канцы слова і інш: спадчына, хлеб, Дзвіна, шчасце, малацьба, казка, песня, след.

Заданне 2. Якія адметныя паказчыкі фанетычнай сістэмы беларускай мовы ілюструюць перакладзеныя з рускай словы?

Анна – Ганна, затишье – зацішша, волк – воўк, медведь –мядзведзь, жало – джала, улица – вуліца, мгновение – імгненне, честь – гонар, гром – грывоты, глотать – глытаць.

Заданне 3. Прыведзіце прыклады слоў з прыстаўнымі **а, і, в, г**, аканнем і яканнем, падаўжэннем зычных, чаргаваннем **л – ў, у – ў**, дзеканнем, цеканнем, зацвярдзеннем шыпячых і **р**, плаўным (фрыкатыўным) **г**, чаргаваннем складоў **ро – ры, ло – лы** ў аднакаранёвых словах.

Заданне 4. Якія адметныя паказчыкі беларускай арфаэпіі ілюструюць наступныя словы: лічба, носьбіт, адкласці, стрыгчы, расшыфраваць, грэбці, смяешся, дарадца, фламандскі, абедзвюма, дождж, падчарка, малацьбіт, сшытак, пераезд?

Заданне 5. Перакладзіце словы **громко, действительный, собственность, стремится, имущество, попечитель** на беларускую мову. Запішыце іх у траскрыпцыі, падкрэсліце гукі, якія выяўляюць адметнасць фанетычнай сістэмы беларускай мовы.

Заданне 6. Прачытайце тэкст, захоўваючы асноўныя арфаэпічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

«У Вялікім Княстве Літоўскім на XIV – першую палову XVI ст. прыпадае інтэнсіўны працэс урбанізацыі: крыніцы даюць звесткі пра 530 гарадскіх паселішчаў, 387 з якіх мелі статус горада. Найбольш значнымі цэнтрамі з насельніцтвам да 10 тысяч чалавек на XVI ст. былі Берасьце, Віцебск, Магілёў, Менск, Пінск і інш.»

Заданне 7. Запішыце словы ў адпаведным парадку: 1) назоўнікі, якія могуць утвараць форму адзіночнага і множнага ліку; 2) назоўнікі, якія ўжываюцца толькі ў форме адзіночнага ліку; 3) назоўнікі, якія ўжываюцца толькі ў форме множнага ліку.

Моладзь, заява, студэнцтва, мастацтва, архітэктура, ельнік, джунглі, закон, бензін, права, кодэкс, чалавецтва, дрэва, рамантызм, філасофія, Урал, цымбалы, свабода, арышт, дазнанне, сонца, медзь, алюміній, воцат, бярэзнік, срэбра, гурток, гіпс, зняволенне, асоба, вышук, будаўніцтва, прыватнаўства.

Заданне 8. Разгледзьце варыянтныя наводкі роду формы назоўнікаў, якія дапускаліся ў газеце «Наша Ніва» (1906–1915 гг.). Знайдзіце тыя, што захавалі варыянтнасць і ў сучаснай беларускай літаратурнай мове.

Акцыз (м. р.) – акцыза (ж. р.), амбон (м. р.) – амбона (ж. р.), бутэль (м. р.) – бутля (ж. р.), жаваранак (м. р.) – жаваранка (ж. р.), клас (кляс) (м. р.) – кляса (ж. р.), лішак (м. р.) – лішка (ж. р.), недахват (м. р.) – недахватка (ж. р.), неспадзевак (м. р.) – неспадзеўка (ж. р.), папер (м. р.) – папера (ж. р.), продаж (м. р.) – прадажа (ж. р.), прастор (м. р.) – прастора (ж. р.), праток (м. р.) – пратока (ж. р.).

Заданне 9. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову.

Важное торжество, большое мужество, очередная перепись, острое зрение, целебное средство, яркое электричество, витиеватая подпись, большой округ, широкая степь, бойкая продажа, последняя остановка, короткая запись, боевая медаль, длинная шинель, высокая насыпь.

Заданне 10. Складзіце словазлучэнні з мнагазначнымі словамі ў форме роднага склона адзіночнага ліку: бялок, выхад, дагавор, курс, пропуск.

Заданне 11. Запішыце формы назоўнікаў роднага склона адзіночнага ліку ў 2 слупкі: з канчаткам -а (-я) і -у(-ю).

Брат, гром, грам, малонак, канчатак, малаток, палец, дзень, цукар, сорам, позірк, дождж, цень, край, поўдзень, колер, выгляд, ход, сын, холад, боль, натоўп, бор, кісларод, цэмент, боль, рух, друк.

Узор. Дошкі з вязу. Цянёк ад маладога вяза.

Заданне 12. Пастаўце назоўнікі ў месным склоне з аднаведным прыназоўнікам (пры, на, у, аб):

Аб’ява, аварыя, адліга, бацька, хата, вада, вольха, вячэра, завязка, зорка, адрас, акіян, аўтобус, білет, дырэктар, інжынер, кіламетр, чэрвень, настаўнік, гарох, малако, матор, цэмент.

Заданне 13. Дапішыце канчаткі назоўнікаў меснага склона: пры гаспадар..., па футбол..., па сын..., аб настаўнік..., пры інжынер..., у пол...

Заданне 14. Пастаўце назоўнікі ў творным і месным склонах адзіночнага ліку.

Старшыня, Бядуля, стараста, Кузьма, дзядзька, Міця, дзядуля, Мікіта, тата, Янка, старшыня, Глебка, Скарына.

Заданне 15. Праскланяйце словазлучэнні: горад Жодзіна, вёска Мікалаеўшчына, мястэчка Старына, станцыя Койданава.

Заданне 16. Якія з прыведзеных назоўнікаў у форме роднага склону адзіночнага ліку можна спалучыць з прыслоўямі **многа, мала**: цукар, адбой, чалавек, азот, акцёр, спорт, бокс, балет, вугаль, гнеў, гром, гурт, дождж, дожджык, жаль, ельнік, фронт, след.

Заданне 17. Пастаўце ў форме давальнага склону прозвішчы курсантаў групы.

Заданне 18. Ад якасных прыметнікаў утварыце ўсе магчымыя формы ступеняў параўнання: барадаты, гераічны, гулкі, добры, жаўтаваты, залацісты, карысны, крывы, малады, малы, разумны, светла-сіні, чарнабровы.

Заданне 19. Ад назоўнікаў утварыце прыналежныя прыметнікі: (старшыня) загад, (настаўнік) выступленне, (дачка) паліто, (бабуля) парада, (Валодзя) кнігі, (Купала) творы, (Брыль) зборнік, (Ларыса) твар.

Заданне 20. Утварыце адносныя прыметнікі ад слоў: Цімкавічы, Хатынь, чуваш, калмык, швед, юнак, сакавік, Парыж, Прага, студзень, рэлігія, Гомель, Тбілісі.

Заданне 21. Вызначце разрад прыметнікаў: духмяны, загадкавы, чалавечны, народны, магілёўскі, матчын, адважны, сіні.

Заданне 22. Перакладзіце на беларускую мову: земляника вкуснее клубники, мед слаще сахара, бритва острее ножа, железо легче золота, летние дни длиннее зимних, Припять длиннее и шире Щары, озеро Нарочь больше и глубже Свитязи, эта книга интереснее предыдущей.

Заданне 23. Да прыметнікаў падбярыце адпаведныя назоўнікі.

Цікавы, цікаўны (артыкул, апавяданне, пытанне, хлопчык); ганарысты, ганаровы (госць, месца, званне, чалавек, абавязак, прэзідыум, грамата, вахта); чалавечы, чалавечны (род, учынак, жыццё, адносіны, голас, жыллё); эфектыўны, эфектны (вынікі, праца, слова).

Заданне 24. Вызначце разрады ўжытых у сказах прыметнікаў.

1. На вялікія справы – і сэрца вялікае, на вялікае сэрца – і лёс надзвычайны (У. Караткевіч). 2. Вясне так хочацца прысесці на сакавітую траву – // Каштанаў факельнае шэсце ёй ускружыла галаву (П. Панчанка). 3. Хоць і разлука горкія былі, а толькі ўспамінаюцца сустрэчы і шчаслівыя часы, што і цяпер здаюцца нам вясною (С. Грахоўскі).

Заданне 25. Назавіце прыметнікі, ад якіх утвараюцца толькі складаныя формы ступеней параўнання.

Смелы, старанны, шчаслівы, сумленны, прыгожы, прынцыповы, гераічны, дакладны, карысны, складаны, вялікі, прыемны, бадзёры, задумлівы, сакавіты, гнуткі, смуглявы, агністы, лясісты.

Заданне 26. Перакладзіце тэкст. Пакажыце адметнасць формаў ступеняў параўнання якасных прыметнікаў і прыслоўяў у беларускай і рускай мовах.

В детстве все было *иным*. *Светлыми* и *чистыми* глазами мы смотрели на мир, и все нам казалось гораздо *более ярким*. *Ярче* было солнце, *сильнее* пахли поля, *громче* был гром, *выше* трава (К. Паустоўскі).

Заданне 27. *Запішыце словамі парадкавыя лічэбнікі:* 1-ы, 3-і, 15-ы, 17-ы, 21-ы, 50-ы, 70-ы, 200-ы, 600-ы, 100 000-ы, 10 000 000-ы.

Заданне 28. *Запішыце словамі дробавыя лічэбнікі:* 2/3, 1/4, 3/7, 4/9, 1/2, 2,54, 42,4, 73,5.

Заданне 29. *Пастаўце словазлучэнні ў творным склоне:* 69 гадоў, 19 стагоддзяў, 55 вучняў, 9 мужчын, 17 паказчыкаў, 4 дні, 2,5 тоны, 213 гадоў, 5 жанчын, 40 000 кілаграм, 8 справаздача.

Заданне 30. *Утварыце паракавыя лічэбнікі:* (14) год, (6) струн, (4) паверхі, (11) гадоў, (3) кіламетры, (100) кілаграм, (2) пакоі.

Заданне 31. *Праскланяйце лічэбнікі:* 1/2, 0,5, 4, 17, 38, 60, 200.

Заданне 32. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову.*

В Минске, Барановичах, Витебске, Гомеле и Жлобине изъяты поддельные купюры номиналом: одна – 10 тысяч рублей, четыре – по 1 тысяче, одна – 5 тысяч рублей ЦБ РФ и пять – по 100 долларов США.

Заданне 33. *Перакладзіце словазлучэнні на рускую мову.*

Сустрэча а дванацатай гадзіне; падзея адбылася дзён пяць таму; зараз а палове на пятую гадзіну; адолелі чатыры першыя кіламетры; праехалі дзве трэція трасы; знаходзіцца больш за сто тысяч міль ад берага; чалавек гадоў за пяцьдзясят.

Заданне 34. *Падбярэце адпаведнікі ў рускай мове. Падкрэсліце лічэбнікі.*

Двойчы, дваينяты, удвая, удвух, па-першае, першынец, перш-на-перш, першакурснік, першаступенны, першабытны, першасны, адзінка, адзінства, аднагалосна, аднагодак, аднабакова, аднадумец.

Заданне 35. *Складзіце сказы са словазлучэннямі:* прывучаю сябе, здабыў сабе, за самім сабой, з самымі значнымі, пра самае складанае, пры самім герою.

Заданне 36. *Пастаўце займеннік **сябе** ў патрэбнай форме:*

Не чуць зямлі пад ...; ганарыцца ...; выдаць ... з галавой; узяць ... у рукі; убачыць ... у люстэрку; займацца

Заданне 37. *Праскланяйце займеннікі:* колькі, хтосьці, нечы, абы-які, іхняе, усё.

Заданне 38. *Спішыце сказы, устаўляючы літары замест кропак і раскрываючы дужкі, вызначце разрад займеннікаў:*

Н...хта спяшаецца, каму (-сьці) не спіцца, н...кага гоніць радасць адкрыцця, а можа, бяда і трывога. Добра на вуліцах марыць аб н...чым.

Заданне 39. *Вызначце спражэнне дзеясловаў:* баяцца, бегчы, вырашаць, гукаць, гнаць, даглядаць, каціцца, ліць, ляцець, непакоіцца,

паведаміць, паведамляць, сачыць, сесці, сядзець, трывожыць, хацець, чырванець.

Заданне 40. *Праспрагайце дзеясловы: аддаць, высветліць, паглядзець, дапамагаць, браць, вучыць.*

Заданне 41. *Перакладзіце словы на беларускую мову, пастаўце націскі, параўнайце формы ў беларускай і рускай мовах.*

Жывём, ведём, отдаём, бережём, стережём, берём; живёте, ведёте, отдаёте, бережёте, стережёте, берёте.

Заданне 42. *Падкрэсліце дзеясловы, якія ў форме 2-й асобы множнага ліку цяперашняга часу маюць канчатак -іце (-ыце): спяваць, спаць, гаварыць, хацець, затрымліваць, рабіць, вызначаць, мераць, вызваляць, усведамляць.*

Заданне 43. *Перакладзіце на беларускую мову дзеяслоўныя словазлучэнні: стоаць в очере́ди за хле́бом, прай́ти по по́лях, беспало́ицца о сы́не, чыта́ць по ве́черам, стоа́ць у ре́кі, опозда́ть из-за това́рища, нахо́дзіцца ме́трах в соро́ка от бе́рега, гово́рыць скво́зь сме́х, і́дці вдо́ль ре́кі, сме́ацца над нím, і́звіні́ць е́го за беспало́йство, і́скаць по указа́ннóму а́дрэсу.*

Заданне 44. *Перакладзіце на рускую мову словазлучэнні: замо́ж-насьць, якой су́судзі зай́дросці́лі; да́бро, набы́тае ката́ржна́й пра́цай; па́хне све́жавамы́тай бя́лізна́й, што су́шыцца на ма́розе; раба́ўні́кі, што га́спадары́лі ў вё́сцы; на́стырна́сьць, я́кая ча́ста ме́жавала́ з на́хабна́сцю; ба́гацце, я́кое не купля́ецца ні за які́я гро́шы.*

Заданне 45. *Вы́знача́це словазлучэ́нні, у які́х пару́шана норма кі́равання.*

Ажа́ніцца́ з ё́й, кпі́ць над та́варыша́мі, хва́рэць запале́ннем лё́гка́х, дума́ць пра ба́цькоў, па́ехаць у млы́н, дзя́каваць я́му, пай́сці за хле́бам, кла́паці́цца пра ма́лых, па́дысці́ к ё́й, ры́хтава́цца да заня́ткаў, выба́чыць неасця́рожна́му, па́ехаць за пя́цьдзе́сят кі́ламетраў ад го́рада, дзі́віцца́ з пры́гожых кве́так.

Заданне 46. *Наза́віце словазлучэ́нні, які́я ў свабо́дным ужыва́нні адпавя́даюць сінтаксі́чным норма́м беларуска́й мовы.*

І́сці па ва́ду / і́сці за ва́дой, збі́рацца́ за гры́бамі / збі́рацца ў гры́бы / збі́рацца па гры́бы, жа́ртаваць над і́м / жа́ртаваць з яго́, бо́льшы яго́ / бо́льшы за яго́, па́дзякава́ць вас / па́дзякава́ць вам, вялі́кі дзя́куй / вялі́кае дзя́куй, і́сці к бе́рагу / і́сці да бе́рага.

Заданне 47. *Перакладзіце на беларускую мову дзе́епры́метні́кі: бе́гушы́й, сідзя́шы́й, ле́ташы́й, удлі́няюшы́й, пла́ташы́й, пера́ходзя́шы́й, гуля́юшы́й, повесе́левшы́й, поста́ревшы́й, пробе́жавшы́й, побле́днєвшы́й, бро́шенны́й, осме́левшы́й, раскра́шенны́й, прына́длежа́шы́й, ру́ководзя́шы́й, подго́тава́шы́й.*

Заданне 48. *Ад дзе́ясловаў утвара́йце дзе́епры́слоўі́ незако́нчана́га тры́вання, пера́кладзі́це і́х на рускую мову.*

Ісці, чытаць, асвятляць, расказваць, прыносіць, рэзаць, браць, шыць, пісаць, радавацца, развітвацца, слухаць.

Заданне 49. *Выпраўце сказы.*

Выступіўшы на канферэнцыі, я гаварыў пра экалогію горада.

Даведаўшыся пра поспехі аднакурснікаў, мяне ахапіла радасць.

Спаткаўшыся з сябрамі, яму ўспаміналіся гады маладосці.

Выходзячы з аўдыторыі, у студэнтаў узнікла спрэчка.

Успамінаючы родныя мясціны, курсанта не пакідала думка хутчэй наведаць іх.

Заданне 50. *Выпішыце з тэксту дзеепрыметнікі, перакладзіце іх на беларускую мову.*

Указанный раздел сконцентрировал все нормы, регламентирующие особенности уголовной ответственности несовершеннолетних, включая наказание, его назначение, а также освобождение от уголовной ответственности и наказания.

Следуя положению ст. 2 Конституции Республики Беларусь о том, что человек, его права, свободы и гарантии их реализации являются высшей ценностью общества и государства, законодатель установил в новом Уголовном кодексе приоритетное место нормам о преступлениях, посягающих на человека.

Приняв такое решение, законодатель одновременно подверг криминализации угон маломерного водного средства, устранив тем самым пробел, существовавший в Уголовном кодексе 1960 года.

Устанавливая различный масштаб ответственности за одно и то же деяние – мелкое хищение имущества, но совершенное в отношении различных собственников, указанные нормы Уголовного кодекса вступают в противоречие также и с другими статьями Конституции Республики Беларусь.

Індывідуальныя творчыя заданні

Раскрыйце змест прыказак.

Ніхто не зробіць горш табе, чым сам сабе. Горш, калі баішся: і ліха не мінеш, і надрыжышся. Добра рызыка разумная.

Лексічны мінімум

Аднаўленне

Шкода

З прычыны

Вымаганне

Восстановление

Вред

Вследствие

Вымогательство

Грамадзянства	Гражданство
Справавая рэпутацыя	Деловая репутация
Дзеянне	Деяние
Службовая асоба	Должностное лицо
Аднастайнае і дакладнае прымяненне	Единообразное и точное применение
Захворванне	Заболевание
Зняволены	Заключенный
Замацоўваць	Закреплять
Заробак	Заработок
Захоп заложніка	Захват заложника
Абарона	Защита
Абаронца	Защитник
Здзек	Издательство
Здрада дзяржаве	Измена государству
Выкрыццё	Изобличение
Маёмаснае і службовае становішча	Имущественное и должностное положение
Індывідуальна-пэўная асоба	Индивидуально-определенное лицо
Замежны грамадзянін	Иностранный гражданин
Скажэнне звестак	Искажение сведений
Выключная мера	Исключительная мера
Выканаўца	Исполнитель
Выпрабавальны тэрмін	Испытательный срок
Сканчэнне тэрміну даўніны	Истечение срока давности
Катаванне	Истязание
Вылічэнне тэрміну	Исчисление срока
Паклёп	Клевета
Канстытуцыйны лад	Конституционный строй
Ускосны намер	Косвенный умысел
Крадзеж	Кража

Тэмы вусных паведамленняў, дакладаў, рэфератаў

Арфаграфічныя нормы беларускай мовы: гістарычны аспект.

Лексіка-стылістычная разнастайнасць беларускай літаратурнай мовы.

Інтэрнэт-маўленне па-беларуску: моўныя асаблівасці форумаў (благаў, сайтаў, старонак у сацыяльных сетках).

Беларуская мова ў кантэксце афіцыйных вынікаў перапісу насельніцтва Беларусі 2009 г.

Тэма 4

Функцыянальныя стылі маўлення

Змест вучэбнага матэрыялу

Паняцце пра сістэму функцыянальных стыляў. Агульная характарыстыка гутарковага, мастацкага, публіцыстычнага, навуковага, афіцыйна-справавога стыляў.

Узаемапрапінненне стыляў.

Мэты заняткаў:

1) *вучэбныя*:

– набыць веды пра функцыянальныя стылі маўлення;
– умець вызначаць асноўныя адрозненні паміж мастацкім, навуковым, публіцыстычным, афіцыйна-справавым і гутарковым стылямі;

2) *выхаваўчая* – выхаванне моўнага густу.

Апорныя палажэнні

Стылістыка – раздзел мовазнаўства, які вывучае ўжыванне разнастайных моўных сродкаў у адпаведнасці з мэтай і зместам выказвання.

Моўны стыль – разнавіднасць мовы, якая характарызуецца пэўнымі асаблівасцямі адбору, спалучэння і арганізацыі моўных сродкаў у залежнасці ад задач камунікацыі.

Кніжныя (пісьмовыя) стылі: навуковы, афіцыйна-справавы, публіцыстычны, мастацкай літаратуры.

Вусны стыль – размоўны (гутарковы).

Апорныя схемы

Пісьмовыя стылі маўлення

Стыль	Асаблівасці	Віды тэкстаў
<i>Афіцыйна-справавы</i> (афіцыйныя сферы гра-	Строгая дакладнасць і паслядоўнасць выкла-	Афіцыйныя і службовыя дакументы: законы, ста-

Стыль	Асаблівасці	Віды тэкстаў
мадскай, дзяржаўнай і вытворчай дзейнасці)	данняя фактаў, іх аб'ектыўнасць, наяўнасць маўленчых стандартаў (клішэ), адсутнасць эмацыйна-афарбаваных слоў, фразеалагізмаў, выклічнікаў, ужыванне выказнікаў-інфінітываў, аднаасаўных сказаў	туты, пастановы, указы, дагаворы, загады, рэзалюцыі, распіскі, пратаколы, аўтабіяграфіі, рапарты і інш.
Навуковы (у галіне навукі, тэхнікі, навучальным працэсе)	Лагічнае, паслядоўнае, дакладнае, абстрактна-абагульненае выкладанне матэрыялу, яго доказнасць, выкарыстанне тэрмінаў, спецыфічных слоў і сінтаксічных канструкцый, складаных сказаў, адсутнасць вобразных сродкаў	Даклады, лекцыі, выступленні, навуковыя артыкулы, водгукі, рэцэнзіі, падручнікі і інш.
Публіцыстычны (у перыядычным друку, грамадскім жыцці)	Дакументалізм, факталагічная дакладнасць, даступнасць, афіцыйнасць, адкрытасць аўтарскай пазіцыі, выкарыстанне агітацыйна-прапагандысцкіх сродкаў, уласна-ацэначнай лексікі і фразеалогіі, эпітэтаў, метафар, паўтораў, рытарычных зваротаў	Газеты, часопісы, выступленні, даклады, лекцыі, рэцэнзіі, замалёўкі, артыкулы і інш.
Мастацкі (у мастацкай літаратуры)	Спалучае ў сабе элементы розных стыляў, характарызуецца шырокім выкарыстаннем сінонімаў, мнагазначных слоў, разнастайных тропаў, а таксама дыялектызмаў, жарганізмаў, прафесіяналізмаў і інш.	Апавяданні, аповесці, раманы, п'есы, казкі, паданні і інш.

Падстылі навуковага стылю			
уласна навуковы	навукова- тэхнічны	навукова- вучэбны	навукова- папулярны

Пытанні да разгляду

Што такое моўны стыль?

Моўныя асаблівасці гутарковага стылю адносна пісьмовых (кніжных) стыляў мовы – мастацкага, публіцыстычнага, навуковага, афіцыйна-справавога.

Назавіце агульныя і адметныя рысы мастацкага, публіцыстычнага, навуковага і афіцыйна-справавога стыляў.

Ахарактарызуйце падстылі навуковага стылю.

Тэставыя заданні

1. Вызначце вузкасפעцыяльныя тэрміны:

- а) трыбунал;
- б) кааліцыя;
- в) суд;
- г) прэзумпцыя невінаватасці;
- д) юрыст.

2. Які тып утварэння тэрміналагічных словазлучэнняў: спецыялізаваныя міжнародныя суды, антыгітлераўская кааліцыя, мірнае насельніцтва?

- а) сінтаксічны;
- б) марфалагічны;
- в) семантычны.

Практычныя заданні

Заданне 1. Запоўніце таблицу:

Назва стылю	Сферы выкарыстання	Мэты зносін	Стылёвыя рысы	Моўныя сродкі	Асноўныя віды тэкстаў
Мастацкі					
Публіцыстычны					
Навуковы					
Афіцыйна-справавы					
Размоўны (гутарковы)					

Заданне 2. Вызначце, да якога стылю адносіцца тэкст. Пакажыце яго адметныя асаблівасці.

Мантэнь, «Вопыты»:

Першае, што захацелася выпісаць: «Честолюбие несовместимо с уединением. Слава и покой не могут ужиться под одной крышей».

Думаў спачатку чытаць усё падрад, але пасля двух-трох раздзелаў павяло на выбарку, што цікавейшае. Бо ж і нялёгка дый нецікава бясконца лазіць з тэксту ў каментарыі, каб лепш зразумець той далёкі час. Далёкі і агромністы, таямнічы.

«Я ведаю толькі тое, што я нічога не ведаю». А пасля таго, як гэта было падумана і сказана, чалавецтва назапасіла такую процьму культуры, што адчуваеш сябе зусім бездапаможным, каб хоць часткова, сям-так у ёй разабрацца.

...Дзіўна ды цямяна думалася над Мантэнем пра тое, як чалавецтва жыве ў слове сваіх найлепшых сыноў, якія нібы свядома перадаюць адзін аднаму агенчыкі несмяротнасці, што і мала, і больш пажыўшы як быццам не паміраюць яны – для тых, што былі перад намі, што будуць пасля нас (Янка Брыль).

Заданне 3. Якому стылю адпавядае гэты тэкст?

«МІЖНАРОДНЫЯ ВАЕННЫЯ ТРЫБУНАЛЫ, спецыялізаваныя міжнародныя суды, створаныя краінамі антыгітлераўскай кааліцыі ў 1945–46 гг. для прыцягнення да адказнасці галоўных ваенных злачынцаў фашысцкай Германіі і Японіі, вінаватых у планаванні, падрыхтоўцы і выдзенні 2-й сусветнай вайны, забойствах, катаваннях ваеннапалонных і мірнага насельніцтва акупаваных дзяржаў» (Юрыдычны энцыклапедычны слоўнік. – Мінск, 1995. – С. 320).

Заданне 4. Вызначце стыль тэксту па яго лексічных асаблівасцях.

Варыянт 1. Існуюць некаторыя асаблівасці юрыдычнага тэксту, якія выклікаюць цяжкасці пры яго семантычнай інтэрпрэтацыі. «Энцыклапедычны юрыдычны слоўнік» выдзяляе юрыдычны тэрмін як элемент юрыдычнай тэхнікі і вызначае юрыдычныя тэрміны як «слоўныя абазначэнні дзяржаўна-прававых паняццяў, з дапамогай якіх вызначаецца і замацоўваецца змест нарматыўна-прававых прадпісанняў дзяржавы». Улічваючы праведзены аналіз, немагчыма пагадзіцца з тым, што гэта азначэнне з’яўляецца дакладным, таму што няма сумнення, што паняцці *спасжывец* і *дабраахвотнік* з’яўляюцца прававымі, але іх нельга назваць дзяржаўнымі.

Варыянт 2. У адпаведнасці з палажэннямі «Энцыклапедычнага юрыдычнага слоўніка» юрыдычныя тэрміны дзеляцца на тры групы:

1. Агульныя тэрміны характарызуюцца тым, што яны ўжываюцца ў звычайным сэнсе і яны зразумелыя ўсім. Да гэтай групы тэрмінаў адносяцца, напрыклад, *бежанец, сведка, супрацоўнік*.

2. Спецыяльныя юрыдычныя тэрміны валодаюць асаблівым прававым зместам і зразумелыя толькі спецыялістам у галіне права, напрыклад, *неабходная абарона, іскавая даўнасць*. Спецыяльны юрыдычны тэрмін ствараецца заканадаўцам, калі ў агульналітаратурнай мове няма неабходнага слова для абазначэння адпаведнага паняцця. Але існуе дастаткова многа разыходжанняў у дыферэнцыяльных прыкметах, якія складаюць значэнне слоў, што робіць цяжкім разуменне тэрміна носьбітам мовы. Напрыклад, суаднясенне паміж словамі *беспрацоўны, мытня, банк, бежанец* як адзінкамі агульнаўжывальнай мовы і як юрыдычнымі тэрмінамі.

3. Спецыяльна-тэхнічныя тэрміны адлюстроўваюць галіну спецыяльных ведаў – тэхнікі, эканомікі, медыцыны. Гэтыя тэрміны павінны быць зразумелымі юрысту, які з’яўляецца спецыялістам і ў іншай галіне, напрыклад, *недабраякасная прадукцыя, правілы тэхнікі бяспекі*.

Варыянт 3. Існуюць такія асаблівасці юрыдычнай тэрміналогіі, якія ўскладняюць працэс успрыняцця юрыдычнага тэксту звычайным носьбітам мовы. У юрыспрудэнцыі часта няма дакладных дэфініцый тэрмінаў, улічваючы тое, што азначэнне тэрміна павінна быць адэкватным паняццю, г. зн. строга адпавядаць аб’ёму выражанага ім паняцця, і сістэмным, г. зн. па магчымасці ўказваць на месца гэтага тэрміна сярод іншых у дадзенай паняццёвай сістэме. Патрабаваннем да тэрміна з’яўляецца, каб значэнне аднаго тэрміна не вызначалася з дапамогай іншага, які сам вызначаецца праз першы. У сувязі з гэтым няправільным лічым тое, што заканадаўства вызначае некаторыя тэрміны праз аднакарэнныя словы і агульныя паняцці, напрыклад, тэрмін *грамадзянін* вызначаецца праз тэрмін *грамадзянства*, што прыныцова ўскладняе многія прававыя адносіны, таму што *грамадзянін, асоба без грамадзянства і замежны грамадзянін* маюць у розных выпадках розныя правы і абавязкі, як, напрыклад, для неграмадзян абмежавана выбарчае права, права ўступаць у палітычныя грамадскія аб’яднанні.

Заданне 5. Ахарактарызуйце стыль абадвух тэкстаў.

1. «Я, грамадзянін Рэспублікі Беларусь (прозвішча, імя, імя па бацьку), урачыста клянуся быць адданым свайму народу, свята трымацца Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, выконваць патрабаванні воінскіх статутаў і загады камандзіраў і начальнікаў.

Клянуса годна выконваць воінскі абавязак, можна і самааддана абараняць незалежнасць, тэрытарыяльную цэласнасць і канстытуцыйны лад Рэспублікі Беларусь» (вайсковая прысяга).

2. «Найгалоўнейшае, ад чаго не адступлюся, хоць апынуся ці ў акопе, ці ў шпіталі, хоць буду галодны і халодны, – маё роднае слова, родная натура вялікага краю, родная Беларусь. Вы – мая радасць і ўцеха, вы – мая радасць і боль, вы – маё шчасце, жыццё» (Фёдар Янкоўскі).

Заданне 6. *Вызначце стыль тэксту, назавіце характэрныя адзнакі гэтага стылю.*

МІЛІЦЫЯ (ад лац. *militia* – ваенная служба), у Рэспубліцы Беларусь – дзяржаўны ўзброены праваахоўны орган, прызначаны абараняць жыццё, здароўе, правы, свабоды і законныя інтарэсы грамадзян, грамадства і дзяржавы ад злачынных і іншых проціпраўных замахаў. Задачамі міліцыі з’яўляюцца: ахова грамадскага парадку, асабістай і маёмаснай бяспекі грамадзян; абарона ўсіх форм уласнасці; прадухіленне і спыненне злачынстваў і іншых правапарушэнняў; выяўленне і раскрыццё злачынстваў, вышук асоб, якія іх учынілі; выкананне крымінальных пакаранняў і адміністрацыйных спагнанняў у межах сваёй кампетэнцыі.

Індывідуальныя творчыя заданні

Складзіце тэксты розных стыляў на тэму: «Надзвычайнае здарэнне».

Лексічны мінімум

Абгрунтавана	Обоснованно
Грамадскасць	Общественность
Агнястрэльная зброя	Огнестрельное оружие
Небяспека	Опасность
Вызначаць	Определять
Арганізацыйна-распарадчы	Организационно-распорядительный
Вызваленне	Освобождение
Апаганьванне будынкаў	Осквернение зданий
Знявага	Оскорбление
Падстава	Основание
Асаблівая частка	Особенная часть
Адпраўленне правасуддзя	Отправление правосудия
Адтэрміноўка	Отсрочка
Абцяжваючыя абставіны	Отягчающие обстоятельства
Ахова	Охрана

Пералік	Перечень
Уцёкі	Побег
Паглынанне	Поглощение
Падробныя грошы	Поддельные деньги
Падпал	Поджог
Падбухторшчык	Подстрекатель
Падначалены	Подчиненный
Пажыццёвае зняволенне	Пожизненное заключение
Замах на злачынства	Покушение на преступление
Псаванне маёмасці	Порча имущества
Наступствы	Последствия
Памагаты	Пособник
Пры дапамозе	Посредством
Пацярпелы	Потерпевший
Выкраданне	Похищение
Папярэдняе зняволенне	Предварительное заключение
Папярэдня змова	Предварительный сговор

Тэмы вусных паведамленняў, дакладаў, рэфератаў

Вытокі беларускай стылістыкі і красамоўства.

Праблемы стылістыкі і культуры маўлення ў працах беларускіх пісьменнікаў.

Навуковы стыль

Змест вучэбнага матэрыялу

Характарыстыка навуковага стылю: агульныя патрабаванні, сфера выкарыстання, моўныя асаблівасці.

Лексіка-граматычныя сродкі арганізацыі навуковага стылю (абстрактныя назоўнікі, зваротныя дзеясловы, неасабова-прэдыкатыўныя словы).

Сінтаксічныя канструкцыі (актыўныя і пасіўныя). Лексічны склад навуковага стылю. Устойлівыя спалучэнні тэрміналагічнага характару. Спасылкі на крыніцу інфармацыі.

Кампазіцыйна-структурная арганізацыя навуковага тэксту (тэма, падтэма; апісанне, апавяданне, разважанне). Сродкі лагічнай сувязі на ўзроўні сказаў, абзацаў, адрэзкаў тэксту.

Сістэма жанраў навуковай літаратуры: агульная характарыстыка, сфера выкарыстання, адметныя рысы. Структурна-семантычны аналіз анатацый. Віды анатацый. Жанр рэзюмэ і яго асаблівасці. Тыповыя лексіка-сінтаксічныя канструкцыі рэферата. Лексіка-сінтаксічныя канструкцыі афармлення вывадаў, высноў.

Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.

Мэты заняткаў:

1) *вучэбныя*:

- раскрыць паняцце сістэмы жанраў навуковай літаратуры;
- даць агульную характарыстыку сферы выкарыстання, адметных рыс навуковага стылю;
- разгледзець лексіку навуковага стылю ў параўнанні з афіцыйна-справавым, публіцыстычным, мастацкім;

2) *выхаваўчая* – выпрацоўка навыкаў дыферэнцыяванага падыходу да маўленчых сітуацый, фарміраванне высокага ўзроўню валодання беларускай мовай.

Апорныя палажэнні

Сфера выкарыстання: у галіне навукі і тэхнікі, навуковых працах (манаграфія, артыкул, рэцэнзія, рэферат, анатацыя), падручніках, лекцыях, навуковых дакладах.

Форма праяўлення: навуковая інфармацыя падаецца ў пісьмовай форме, апісанне і тлумачэнне фактаў, з'яў ажыццяўляецца ў форме маналогу.

Асноўная функцыя: паведамленне і тлумачэнне навуковых фактаў, вынікаў навуковых даследаванняў.

Стылёвыя адзнакі: навуковая думка ці гіпотэза, а таксама спосабы іх моўнага афармлення заўсёды папярэдне абдумваюцца. Навуковаму выказванню ўласцівы аб'ектыўнасць і дакладнасць, строгая лагічнасць і доказнасць, завершанасць і паўната выказанай думкі.

Марфалагічныя асаблівасці навуковага стылю

У навуковым стылі ўжываюцца:

аддзеяслоўныя назоўнікі з суфіксамі *-нн-, -енн- (-энн-), -анн-, -к-*: *адлюстраванне, вылучэнне, вылічэнне, перасячэнне* і інш.;

рэчывыя назоўнікі множнага ліку: *газы, солі, смолы*;

назоўнікавыя словазлучэнні: *метады атрымання выніку, працэсы абстрагавання розных ступеняў*;

назоўнікі, утвораныя ад уласных імёнаў: *ампер, джоўль, ом, нобелій, кюрый*;

прыметнікі, утвораныя ад уласных імёнаў, якія ўваходзяць у склад тэрміналагічных словазлучэнняў: *дыяфантавы ўраўненні, алгебра Булева, алгебра Булахава*;

складаныя прыметнікі-тэрміны: *вектарна-матрычны, квазілінейны, клінаграфічны*;

субстантываваныя прыметнікі ў форме адзіночнага ці множнага ліку: *прамая, крывая, датычная, аднаклетачныя*;

субстантываваныя дзееспрыметнікі ў форме адзіночнага ці множнага ліку: *ламаныя, пераменныя*;

дзеясловы-інфінітывы ў спалучэнні з мадальнымі словамі (са значэннем абавязковасці): *трэба адзначыць, неабходна размяжоўваць, варта звярнуць увагу*;

зваротныя дзеясловы са значэннем пастаянства: *інфармацыя запісваецца, чытваецца, перадаецца*.

Сінтаксіс навуковага стылю

Сінтаксіс навуковага стылю вызначаецца шматкампанентнымі складанымі сказамі злучнікавага злучэння, складанымі сінтаксічнымі

канструкцыямі з дзеепрыметнымі і дзеепрыслоўнымі словазлучэннямі: «Заканадаўчыя помнікі, з'яўляючыся каштоўным комплексам юрыдычных крыніц, адлюстравалі гісторыю Беларусі за тысячагадовы перыяд яе існавання. Гэта найперш прывілеі, што выдаваліся вялікімі князямі і каралямі Рэчы Паспалітай гарадам на самакіраванне, свецкім і царкоўным магнатам на зямельнае ўладанне і вызваленне ад выплаты падаткаў, а таксама такія кодэксы феадальнага права, як Судзебнік Казіміра (1468) і Статуты ВКЛ (1529, 1566, 1588)».

Структура сінтаксічных адзінак навуковага стылю характарызуецца ўскладненасцю. Актыўна пашыраюцца стандартызаваныя сінтаксічныя канструкцыі. Навуковы выклад інфармацыі патрабуе дакладнасці, таму ў навуковых тэкстах пашыраны складаназалежныя сказы з падпарадкавальнай злучнікавай сувяззю. Дадатковыя заўвагі, звесткі, тлумачэнні ў іх могуць пачынацца:

– словамі *напрыклад, у прыватнасці, прычым, асабліва, у тым ліку* і інш.: «Акрамя рашэння задачы, камп'ютар выконвае разнастайныя функцыі, у прыватнасці: кіраванне інтэрпрэтацыйй каманд, апрацоўку і захоўванне інфармацыі»;

– пабочнымі і ўстаўнымі канструкцыямі, якія паказваюць на крыніцу паведамлення, парадак афармлення думак, служаць для сувязі сказаў: «На думку экспертаў, лік камп'ютарных вірусаў дасягнуў ужо 20 тысяч, але рэальна цыркулююць толькі 260».

Навуковым тэкстам не ўласцівы:

– пабочныя словы, якія выражаюць эмацыйную ацэнку ці экспрэсію (*на жаль, здаецца, прынамсі, кажучь*);

– сказы з персаніфікацыйй. У навуковым стылі, наадварот, пашырана ўжыванне безасабова-прэдыкатыўных слоў і пасіўных канструкцый (*было прынята, было вырашана, за аснову прымаецца, маецца на ўвазе*).

Тэкст (ад лац. *textum* – тканіна, сувязь, будова) – напісанае, надрукаванае або вуснае паведамленне, якое характарызуецца сэнсавай і структурнай завершанасцю. Паводле тэматычнага прынцыпу тэкст падзяляецца на кампаненты: *тэма – падтэма – мікратэма*. Тэма ахоплівае агульную сутнасць выказвання і падказваецца сітуацыйй і кантэкстам. Сказы, аб'яднаныя падтэмай, утвараюць частку тэксту, якая называецца абзацам. У першым сказе абзац змяшчае фармулёўку тэмы, у наступных – яе развіццё, у апошніх – вынік. Падтэмы могуць уключаць некалькі мікратэм.

Сказ атрымлівае канчатковае сэнсавое напаўненне толькі ў моўнай плыні, у сувязі з іншымі сказами, якія разам утвараюць так званыя звышфразавыя адзінствы. Яны характарызуюцца адзінствам думкі і тэмы, лагічнай злітнасцю ўсіх элементаў.

Абзац – найбольш распаўсюджаны тып звышфразовага адзінства, які фармальна ўяўляе сабой адрэзак любога тэксту ад аднаго новага радка да другога і выражае адносна закончаную думку.

Складанае сінтаксічнае цэлае – сэнсавыя блокі ў форме паслядоўнасці двух і больш сказаў, аб’яднаных агульнасцю тэмы. Сувязь забяспечваецца агульнасцю тэмы, разгортваннем часткі папярэдняга сказа ў наступным, паўторнай намінацыяй, сінтаксічным паралелізмам.

Апісанне – дэталёвая характарыстыка стану рэчаіснасці.

Формы апісання – *статычнае і дынамічнае*. У статычным апісанні даецца характарыстыка прадметаў ці з’яў прыз пералічэнне іх прымет і ўласцівасцей, якія дазваляюць даць цэласнае ўяўленне пра гэтыя прадметы ці з’явы.

Апавяданне – тып маўлення для выражэння часавай, храналагічнай паслядоўнасці дзеянняў або з’яў.

Асновай зместу з’яўляецца часавая паслядоўнасць падзей, дынамічная змена фаз дзеяння. Паслядоўнасць перадаецца фактычным ходам падзей, а таксама з дапамогай паступовага спосабу сувязі сказаў у тэксе, калі адзін сказ дапаўняе і развівае другі. У апавяданні асноўную тэму выказвання перадае састаў выказніка, з дапамогай якога фіксуецца ўвага на дзеянні і ў якім сканцэнтравана ўся актыўная інфармацыя.

Разважанне – функцыянальна-сэнсавы тып маўлення з абагульненым прычынна-выніковым значэннем, прызначаны для тлумачэння паводзяцца ці з’явы, для доказу ці абвяржэння пэўнай думкі. У разважанні разгляд пэўных пытанняў, праблем падаецца паслядоўна, аргументавана, з канкрэтнымі вывадамі і заключэннямі.

Асноўны змест разважання складаюць *доказ* ці *абвяржэнне* пэўнай думкі або меркаванне з дапамогай іншых меркаванняў, што нельга ажыццявіць без устанаўлення лагічных сувязей, без выяўлення прычынна-выніковай залежнасці паміж імі.

Тыповае разважанне мае тры часткі: 1) тэзіс (тая частка, у якой заключана асноўнае палажэнне, што патрабуе доказу ці тлумачэння); 2) доказ тэзіса; 3) вывад.

Жанры навуковай літаратуры: анатацыя, рэферат, рэзюмэ.

Анатацыя – кароткае, абагульненае апісанне (характарыстыка) тэксту кнігі, артыкула. Перад тэкстам анатацыі ў намінацыйнай форме даюцца звесткі пра аўтара, назву, месца і час выдання.

Рэферат (ад лац. *refere* – дакладаць, паведамляць) – кароткі выклад зместу дакумента або яго часткі, які ўключае асноўныя фактычныя звесткі, вывады, неабходныя для першапачатковага азнаямлення з дакументам і вызначэння мэтазгоднасці звароту да яго. Мэта рэферыравання – стварыць «тэкст пра тэкст».

Рэзюмэ (фр. *resume*, ад *resumer* – выкладаць сцісла) – кароткае выкладанне маўлення, артыкула, кароткі вывад.

Апорныя схемы

ТЫПЫ МАЎЛЕННЯ		
Апісанне перадача дэталёвай характарыстыкі стану рэчаіснасці з пералічэннем характэрных прымет і ўласцівасцей прадметаў ці з’яў	Апавяданне храналагічная паслядоўнасць падачы дзеянняў, працэсаў ці падзей	Разважанне доказ ці абвяржэнне пэўнай думкі або меркавання з дапамогай іншых меркаванняў

ЛЕКСІЧНЫ СКЛАД НАВУКОВАГА СТЫЛЮ		
Агульнаўжывальныя словы	Агульнанавуковыя словы <i>(аналіз, сінтэз, дослед, працэс, гіпотэза, сістэма)</i>	Вузкаспецыяльныя словы <i>(учыніць злачынства, махлярства)</i>

МОЎНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ НАВУКОВАГА СТЫЛЮ	
Марфалагічныя – аддзяяслоўныя назоўнікі з суфіксамі <i>-нн-, -енн- (-энн-), -анн-, -к-</i> : <i>адлюстраванне, вылучэнне</i> ; – рэчыўныя назоўнікі множнага ліку: <i>газы, солі, смолы</i> ; – назоўнікавыя словазлучэнні: <i>захоп заложніка, скажэнне звестак</i> ; – назоўнікі, утвораныя ад уласных імёнаў: <i>ампер, джоўль, ом</i> ; – прыметнікі, утвораныя ад уласных імёнаў, якія ўваходзяць у склад тэрміналагічных словазлучэнняў: <i>дыяфантавы ўраўненні</i> ; – складаныя прыметнікі-тэрміны: <i>вектарна-матрычны, квазілінейны</i> ; – субстантываваныя прыметнікі ў форме адзіночнага ці множнага ліку: <i>прамая, крывая</i> ; – субстантываваныя дзеепрыметнікі ў форме адзіночнага ці множнага ліку: <i>ламаная, пераменная</i> ; – дзеясловы-інфінітывы ў спалучэнні з мадальнымі словамі (са значэннем абавязковасці): <i>трэба адзначыць, неабходна размяжоўваць</i> ; – звартныя дзеясловы са значэннем пастаянства: <i>інфармацыя запісваецца, счытваецца, перадаецца</i>	Сінтаксічныя – шматкампанентныя складаныя сказы злучнікавага злучэння, складаныя сінтаксічныя канструкцыі з дзеепрыметнымі і дзеепрыслоўнымі словазлучэннямі; – складаназалежныя сказы з падпарадкавальнай злучнікавай сувяззю; – пабочныя канструкцыі

Тэкст
напісанае, надрукаванае або вуснае паведамленне, якое характарызуецца сэнсавай і структурнай завершанасцю

Паводле тэматычнага прынцыпу тэкст падзяляецца на:		
Тэму	Падтэму	Мікратэму
Ахоплівае агульную сутнасць выказвання і падказваецца сітуацыяй і кантэкстам	Складае частку тэксту	Некалькі мікратэм утвараюць падтэму

Структурныя адзінкі тэксту		
Сказ	Абзац	Складанае сінтаксічнае цэлае
Характарызуецца адзінствам думкі і тэмы, лагічнай злітнасцю ўсіх элементаў.	Фармальна ўяўляе сабой адрэзак любога тэксту ад аднаго новага радка да другога і выражае адносна закончаную думку	Сэнсавыя блокі ў форме паслядоўнасці двух і больш сказаў, аб'яднаных агульнасцю тэмы

Пытанні да разгляду

Пералічыце асноўныя паказчыкі навуковага стылю.

Назавіце лексічныя, марфалагічныя, сінтаксічныя асаблівасці навуковага стылю.

На якія кампаненты падзяляецца навуковы тэкст?

Якія існуюць тыпы маўлення?

Ахарактарызуе апавяданне, апісанне і разважанне з пункту гледжання структуры і граматычных асаблівасцей.

Чым адрозніваецца статычнае і дынамічнае апісанне?

Якія існуюць віды рэфератаў?

Назавіце адметныя рысы анатацыі, рэферата, рэзюмэ.

Тэставыя заданні

1. *Навуковы стыль – гэта:*

а) сістэма моўных сродкаў, прызначаная для перадачы і захоўвання навуковых ведаў;

б) мова дакладаў, лекцый, манаграфій, падручнікаў;

в) мова афіцыйнай, юрыдычнай, канцэлярскай сфер.

2. *Адзначце характэрныя рысы навуковага стылю:*

а) аб'ектыўнасць;

б) абстрактнасць;

в) дакладнасць;

г) аргументаванасць;

д) эмацыянальнасць.

3. *Сферы функцыянавання навуковага стылю:*

а) грамадская, дзяржаўная і вытворчая дзейнасць;

б) навука, тэхніка, навучальны працэс;

в) перыядычны друк, грамадскае жыццё.

4. *Адзначце моўныя асаблівасці навуковых тэкстаў:*

а) выкарыстанне абстрактнай лексікі;

б) выкарыстанне няпоўных сказаў;

в) выкарыстанне вобразна-выяўленчых сродкаў.

5. *Адзначце жанры навуковага стылю:*

а) рэзюмэ;

б) анатацыя;

в) рэферат;

г) дыпломная работа;

д) сачыненне.

6. *Рэферат – гэта:*

а) кароткі пераказ зместу дакумента або яго часткі з выкладам асноўных фактычных звестак, неабходных для першапачатковага азнаямлення з дакументам і вызначэння мэтазгоднасці звароту да яго;

б) кароткая характарыстыка арыгінала, якая перадае змест у выглядзе пераліку асноўных пытанняў, часам з крытычнай ацэнкай;

в) навуковы або публіцыстычны твор невялікага памеру ў газеце, часопісе.

7. Словы **трыбунал, суд, кааліцыя** з 'яўляюцца:

- а) агульнанавуковымі тэрмінамі;
- б) вузкаспецыяльнымі тэрмінамі;
- в) прафесійнымі словамі.

8. *Тып утварэння тэрміналагічных словазлучэнняў спецыялізаваных міжнародных суды, антыгітлераўская кааліцыя, мірнае насельніцтва:*

- а) сінтаксічны;
- б) марфалагічны;
- в) семантычны.

Практычныя заданні

Заданне 1. Чаму прыведзены тэкст адносіцца да навуковага стылю?

БЕЛАРУСЬ, этнічная тэрыторыя *беларусаў*, скарачаная назва дзяржавы Рэспубліка Беларусь. Размешчана ў вярхоўях Дняпра, Зах. Дзвіны, Нёмана, Зах. Буга і мяжуе з Расіяй, Украінай, Польшчай, Літвой (Летувай) і Латвіяй. Засяленне тэр. Б. пачалося з сярэдняга палеаліту (100–40 тыс. г. да н. э.), пра гэта сведчаць знаходкі крамянёвых востраканечнікаў, скрэблаў, адшчэпаў мусц'ерскага тыпу каля в. Абідавічы Быхаўскага р-на і інш.

Заданне 2. Прачытайце ўзоры анатацыі (1–3) і вызначце іх від: індывідуальную, інфарматыўную, бібліятэчную картка.

Анатацыя 1

Путро, П. Экалогія – з'ява эканамічная / П. Путро // Родная прырода. – 1995 г. – №1. – С. 26–49.

У артыкуле разглядаюцца эканамічныя пытанні, звязаныя з выкарыстаннем прыродных рэсурсаў. Асноўная ўвага звернута на працоўную дзейнасць чалавека на зямлі, нарміраванне расходавання вады, стварэнне безадходнай вытворчасці. Рэалізацыя эфектыўных прыродаахоўных функцый на аснове існуючага заканадаўства з'яўляецца актуальнай праблемай.

Артыкул носіць навукова-папулярны характар і разлічаны на шырокае кола чытачоў.

Анатацыя 2

Быстроў, В.В. Крымінальнае права. – Мінск, 1999 г. – 247 с.

У падручніку адлюстраваны ідэі і прынцыпы крымінальнага права, якія адпавядаюць сучаснаму этапу дэмакратычных рэформ у нашай краіне. Гэта і прызнанне прыярытэту агульначалавечых каштоўнасцей, і адлюстраванне ў ім спецыфікі беларускай дзяржаўнасці, і адпаведнасць крымінальна-прававых забарон умовам перахода да рыначнай эканомікі і агульнапрызнаным нормам і прынцыпам міжнароднага права.

Для студэнтаў, аспірантаў, выкладчыкаў юрыдычных ВНУ і факультэтаў, супрацоўнікаў праваахоўных органаў і судоў.

Анатацыя 3

Манаграфія па праблемах міжнароднага права. Для практычных работнікаў, а таксама курсантаў, аспірантаў, выкладчыкаў юрыдычных ВНУ.

Заданне 3. Складзіце ў адпаведнасці з патрабаваннямі спіс вучэбнай літаратуры, якім карыстаецца у гэтым семестры.

Заданне 4. Параўнайце рэзюмэ на беларускай, рускай і англійскай мовах. Знайдзіце ў тэкстах тэрміналагічную лексіку, якая ўзыходзіць да лацінскай мовы і таму захоўвае падабенства ў розных мовах.

РЭЗЮМЭ

Гісторыя развіцця крымінальнага права Беларускай ССР

Ключавыя словы: крымінальнае права БССР, крымінальныя кодэксы, крымінальна-прававая навука, крымінальна-прававая палітыка, злачынства і адказнасць, тэндэнцыі.

Мэта работы: раскрыццё асноўных тэарэтыка-прававых і практычных пытанняў, перадумоў і тэндэнцый станаўлення і развіцця крымінальнага права і крымінальна-прававой палітыкі БССР, выяўленне негатыўных і станоўчых рыс, межаў і ступені пераемнасці ў гістарычнай эвалюцыі крымінальнага права Беларусі.

Метады даследавання: агульнанавуковыя і спецыяльныя – аналіз, сінтэз, дыялектычны, гісторыка-прававы, аналітыка-крытычны, сістэмны, параўнальна-прававы, сацыялагічны, фармальна-лагічны, статыстычны і інш.

Атрыманыя вынікі і іх навізна. Аўтарам працы ўпершыню ў гістарычна-прававой навуцы Беларусі праведзена комплекснае даследаванне станаўлення і эвалюцыі савецкага крымінальнага права Беларускай ССР; на падставе аналізу крымінальнага заканадаўства і правапрымяняльнай практыкі выяўлены перадумовы і асноўныя вынікі развіцця айчыннага савецкага крымінальнага права, яго станюўчыя рысы і недахопы, асноўныя тэндэнцыі эвалюцыі; выяўлены ўплыў навукі крымінальнага права на заканадаўства і ўзаемазалежнасць развіцця крымінальнага права і сацыяльна-эканамічных працэсаў у савецкім грамадстве; вырацаваны прапановы па ўдасканаленні сучаснага крымінальнага заканадаўства і дзяржаўнай крымінальна-прававой палітыкі.

Рэкамендацыі па выкарыстанні. Атрыманыя ў ходзе даследавання вынікі былі прапанаваны ў заканадаўчыя органы Рэспублікі Беларусь і могуць быць выкарыстаны ў нарматворчай дзейнасці з мэтай удасканалення крымінальнага заканадаўства. Таксама магчымае выкарыстанне

пры распрацоўцы і рэалізацыі навуковага суправаджэння сучаснай дзяржаўнай крымінальна-прававой палітыкі, у далейшых даследаваннях пытанняў гісторыі крымінальнага права і ў вучэбным працэсе.

Галіна выкарыстання: юрыспрудэнцыя, законатворчасць, навукова-даследчая дзейнасць, навучальны працэс.

РЕЗЮМЕ

История развития уголовного права Белорусской ССР

Ключевые слова: уголовное право БССР, уголовные кодексы, уголовно-правовая наука, уголовно-правовая политика, преступление и наказание, тенденции.

Цель работы: раскрытие основных теоретико-правовых и практических вопросов, предпосылок и тенденций становления и развития уголовного права и уголовно-правовой политики БССР, выявление негативных и положительных черт, границ и степени преемственности в исторической эволюции уголовного права Беларуси.

Методы исследования: общенаучные и специальные – анализ, синтез, диалектический, историко-правовой, аналитико-критический, системный, сравнительно-правовой, социологический, формально-логический, статистический и др.

Полученные результаты и их новизна. Автором работы впервые в историко-правовой науке Беларуси проведено комплексное исследование становления и эволюции советского уголовного права Белорусской ССР; на основе анализа уголовного законодательства и правоприменительной практики выявлены предпосылки и основные результаты развития отечественного советского уголовного права, его положительные черты и недостатки, основные тенденции эволюции; выявлено влияние науки уголовного права на законодательство и взаимозависимость развития уголовного права и социально-экономических процессов в советском обществе; выработаны предложения по совершенствованию современного уголовного законодательства и государственной уголовно-правовой политики.

Рекомендации по использованию. Полученные в ходе исследования результаты были предложены в законодательные органы Республики Беларусь и могут быть использованы в нормотворческой деятельности с целью совершенствования уголовного законодательства. Также возможно использование при разработке и реализации научного сопровождения современной государственной уголовно-правовой политики, в дальнейших исследованиях вопросов истории уголовного права и в учебном процессе.

Область применения: юриспруденция, законотворчество, научно-исследовательская деятельность, учебный процесс.

SUMMARY

The history of the development of the criminal law of the Byelorussian SSR

The key words: criminal law of the Byelorussian SSR, criminal codes, criminal-law science, criminal-law policy, crime and punishment, trends.

The research objective: identification of main legal theoretical and practical issues, assumptions and tendencies of formation and development of criminal law and criminal-law policy of the Byelorussian Soviet Socialist Republic, the detection of negative and positive features, boundaries and the degree of continuity in the historical evolution of the Criminal Law of Belarus.

The research methods: general scientific and special research methods – analysis, synthesis, dialectical, historical-legal, analytical and critical, systematic, comparative-legal, sociological, formal-logical, statistical and others.

The obtained results and their novelty. For the first time in the historical-legal science of Belarus the author of the work conducted an integrated research of formation and evolution of the Soviet criminal law in Byelorussian SSR; on the basis of the analysis of criminal law and practice were identified the background and the main results of the development of domestic Soviet criminal law, its positive features and drawbacks, the main trends in the evolution; the influence of science of criminal law on legislation and interdependence of criminal law and socio-economic processes in Soviet society were identified; the proposals for improvement of the modern criminal law and state criminal-law policy were developed.

Recommendations for application. The results of research have been proposed to the legislative bodies of the Republic of Belarus and can be used in law-making activities in order to improve the criminal law. It is also possible to use in the development and implementation of scientific support of the modern state criminal-law policy, in further exploration of the history of criminal law and in the educational process.

The field of application: jurisprudence, legislation, scientific research activities, educational process.

Заданне 5. Складзіце тры тэксты навуковага стылю (апісанне, апавяданне, разважанне) на тэму «Правасвядомасць».

Індывідуальныя творчыя заданні

Карыстаючыся табліцай, напішыце рэферат на навуковых артыкулах з часопіса «Роднае слова».

1. Уводная частка рэферата	У артыкуле «...» разглядаюцца пытанні (праблемы, шляхі, метады)... Артыкул называецца (пад назвай)...
2. Тэма артыкула, яго агульная характарыстыка	Тэма артыкула ... (артыкул на тэму...) Артыкул прысвечаны (тэме, праблеме, пытанню)... Артыкул уяўляе сабой (абагульненне, пераказ, апісанне, аналіз, агляд)...
3. Праблема артыкула	У артыкуле ідзе гаворка... (гаворыцца..., разглядаецца..., даецца ацэнка (аналіз, пераказ)). Сутнасць праблемы зводзіцца (да чаго?), заключаецца (у чым?).
4. Кампазіцыя артыкула	Артыкул падзяляецца на ... часткі (-ак), (складаецца з ... частак), пачынаецца з ..., заканчваецца ...
5. Апісанне асноўнага зместу артыкула	Ва ўводзінах фармулюецца (даецца вызначэнне ...) ... У пачатку артыкула вызначаюцца (выкладаюцца) мэты (задачы) ... У артыкуле аўтар ставіць (закранае) ... наступныя праблемы ... У асноўнай частцы даецца навуковае апісанне ... У артыкуле таксама закранаюцца такія пытанні, як...
6. Ілюстрацыя аўтарам сваіх палажэнняў	Аўтар прыводзіць факты, прыклады, якія пацвярджаюць ... Аўтар спасылкаецца на даныя (палажэнні), якія ілюструюць яго ...
7. Заключэнне, вывады аўтара	Аўтар прыходзіць да заключэння (робіць выснову) ... У канцы артыкула падводзіцца вынікі (чаго?)... На завяршэнне сцвярджаецца, што... Сутнасць пададзенага матэрыялу зводзіцца да (наступнага) ...
8. Вывады і ацэнкі рэферата	У выніку можна (неабходна, хацелася б) сказаць (падкрэсліць, адзначыць) ... Такім чынам, у артыкуле знайшло адлюстраванне... (атрымалі ўсебаковае асвятленне...) Ацэньваючы працу цалкам, можна сцвярджаць... Асноўная вартасць работы заключаецца (у чым?)... Вартасцю (недахопам) працы з'яўляецца ... З тэарэтычнага (практычнага) пункту погляду (гледжання) важна (істотна) ... Нельга (не) пагадзіцца з ...

Лексічны мінімум

Перасцярога	Предостережение
Перадухіліць	Предотвратить
Прадугледжваць	Предусматривать
Папярэдняе пакаранне	Предыдущее наказание
Пагарджанне агульнапрынятымі правіламі сужыцця	Пренебрежение к общепринятым правилам общежития
Перашкода	Препятствие
Стрыманне	Пресечение
Злачынства	Преступление
Злачынны замах	Преступное посягательство
Прыцягвацца да адказнасці	Привлекаться к ответственности
Загад	Приказ
Прымусовыя меры	Принудительные меры
Навакольнае асяроддзе	Природная среда
Прыстасаванне	Приспособление
Працягласць	Продолжительность
Прамежкавы закон	Промежуточный закон
Разбуральная сіла	Разрушительная сила
Рызыка	Риск
Вышук	Розыск

Тэмы вусных паведамленняў, дакладаў, рэфератаў

Жанры навуковага стылю: водгук.

Жанры навуковага стылю: рэцэнзія.

Жанры навуковага стылю: тэзісы.

3 гісторыі беларускай міліцыі.

Прозвішчы майго роду ў гісторыі і сучаснасці Беларусі.

Афіцыйна-справавы стыль

Змест вучэбнага матэрыялу

Характарыстыка афіцыйна-справавога стылю: агульныя патрабаванні, сфера выкарыстання.

Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю (аддзяяслоўныя назоўнікі, спецыфіка дзеяслоўнага кіравання, рэгламентацыя парадку слоў у сказе, выкарыстанне безасабовых канструкцый).

Віды афіцыйна-справавых тэкстаў (заява, даверанасць, аўтабіяграфія, дакладная запіска, справавыя лісты), правілы іх напісання і афармлення.

Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. Загалавак і іншыя рэквізіты як элементы тэксту службовага дакумента. Роля клішэ ў арганізацыі тэксту службовых дакументаў.

Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.

Мэты заняткаў:

1) *вучэбныя*:

– разгледзець лексіку афіцыйна-справавога стылю ў параўнанні з навуковым, публіцыстычным, мастацкім;

– даць паняцце сістэмы жанраў афіцыйна-справавой літаратуры;

– раскрыць адметныя рысы афіцыйна-справавога стылю;

2) *выхаваўчая* – выпрацоўка адказных адносін у пытаннях моўнай палітыкі; далучэнне да працэсаў пашырэння беларускай мовы ў сферах прапаведства, заканадаўства і судаводства.

Апорныя палажэнні

Сфера выкарыстання афіцыйна-справавога стылю: справаводства (афіцыйная службовая перапіска з установамі, загады, пратаколы, распіскі), права і заканадаўства (дагаворы, законы, указы).

Форма праяўлення: справавы пісьмовы запіс у форме маналогу.

Асноўная функцыя: паведамленне, канстатацыя бясспрэчных фактаў, якія маюць практычнае значэнне ў адносінах паміж людзьмі,

установамі, грамадзянамі і дзяржавай; рэгламентацыя правоў, правілаў, дзеянняў і г. д.

Стылёвыя адзнакі: у сферы афіцыйна-справавых зносін з’яўленне дакумента абумоўлена практычнымі патрэбамі. Выказванне характарызуецца:

- афіцыйнасцю, падкрэсленай строгаасцю;
- канкрэтнасцю, дакладнасцю і аб’ектыўнасцю;
- адсутнасцю эмацыйнасці і экспрэсіўнасці.

Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю:

- кніжныя афіцыйныя словы: *электрацягнік* (а не *электрычка*), *чытальная зала* (а не *чыталка*);
- словы-назвы афіцыйных асоб і дакументаў: *сведка, спажывец, акт, даведка, загад, указ*;
- канцэлярызмы і стандартныя выразы-штампы: *ніжэйпадпісаныя, парадак дня, пастанавілі, за справаздачны перыяд, заслухаўшы і абмеркаваўшы, прымаючы пад увагу*;
- насычанасць аддзяяслоўнымі назоўнікамі і адноснымі прыметнікамі;
- апавядальныя сказы, ускладненыя аднароднымі членамі, дзеепрыметнымі і дзеепрыслоўнымі словазлучэннямі пры абмежаванасці пытальных і клічных сказаў;
- інфінітыўныя сказы са значэннем абавязковасці (*аказаць садзеянне.., даручыць курсантам...*).

Справаводства – гэта дзейнасць, якая ахоплівае пытанні дакументавання і арганізацыі работы з дакументам у працэсе выканання ўпраўленчых функцый.

Дакумент – гэта метад замацавання рознымі спосабамі на спецыяльным матэрыяле інфармацыі аб фактах, дзеяннях, з’явах аб’ектыўнай рэчаіснасці.

Патрабаванні да дакументаў:

- дакумент павінен выдавацца паўнапраўным органам або асобай у адпаведнасці з яго кампетэнцыяй;
- дакумент не павінен супярэчыць дзеючаму заканадаўству і дырэктыўным указанням вышэйшых органаў;
- дакумент павінен быць дакладным і адпавядаць заданням канкрэтнага кіраўніцтва, г. зн. грунтавацца на фактах і змяшчаць канкрэтныя і рэальныя ўказанні;
- дакумент павінен мець вызначаную форму;
- дакумент павінен быць бездакорна адрэдагаваны і аформлены.

Раішэнне – распарадчы дакумент, які прымаецца калегіяльным органам (калегія міністэрстваў, навуковы савет) і з’яўляецца прававым актам.

Распараджэнне – акт кіравання дзяржаўнага органа, які мае ўладны характар і абавязковую сілу для грамадзян і ўстаноў, якім распараджэнне адрасавана (Савет Міністраў, калегіяльныя органы дзяржаўнага кіравання, адміністрацыя прадпрыемстваў і ўстаноў).

Загад – акт, выдадзены кіраўнікамі міністэрстваў, устаноў і прадпрыемстваў. Загад выдаецца для вырашэння асноўных аператыўных задач, якія стаяць перад пэўнымі органамі.

Устаў – звод правілаў, якія рэгулююць дзейнасць устаноў, правы і абавязкі ў пэўнай сферы дзяржаўнага кіравання ці гаспадарчай дзейнасці.

Палажэнне – нарматыўны акт, які вызначае парадак утварэння, структуру, функцыі, кампетэнцыю, абавязкі і арганізацыю работы органаў дзяржавы.

Інструкцыя – прававы акт, што выдаецца органамі дзяржаўнага кіравання з мэтай устанаўлення правілаў, якія рэгулююць арганізацыйныя пытанні, навукова-тэхнічныя, тэхналагічныя, фінансавыя і іншыя спецыяльныя бакі дзейнасці ўстаноў.

Апорныя схемы

МОЎНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ АФІЦЫЙНА-СПРАВАВОГА СТЫЛЮ	
Марфалагічныя адметная лексіка, якая не ўжываецца ці амаль не ўжываецца ў іншых кніжных стылях: <i>ануляваць, вышэйпададзены, ніжэйназваны, ніжэйпамянёны, ніжэйпадпісаны</i>; тэматычна абумоўленая тэрміналогія і тэрміналагічная фразеалогія: <i>дэнамінацыя, дэмарш, дэнансаванне, выписка з загалу</i>; аддзеяслоўныя назоўнікі: <i>узгадненне, пагадненне</i>; замена дзеясловаў дзеяслоўнымі словазлучэннямі (дзеяслоў + назоўнік): <i>дапамагчы – аказаць дапамогу, удзельнічаць – прымаць удзел</i>; адсутнасць эмацыйна-экспрэсіўных, дыялектных, прастамоўных, жаргонных слоў і выразаў, фразеалагічных нетэрміналагічных словазлучэнняў, слоў з пераносным значэннем	Сінтаксічныя апавядальныя сказы, ускладненыя аднароднымі членамі, дзееспрыметнымі і дзееспрыслоўнымі словазлучэннямі пры абмежаванасці пыталых і клічных сказаў; інфінітыўныя сказы са значэннем абавязковасці (<i>аказаць садзеянне.., даручыць курсантам...</i>); адсутнасць усіх відаў экспрэсіўных сінтаксічных канструкцый (пытальныя, клічныя, эліптычныя сказы, інверсійныя, парцэляваныя выразы)

Дакументы			
Распарадчыя: <i>пастанаўленне, распараджэнне, рашэнне, загад</i>	Арганізацый- ныя: <i>устаў, палажэнне, інструкцыя</i>	Інфармацыйна- даведачныя: <i>акты, даведкі, тэлефа- награмы</i>	Асабістыя: <i>заява, аўтабіяграфія, даверанасць, распіска</i>

Узор справаваго ліста

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

**УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«УНІВЕРСІТЭТ ПРАВА»**

пр. Ведаў, 6, 220005 г. Мінск
тэл. (017) 211-61-28,
факс 211-23-54

____.04.2016 № ____

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

**УЧРЕЖДЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ
«УНИВЕРСИТЕТ ПРАВА»**

пр. Знаний, 6, 220005 г. Минск
тэл. (017) 211-61-28,
факс 211-23-54

Рэктару РДУ
Яноўскаму Я.Я.
вул. Я.Купалы, 14-58
220000, г. Мінск

Паважаны Ян Янавіч!

Накіроўваем у парадку інфармавання звесткі пра ўдзельнікаў навукова-метадычнай канферэнцыі, тэзісы якіх прайшлі папярэдняю экспертызу і рэкамендаваны да апублікавання.

Адначасова нагадваем, што канферэнцыя адбудзецца 30 лістапада 2016 года.

Дадатак: спіс удзельнікаў канферэнцыі ў 1 экз. на 3 с.

Рэктар

А.А. Статута.

Пытанні да разгляду

Якія агульныя рысы аб'ядноўваюць афіцыйна-справавы і навуковы стылі? Чым адрозніваюцца афіцыйна-справавы і навуковы стылі?

Сфера выкарыстання афіцыйна-справаваго стылю.

Назавіце лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці афіцыйна-справаваго стылю.

Пералічыце стылёвыя адзнакі афіцыйна-справавога стылю.

Што такое дакумент?

Назавіце, якім патрабаванням павінен адпавядаць дакумент.

Якія віды дакументаў вы ведаеце?

Якія існуюць віды справавых лістоў?

Пералічыце асноўныя рэквізіты справавых лістоў.

Назавіце асаблівасці мовы справавых лістоў.

Тэставыя заданні

1. Для афіцыйна-справавога стылю характэрна ўжыванне:

- а) фразеалагізмаў;
- б) выклічнікаў;
- в) аднасастаўных сказаў;
- г) пыталых і клічных сказаў.

2. Выкарыстанне канцылярызмаў у афіцыйна-справавым стылі:

- а) адмоўная рыса;
- б) станоўчая рыса.

3. Справы ліст пішацца:

- а) у свабоднай форме;
- б) у замацаванай форме.

4. Адзначае характэрныя рысы афіцыйна-справавога стылю:

- а) стандартызацыя;
- б) адсутнасць эмацыянальнасці;
- в) дакладнасць;
- г) ацэнчанасць;
- д) пабуджальнасць.

5. Адзначае моўныя асаблівасці афіцыйна-справавога стылю:

- а) выкарыстанне спецыяльнай лексікі;
- б) ужыванне аддзяслоўных назоўнікаў;
- в) канструкцыі са складанымі злучнікамі і адыменнымі прыназоўнікамі;
- г) метафарычнасць мовы;
- д) пытална-пабуджальныя сказы.

6. Адзначае правільнае вызначэнне тэрміна **дакумент**:

а) адпаведным чынам складзеная, падпісаная і засведчаная справавая папера, якая афармляе розныя гаспадарчыя аперацыі, прававыя адносіны і дзеянні юрыдычных асоб і грамадзян;

б) адзін з прыёмаў стварэння мастацкага вобраза ў мастацкай літаратуры;

в) апэратыўнае і дакладнае паведамленне пра што-небудзь значнае і цікавае.

Практычныя заданні

Заданне 1. Прааналізуйце тэкст, аргументуйце яго прыналежнасць да афіцыйна-справавога стылю.

ПАСТАНОВА

Вучонага савета ўніверсітэта права

ад 25 сакавіка 2016 г.

Заслухаўшы і абмеркаваўшы пытанні стану навуковай працы студэнтаў, Савет універсітэта пастанаўляе:

1. Прызнаць, што ў цэлым дэканаты і кафедры належным чынам арганізуюць навуковую працу. Дзейнасць выкладчыкаў і студэнтаў ажыццяўляецца ў адпаведнасці з Асноўнымі напрамкамі навуковай працы ВНУ Рэспублікі Беларусь у цэлым (Кодэксам аб адукацыі Рэспублікі Беларусь, Канцэпцыяй і Праграмай бесперапыннага выхавання дзяцей і навучэнцаў у Рэспубліцы Беларусь) і ўніверсітэта права ў прыватнасці (Праграмай развіцця ўніверсітэта права на 2015–2019 гг., планами навуковай дзейнасці ўніверсітэта права).

2. Загадчыкам кафедры рэкамендаваць сістэматычна разглядаць на паседжаннях кафедры пытанні пра якасць навуковых прац выкладчыкаў і студэнтаў.

3. Кантроль за выкананнем пастановы ўскласці на намеснікаў дэканаў факультэта ўніверсітэта права.

Старшыня Вучонага савета

П.П. Талерчык

Заданне 2. Разгледзьце артыкул 50 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь: «Кожны мае права захоўваць сваю нацыянальную прыналежнасць, таксама як ніхто не можа быць прымушаны да вызначэння і ўказання нацыянальнай прыналежнасці. Абразы нацыянальнай годнасці караецца згодна з законам. Кожны мае права карыстацца роднай мовай, выбіраць мову зносін. Дзяржава гарантуе ў адпаведнасці з законам свабоду выбару мовы выхавання і навучання».

У чым праяўляецца дакладнасць і канкрэтнасць рэгламентацыі правоў і абавязкаў грамадзян? Як дасягаецца афіцыйнасць і строгасць выкладу? Для чаго выкарыстоўваюцца юрыдычныя тэрміны, кніжныя словы і выразы (нацыянальная прыналежнасць, ніхто не можа быць прымушаны, абразы нацыянальнай годнасці, мець права, гарантаваць, права выбару)?

Заданне 3. Да якога тыпу дакументаў (распарадчых, арганізацыйных, арганізацыйна-даведачных) адносіцца загад? Ці выкарыстоўваюцца ў тэксце прыведзенага загаду інфінітыўныя і намінатыўныя сказы?

ЗАГАД МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

1 ліпеня 1994 г. № 192

АБ ЗАЦВЯРДЖЭННІ ІНСТРУКЦЫІ АБ ПАРАДКУ ПЕРАВОДУ, АДНАЎЛЕННЯ І АДЛІЧЭННЯ СТУДЭНТАЎ ВЫШЭЙШЫХ НАВУЧАЛЬНЫХ УСТАНОЎ

У сувязі са стварэннем новай нарматыўнай базы па дзейнасці вышэйшых навучальных устаноў ЗАГАДВАЮ:

1. Зацвердзіць Інструкцыю аб парадку пераводу, аднаўлення і адлічэння студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў.

2. Лічыць не дзеючымі на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь інструкцыйныя лісты Міністэрства вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі СССР ад 1.07.83 г. № 26, ад 27.01.86 г. № 6; лісты Дзяржаўнага камітэта СССР па народнай адукацыі ад 3.05.88 г. № 10, ад 19.03.90 г. № 92-12-24/И/13, ад 13.05.91 г. № 11.

Міністр

В.А. Гайсёнак

Заданне 4. Выпішыце з прыведзеных словазлучэнняў канцылярызмы.

У мэтах забеспячэння, гарачы снег, адзначаны наступныя недахопы, любімыя мелодыі, рэальная рэчаіснасць, аказанне дапамогі, зацікаўленая размова, наглядныя факты, салодкі погляд, доўгачаканае спатканне, афармленне прыёму, змяніць сістэму аплаты кватэр, радасны боль, рознакаляровая восень, віртуальнае знаёмства, баланс інтарэсаў, служба харчавання, гуманітарная дапамога, на сённяшні дзень.

Індывідуальныя творчыя заданні

Напішыце па-беларуску справавыя лісты разнастайных відаў, адрасаваныя ў арганізацыі і ўстановы Рэспублікі Беларусь. Заканвертуйце іх і адпраўце на вызначаны адрас.

Лексічны мінімум

Схіліць

Самагубства, самазабойства

Склонить

Самоубийство

Смяротнае пакаранне
Змякчальныя абставіны
Уласнасць
Згодна (з)
Усведамляць
Сувыканаўства
Адпаведнае дзеянне
Саўдзел
Спалучэнне
Садзейнічаць
Спасылка на артыкул
Пакутаваць
Імкненне
Строгае тлумачэнне
Мужык (жонка)
Істотная шкода

Смертная казнь
Смягчающие обстоятельства
Собственность
Согласно (чему)
Сознавать
Соисполнительство
Соответствующее деяние
Соучастие
Сочетание
Способствовать
Ссылка на статью
Страдать
Стремление
Строгое толкование
Супруг (супруга)
Существенный вред

Тэмы вусных паведамленняў, дакладаў, рэфератаў

Канцылярызмы і моўныя штампы ў мове юрыста.

Асаблівасці развіцця афіцыйна-справавога стылю беларускай мовы на сучасным этапе.

Віды дакументаў у справаводстве Вялікага Княства Літоўскага.

Жанры афіцыйна-справавога стылю юрыдычнай сферы.

Паняцце «дакумент» у яго гістарычным развіцці.

Юрыдычная сіла дакументаў. Афармленне рэквізітаў, якія надаюць юрыдычную сілу дакументу.

Культура прафесійнага маўлення

Змест вучэбнага матэрыялу

Мова і маўленне. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека. Прафесійна арыентаванае маўленне.

Паняцце культуры маўлення. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення: правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціня і багацце маўлення, дарэчнасць, вобразнасць.

Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення.

Тэхніка і выразнасць маўлення (голас і маўленчае дыханне, дыкцыя, інтанацыя).

Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці.

Падрыхтоўка да публічнага выступлення. Асноўныя паказчыкі паспяховага выступлення. Маўленчы этыкет і культуры зносін.

Мэты заняткаў:

1) *вучэбныя*:

– набыццё ведаў пра асноўныя характарыстыкі і спосабы камунікацыі;

– вызначэнне асаблівасцей прафесійна арыентаванага маўлення;

– уменне перадаваць інфармацыю ў адпаведнасці з прынцыпамі мэтазгоднасці, сэнсавай і лагічнай дакладнасці;

2) *выхаваўчая* – развіццё навыкаў высокай культуры моўных паводзін у прафесійнай сферы.

Апорныя палажэнні

Мова – сістэма матэрыяльных адзінак (гукі, марфемы, словы, словазлучэнні, сказы) і сістэма правілаў іх функцыянавання.

Маўленне – рэалізацыя мовы (у вуснай ці пісьмовай формах) у канкрэтным акце маўленчай дзейнасці. Да маўлення ў шырокім разуменні належыць і так званае «ўнутранае маўленне» – думанне з дапамогай моўных сродкаў без вымаўлення ўслых.

Культура маўлення – сукупнасць такіх якасцей, якія аказваюць жадае ўздзеянне на адрасата з улікам канкрэтнай сітуацыі і ў адпаведнасці з пастаўленымі мэтамі і задачамі.

Нормы мовы – гэта прынятыя ў грамадскай практыцы правілы вымаўлення, граматыкі і словавыкарыстання (у мастацкай літаратуры, мове адукаваных людзей, сцэнічнай мове, на радыё, тэлебачанні).

Таўталогія – ужыванне словазлучэнняў, у якіх словы супадаюць па значэнні (*свая аўтабіяграфія, прэйскурант цэн*).

Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення: правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціня, дарэчнасць, вобразнасць, багацце маўлення.

Правільнасць маўлення – захаванне нормаў літаратурнай мовы.

Дакладнасць маўлення – уменне дакладна і ясна выказаць свае думкі. Часцей за ўсё звязваецца з дакладнасцю словаўжывання.

Лагічнасць маўлення – уменне паслядоўна, аргументавана, без супярэчнасцей афармляць інфармацыю.

Чысціня маўлення – адсутнасць празмернасці ва ўжыванні сродкаў вобразнасці – фразеалагізмаў, перыфраз, прыказак, прымавак, сінонімаў, а таксама адсутнасць жарганізмаў, брыдкаслоўя, слоў-паразітаў.

Багацце маўлення – выкарыстанне шырокага спектра моўных сродкаў. Маўленне лічыцца багатым, калі ў ім ёсць разнастайныя сродкі і спосабы выражэння думкі.

Дарэчнасць – строгая адпаведнасць структуры маўлення ўмовам і задачам зносін, зместу інфармацыі, выбранаму жанру выказвання, індывідуальным асаблівасцям аўтара і адрасата.

Вобразнасць – выкарыстанне вобразных сродкаў мовы (тропаў) у маўленні.

Тэхніка маўлення – майстэрства публічнага выступлення, дзелавых зносін пры дапамозе моўных канструкцый, створаных на падставе правілаў прамоўніцкага майстэрства і звязаных з сілай, вышыняй, мілагучнасцю, тонам голасу і дыкцыяй.

Асноўныя крытэрыі тэхнікі маўлення:

дыкцыя – вымаўленне гукаў;

тэмп – хуткасць маўлення, той час, за які мы вымаўляем пэўны тэкст (аптымальны тэмп – 120 слоў за хвіліну);

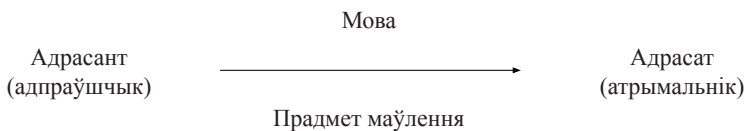
інтанацыя – сродак для вызначэння сэнсу выказвання, з яе дапамогай выражаюцца асноўныя камунікатыўныя значэнні: сцвярджэнне, пытанне, пабуджэнне і г. д.;

голас.

Этапы падрыхтоўкі публічнага выступлення – дакамунікатыўная і камунікатыўная фаза.

Вербальныя сродкі – вуснае і пісьмовае маўленне, *невербальныя сродкі* – жэсты і міміка.

Апорныя схемы

Крытэрыі тэхнікі маўлення	Крытэрыі ацэнкі маўлення аратара	
	станоўчыя	адмоўныя
Дыкцыя	Выразнае вымаўленне гукаў і слоў	Неразборлівае вымаўленне; дэфекты маўлення, глытанне гукаў
Тэмп	Нармальны (120 слоў за хвіліну); уменне змяняць тэмп пры неабходнасці	Вельмі хуткі ці вельмі павольны тэмп; аднародны тэмп на працягу ўсяго выступлення
Інтанацыя	Меладычная разнастайнасць маўлення; неабходныя лагічныя акцэнты і паўзы	Меладычная аднастайнасць; зацягнутыя паўзы
Голас	Уменне паніжаць ці павышаць тон; дастаткова ўпэўнены, гучны голас	Манатонны голас (аднолькава высокі ці нізкі); непрыемны голас (крыклівы, хрыпаты)

Пытанні да разгляду

Што такое мова? Як суадносяцца мова і маўленне (што такое ўнутранае і вонкавае маўленне)?

У чым розніца паміж вусным і пісьмовым выказваннем?

Што такое культура маўлення?

Што такое маўленчая памылка?

Што такое правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціня і багацце маўлення, дарэчнасць, вобразнасць маўлення?

Што такое сінонімы, антонімы, паронімы, амонімы, метафара, мета-німія, сінекдаха?

Тэставыя заданні

1. Абазначце поўнае вызначэнне тэрміна «мова»:

- а) мова – знакавы механізм, які рэалізуецца ў грамадстве;
- б) мова – адметная форма культуры народа;
- в) мова – інструмент пазнання;
- г) мова – важны кансалідуючы элемент грамадства;
- д) мова – адметная форма культуры народа, натуральная знакавая сістэма, якая з’яўляецца сродкам зносін у грамадстве.

2. Абазначце поўнае вызначэнне паняцця «маўленне»:

- а) маўленне – гэта своеасаблівая форма мовы;
- б) маўленне – акт рэалізацыі мысліцельнай дзейнасці носьбіта мовы;
- в) маўленне – думка, якая рэалізуецца ў форме маналога;
- г) маўленне – сказы, аб’яднаныя агульнай тэмай;
- д) маўленне – гэта камунікатыўная дзейнасць чалавека, выкарыстанне мовы ў працэсе зносін з іншымі людзьмі.

3. Моўная норма:

- а) абавязковая для выкарыстання;
- б) неабавязковая для выкарыстання.

4. Тэхніка маўлення:

- а) з’яўляецца паказчыкам публічнага выступлення;
- б) не з’яўляецца паказчыкам публічнага выступлення.

5. Публічнае выступленне:

- а) імправізацыя;
- в) спалучае падрыхтоўку і імправізацыю.

6. Дарэчнасць маўлення праяўляецца:

- а) у выкарыстанні вобразных сродкаў мовы (тропаў) у маўленні;
- б) строгай адпаведнасці структуры маўлення ўмовам і задачам зносін, зместу інфармацыі, выбранаму жанру выказвання;
- в) праммернасці ва ўжыванні сродкаў вобразнасці – фразеалагізмаў, перыфраз, прыказак, прымавак, сінонімаў; наяўнасці жарганізмаў, брыдкаслоўя, слоў-паразітаў.

*7. Слова **настаўнікі**, **пчала**ры, **плыта**гоны, **бабу**лькі, **уну**кі-**немаў**-**ляткі** могуць быць аб’яднаны ў тэксце:*

- а) сінанімічнай сувяззю;
- б) сінтаксічнай функцыяй.

Практычныя заданні

Заданне 1. Вызначце, якія словы неабходна выключыць з сінанімічнага рада:

1. Выкладчык, педагог, гісторык, настаўнік. 2. Хірург, урач, лекар, фельчар, педыятр. 3. Прыкладна, каля, недзе, прыблізна, у раёне. 4. Бегчы, імчацца, крочыць, несціся.

Заданне 2. Растлумачце, у чым заключаюцца памылкі ў наступных сказах:

Бабуля інкрымінавала ўнуку знікненне слоіка варэння. На што ўнук адказаў, што на такія інсінуацыі ён не збіраецца звяртаць увагу. Маці наклала вета на рашэнне бацькі купіць сыну камп'ютар.

Заданне 3. Зрабіце пераклад, запісваючы лічэбнікі словамі.

В 2006 году, в 45 % случаев, из 1636 примеров, к 859 студентам, о 5947 задачах, расплатился 889 рублями, разместили на 832 страницах, не хватает 234 страниц, помогли 249 ветеранам, засажено более 2890 гектаров земли, зарегистрировано около 97 случаев, доволен 194 студентами, жизнь сосны измеряется 350 и даже 600 годами.

Заданне 4. Фразу «якая ў яго прафесія» інтанацыйна аформіце так, каб выклікаць: а) захапленне, б) спачуванне, в) пагарду, г) пытанне, д) зайздрасць, ж) перапытанне, з) здзіўленне.

Заданне 5. Падбярыце сінонімы да слоў: вялікі, холад, дужы, зразумець.

Заданне 6. Запішыце памяншальна-ласкавыя формы 10 жаночых і мужчынскіх імёнаў.

Заданне 7. Запішыце і растлумачце значэнне трох фразеалагізмаў.

Заданне 8. Складзіце сказы са словамі:

зачыніць – закрыць;

параны – парны;

развараны – разварны – разварысты;

генеральны – генеральскі;

цікавы – цікаўны;

абагульніць – абагуліць.

Заданне 9. Выберыце слова, якое падыходзіць па сэнсу:

(Этыкетныя, этычныя) нормы не дазвалялі яму перабіваць суразмоўцу. (Рэфэрэнт, рэферы) падбег да месца падзення мяча. Спартсмен да самага фінішу заставаўся (аўтсайдэрам, лідэрам). Чалавек, які заўсёды паводзіць сябе ветліва і тактоўна – (крэатыўны, карэктны).

Заданне 10. Пастаўце націск у словах: адзінаццаты, дыспансер, індустрыя, кабура, квартал, існуе, трохсотгоддзе, цікавей, арышт, экспертны, крэмень.

Заданне 11. Падбярыце прыметнікі да назоўнікаў: алібі, раяль, таксі, вермішэль, шампунь, калібры, факсіміль, цэцэ, эсперанта, хіндзі, ківі, пенальці, крэда.

Заданне 12. Складзіце дзеяслоўныя словазлучэнні са словамі: амбіцыі, альянс, карт-бланш, дыяспара, электарат.

Індывідуальныя творчыя заданні

1. Прадэманструйце валоданне нормамі беларускага літаратурнага маўлення на прыкладзе крылатых выразаў з твораў Уладзіміра Караткевіча.

Праваслаўны або каталіцкі, // Ці які там твой будзе парог, – // Яе разам з матчынай цыцкаю // Даў табе ў твае вусны бог. // ...І на іншых вяршынях суровых (Вера! Роўнасць! Свабода! Край!) // Ты струменьчык матчынай мовы, // Быццам маці, не забывай. // Ты забыў? Ну, што ж, на дасвецці // Ты без сонца будзеш канаць... // Шмат прыўкрасных грудзей на свеце, // Ды не ўспоіць цябе – ні адна... // Сярод іншых святынь неаджыўшых // Даў яе нам на кожны парог, // Твар да нас, – усялякіх, – схіліўшы // З невымернаю літасцю бог (Мова).

Там звяняць неўміручыя песні на поўныя грудзі, // Там спрадвеку гучыць мая мова, булатны клінок. // Тая гордая мова, якую й тады не забудзем, // Калі сонца з зямлёю ў апошні заглыбляцца змрок (Беларуская песня).

2. Вытлумачце сутнасць думкі, якую выказаў вядомы нямецкі лінгвіст Фрыдрых Вільгельм Хрысціян Карл Фердынанд фон Гумбальдт (1767–1835).

Кожная мова ўтварае вакол народа, якому яна належыць, кола, за межы якога можна выйсці толькі ў тым выпадку, калі ўступаеш у іншае кола.

3. Падрыхтуйце наведарленне, выкарыстоўваючы таблицу.

Мова	Маўленне
Сістэма гукавых знакаў, пры дапамозе якіх адбываецца камунікацыя	Канкрэтнае гаварэнне, якое адбываецца ў вуснай ці пісьмовай форме
Пэўны код	Рэалізацыя гэтага коду
Абстрактная з’ява	Канкрэтная з’ява
Ідэальная катэгорыя	Матэрыяльная катэгорыя (успрымаецца праз зрок, слых)
Не мае канчатковай мэты	Накіравана на дасягненне пэўнай мэты
Статычная	Дынамічнае
Стабільная	Рухомае

Мова	Маўленне
Пазбаўлена варыянтаў	Варыянтнае
Аб'ектыўная	Суб'ектыўнае
Фіксуе калектыўны вопыт	Фіксуе вопыт канкрэтнага чалавека

Лексічны мінімум

Перакананне	Убеджение
Забойства	Убийство
Крымінальная адказнасць	Уголовная ответственность
Крымінальна-выканаўчы	Уголовно-исполнительный
Крымінальны кодэкс	Уголовный кодекс
Крымінальны вышук	Уголовный розыск
Намер	Умысел
Наўмыснае злачынства	Умышленное преступление
Прыніжэнне чалавечай годнасці	Унижение человеческого достоинства
Знішчэнне	Уничтожение
Узмоцнены (агульны, асаблівы) рэжым	Усиленный (общий, особый) режим
Умоўна-дагэрміновае вызваленне	Условно-досрочное освобождение
Усталёўваць, вызначаць	Устанавливать
Здымаць, знішчаць	Устранять
Пагаршаць	Ухудшать
Шкода	Ущерб
Фізічныя пакуты	Физические страдания
Раскраданне	Хищение
Каштоўныя паперы	Ценные бумаги
Прыватнае жыццё	Частная жизнь

Тэмы вусных паведамленняў, дакладаў, рэфератаў

З гісторыі аратарскага майстэрства.

Да лексіка-семантычных сувязей паміж украінскай і беларускай мовамі: *суржык* і *трасянка*.

Арго яноўскіх лабыроў.

Прычыны моўных памылак і камунікатыўных няўдач.

Вобразныя сродкі маўлення.

Хітрасці ў спрэчцы.

Выразныя сродкі маўлення.

Дадаткі

1. ЗАДАННІ ДА КІРАВАНАЙ САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ

Заданне 1

Спішыце тэкст, раскрываючы дужкі, устаўляючы прапушчаныя арфаграмы і знакі прыпынку. Растлумачце ўстаўленыя арфаграмы.

Узор выканання:

На прыб(е, я)рэжны лес (па)волі апускалася сонца. У з(о, а)л(о, а)цістай чырвані зіха(т, ц)цела неба а ўся в(е, я)лізная прастора в(о, а)ды нібы была заліта ра(з, с)плаўле(н, нн)ай ме(дз, ддз)ю і срэбрам якія гарэлі п(е, я)раліваліся (у, ў) такт ціхаму пагойдва(н, нн)ю хваляў (в)озера.

На прыбярэжны лес паволі апускалася сонца. У залацістай чырвані зіхацела неба, а ўся вялізная прастора вады нібы была заліта расплаўленай меддззю і срэбрам, якія гарэлі, пераліваліся ў такт ціхаму пагойдванню хваляў возера.

Прыбярэжны, вялізная – літара **я** пішацца ў першым складзе перад націскам.

Паволі – пішацца разам (прыслоўе).

Залацістай, вады – літара **а** пішацца ў ненаціскным становішчы.

Зіхацела – [т] пераходзіць у [ц'] перад галоснымі **е, ё, ю, і, я** і перад мяккім знакам.

Расплаўленай – перад глухім [п] у прыстаўцы пішацца **с**.

Расплаўленай – суфікс **-ен-** у дзеепрыметніках пішацца з адной літарай **н**.

Меддзю, пагойдванню – адбываецца падаўжэнне зычных у становішчы паміж дзвюма галоснымі.

Пераліваліся – літара **е** пішацца ў другім і наступных складах перад націскам.

Возера – узнікае прыстаўны [в] перад націскным каранёвым пачатковым [о].

Пераліваліся ў такт – пасля галосных пішацца **ў**.

Варыянт 1

Мінск сталіца нашай (не)залежнай (Р, р)эспублікі (Б, б)еларусь.

Светлая і разам (з, с) тым (т, ц)якая доля выпала гор(о, а)ду бо (у, ў)знік ён на в(е, я)лікіх дарогах што вядуць з захад(а, у) на (у, ў)сход і з поўначы на поў(д, дз)ень. А па гэты(м, х) дарога(м,х) ішлі (не)толькі добрыя людзі а і (не)людзі драпежнікі якія кол(ь?)кі разоў спрабавалі захапіць Мінск надзець на яго жыхароў ярмо зрабіць н(е, я)вольнікамі. Гэтак было як пішуць летапісцы і дзевя(т, ць)сот гадоў таму калі (князі) браты (Я, я)раславічы Із(е, я)слаў Св(е, я)таслаў і (У, Ў)севалад рушылі ў паход падышлі да ракі (Н, н)ямігі дзе стаяла крэпасць збудава(н, нн)ая (П, п)олацкім княз(е, я)м Ус(е, я)славам. Яго войска выступіла (на)сустрэч заваёўнікам але сілы былі (ня)роўныя. Шмат воінаў загінула тады а князь Ус(е, я)слаў трапіў у палон. Мінскім княз(е, я)м стаў яго сын Глеб.

Сяліліся гара(д?)жане каля замк(а, у) па берага(м, х) (Н, н)ямігі і (С, с)віслачы. Гэта была пераважна бедната якая працавала на багатых а сама мела толькі хлеб(а, у) кавалак на жы(ц, цц)ё ды якую апранаху на кожны дзень. Але як толькі наб(е, я)галі заваёўнікі мінчане (у, ў)мелі абараня(ц, цц)а. Пяц(ь?) разоў горад выгараў ад пажар(а, у) (да)шчэнт у і зноў а(д, т)будоўваўся. Такая была ў лю(д, дз)ей любоў да роднага мес(т, ц)а воля каб ж(і, ы)ць ладзіць новую спадчыну.

Варыянт 2

Дзейнасць Францыска Скарыны склала цэлую эпоху ў культурным жы(ц, цц)і беларускага народ(а, у) і са(д, дз)ейнічала яго сацы(а, я)льнаму і нацы(а, я)нальнаму абудж(е, э)(н, нн)ю. Яна зрабіла в(е, я)лікі ўплыў на культурнае раз(ь?)ві(ц, цц)ё нашых братоў-сусе(д, дз)яў рускіх і ўкраінцаў якім так(сама) адр(э, а)саваў сва(е, і) выда(н, нн)і в(е, я)лікі ас(ь?)ветнік і пакінула значны с(ь?)ле(д, т) у гісторыі культуры ч(е, э)шскага і літоўскага народаў... Клапо(т, ц)ячы(сь, ся) пра ас(ь?)вету для простых лю(д, дз)ей даў ім першую друкава(н, нн)ую кнігу на роднай мове а пераклаўшы «Біблію» на беларускую мову ён тым самым уз(ь?)німа(л, ў) гэтую мову да ўзроўн(ю, я) класічных моў (Я, Е)ўропы. Такой гіган(тс, ц)кай асобай як Францыск Скарына мог(бы) ганары(ц, цц)а кожны наро(д, т).

(С, З) дзейнас(ц, цц)ю в(е, я)лікага палачаніна з(ь?)вязана далейшае раз(ь?)ві(ц, цц)ё кнігадрукава(н, нн)я на Беларусі і ўз(ь?)нікне(н, нн)е яго ў Расіі на Украіне. Кнігі Скарыны раз(і, ы)шлі(сь, ся) па ўсёй У(с, з)ходняй (Я, Е)ўропе іх стара(н, нн)а перапісвалі і ра(з, с)паўсю(дж, ж)валі. Яны перамаглі хоць і было ў іх н(е, я)мала ворагаў.

Варыянт 3

Скупое зімовае со(л?)нца све(т, ц)іць над Н(е, я)свіжам. У вянк(е, у) старых клёнаў і ліп стаіць помнік. Павее ветрык і белыя кры(с, ш)талікі іне(я, ю) асыпаю(ц, цц)а на бронзавага (С, с)ымона (Б, б)уднага ярка (у, ў)спых(і?)ваюць на сонц(э, ы). А (С, с)ымон (Б, б)удны горда трымае ў адной ру(ке, цэ) кнігу «Катэхізіс» а другой нібы перагортвае яе старонкі запрашае пачытаць.

(Не)падалёку ад помнік(а, у) знаходзі(ц, цц)а друкарня імя (С, с)ымона (Б, б)уднага. Побач славуты кас(ь?)цёл якому чатыр(э, ы)ста гадоў старыя мурава(н, нн)ыя будынкі. Здае(ц, цц)а (на)міг трапля(е, і)ш у той час калі жыў у Н(е, я)свіжы чалавек які так многа зрабіў для нас беларусаў.

(С, с)ымона (Б, б)уднага справ(е, я)дліва называюць в(е, я)лікім гуманістам ас(ь?)ветнікам філосафам філолагам гісторыкам. Прадаў-жальнік справы (Ф, ф)ранцыска (С, с)карыны ён жыў у эпоху (А, а)драджэння калі в(е, я)лася барац(ь?)ба новых погл(е, я)даў і ідэй з тымі што аджылі свой век. (С, с)ымон (Б, б)удны выступаў супраць ф(е, і)адалаў якія прыгн(е, я)талі народ. Ён лічыў што (у, ў)се лю(д, дз)і багатыя і бедныя павінны быць ро(в, ў)нымі пер(а, е)д законам пер(а, е)д судом. Каб (с, ш)час(т?)ліва жыць патрэб(е, і)н мір. Войны падз(е, я)ляў на справ(е, я)длівыя калі адстойваюць сваю Радзіму і на заваёўні(тс, ц)кія злачы(н, нн)ыя.

Варыянт 4

У (не)прыкметнай л(е, я)сной вёса(ч, ц)цы каля в(е, я)лікай ракі жыве (не)старая яшчэ жанчына. У яе добрая а(т, д)будава(н, нн)ая ў пас(ь?)лявае(н, нн)ы час хата якая (не)калі р(о, а)знагалоса гучала дзі(т, ц)ячымі галасамі. Цяпер тут (т, ц)ішыня. (Не)в(е, я)лікая гаспадарка і вол(ь?)ны час запоўне(н, нн)ы ўспамінамі аб тым даўнім вае(н, нн)ым леце калі гэтая жанчына тады маладая дз(е, я)ўчына страціўшы бац(ь?)коў сабрала пад уцалелым дахам паўтузіна асірацелых на вайне дз(е, я)цей на доўгія гад(а, ы) стаўшы для іх маці стар(е, э)йшай с(е, я)строй выхавал(ь?)ніцай. Ішлі гады дзеці вучыліс(ь, я) сталелі і разыходзіліс(ь, я) з л(е, я)снога прыстанк(а, у) па сваі(м, х) (не, ня)зведаны(м, х) дарога(м, х). І вось настала хвіліна калі яна ра(з, с)віта-лас(ь, я) з апошнім і засталас(ь, я) ў ха(т, ц)е адна. Яна (не)шкадуе аб сваім (не, ня)лё(г, х)кім лёс(е, у) які шмат у чым вызначыла яе дабрыня што праявілас(ь, я) ў ця(ж, ш)кую га(д, дз)іну.

Усё далей у (не)зваротнае мінулае ад(ы?)хо(д, дз)іць гэтая самая в(е, я)лікая вайна але шрамы ад яе яшчэ часам прагляда(ь?)ваюць (у, ў) наш(а, ы)м жы(ц, цц)і. Мінула стол(ь?)кі гадоў а пам(е, я)ць аб ёй жывая (у, ў) св(е, я)домас(ь?)ці народ(а, у) у сэр(д?)цах людзей.

2. ТЭКСТЫ ДЛЯ ПЕРАКЛАДУ

Текст 1

Анализ структуры административных взысканий, накладываемых на субъекты хозяйствования, как правило, свидетельствует о том, что применяемые судом административные взыскания состоят из штрафа и дополнительного административного взыскания в виде конфискации предмета административного правонарушения, орудий и средств совершения административного правонарушения, находящихся в собственности (на праве хозяйственного ведения, оперативного управления) лица, совершившего административное правонарушение. Сопоставляя по суммам размер накладываемых штрафов и стоимость подлежащих конфискации предметов административного правонарушения, орудий и средств совершения административного правонарушения, можно прийти к выводу о значительном, как правило, превышении сумм последних по сравнению с суммами штрафов. При новом правовом регулировании у субъектов хозяйствования в меньшей степени будут появляться мотивы для обращения с соответствующими ходатайствами.

«Новый порядок освобождения от административной ответственности» (С.Л. Кулаковский).

Текст 2

Прокурору предоставляется право не только продлевать сроки проведения оперативно-розыскных мероприятий, но и устанавливать сроки проведения возобновляемых оперативно-розыскных мероприятий, знакомиться со сведениями о лицах, оказывающих (оказывавших) содействие на конфиденциальной основе органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность, в случае обращения указанных лиц с письменными заявлениями и жалобами на незаконные действия сотрудников органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, или привлечения этих лиц к уголовной ответственности, вносить соответствующие акты прокурорского надзора, в том числе за непредоставление материалов оперативно-розыскной деятельности либо об отсрочке их предоставления.

«Комментарий к Закону Республики Беларусь от 15 июля 2015 г. № 307-З «Об оперативно-розыскной деятельности» (В.В. Белокопытов, В.М. Филиппенков).

Текст 3

Среди различных видов корыстно-насильственных имущественных преступлений, предусмотренных Уголовным кодексом Республики Бе-

ларусь (далее – УК) (грабеж, разбой), особое место занимает вымогательство, которое в соответствии со ст. 208 УК определяется как «требование передачи имущества или права на имущество либо совершения каких-либо действий имущественного характера под угрозой применения насилия к потерпевшему или его близким, уничтожения или повреждения их имущества, распространения клеветнических или оглашения иных сведений, которые они желают сохранить в тайне».

«Правовая природа вымогательства» (В.В. Хилута).

Текст 4

Говоря о хищении, необходимо иметь в виду, что лицо, его совершающее, руководствуется желанием поставить чужое имущество в свою исключительную зависимость, т. е. не просто вовлечь его в сферу своих имущественных интересов, а обратить его в сферу своих имущественных ценностей, распорядиться им на правах собственника. В ситуации, когда идет речь об извлечении имущественной выгоды или противоправном приобретении права на имущество, виновное лицо руководствуется лишь побуждением вовлечь чужое имущество в сферу своих имущественных интересов, не ставя под сомнение право собственности на это имущество другого лица.

«Правовая природа вымогательства» (В.В. Хилута).

Текст 5

Принцип гендерного равенства является показателем состояния равенства в обществе в целом и отражает реальное социальное и правовое равенство полов, которое состоит в том, что женщины и мужчины являются свободными, независимыми, равными субъектами права. Однако, предоставляя суду широкий спектр средств индивидуализации наказания и свободу усмотрения в их выборе, законодатель устанавливает специфические преимущества для определенных категорий лиц, что является выражением отраслевого принципа дифференциации уголовной ответственности.

«Некоторые уголовно-правовые и криминологические аспекты преступлений, совершенных женщинами (часть 1)» (В.В. Белокопытов, В.М. Филиппенков).

Текст 6

Закон не содержит специальных положений, касающихся передачи либо внесения в залог имущества, принадлежащего двум или нескольким физическим лицам на праве общей собственности. В связи с этим залогодателю необходимо соблюсти приведенные выше правила (полу-

чить согласие других участников совместной собственности на передачу либо внесение имущества в качестве залога) прежде, чем передать либо внести залог. Отсутствие такого согласия станет препятствием для принятия указанного имущества в залог. Однако получение согласия не потребуется, если каждое физическое лицо как участник совместной собственности будет являться залогодателем.

«Мера пресечения в виде залога: новеллы и нерешенные вопросы в законодательном регулировании (часть I)» (А.В. Семеняко).

Текст 7

Во Всеобщей декларации прав человека (принята в г. Нью-Йорке 10 декабря 1948 г.) (далее – Всеобщая декларация) установлено, что все люди рождаются свободными и равными в своем достоинстве и правах. Каждый человек обладает всеми правами и свободами без каких-либо различий в отношении расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, имущественного или иного положения. Равноправие есть выражение гуманизма, что предполагает защиту человека, его гражданских прав и свобод от различных форм дискриминации, т. е. любых различий, исключений или предпочтений, основанных на признаках расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, имущественного, сословного или иного положения. Равноправие означает отсутствие привилегий и запрет дискриминации по каким бы то ни было основаниям. Равенство и свобода – это фундамент и необходимые условия для обладания гражданскими правами. Поэтому статья об ответственности за дискриминацию, т. е. нарушение равенства людей, имеет особое значение, поскольку в перечень гражданских прав человека равенство может быть включено с известной долей условности, предполагая собой основополагающий принцип, состояние, когда провозглашение прав и свобод человека имеет смысл только в случае, если государство гарантирует равенство и равноправие.

«Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь. Особенная часть. Раздел VII. Преступления против человека. Глава 23. Преступления против конституционных прав и свобод человека и гражданина (статьи 190–204)» (Ю.Л. Шевцов).

Текст 8

Воспрепятствование свободному осуществлению избирательного права может выражаться в совершении различных действий, препят-

ствующих работе избирательных комиссий или явке избирателя на участок для голосования; выдвижению гражданина кандидатом в депутаты; встрече кандидата в депутаты с избирателями; ознакомлению со списком граждан, имеющих право участвовать в выборах, референдуме, голосовании об отзыве депутата; подаче заявлений о неправильных сведениях, содержащихся в списках; осуществлению деятельности инициативной группы и т. п. Воспрепятствование участию в голосовании может иметь место при незаконном отказе включить гражданина в списки избирателей, предоставить право голосовать досрочно и т. п. Воспрепятствование осуществлению права быть избранным в органы государственной власти может состоять в незаконном отказе зарегистрировать гражданина в качестве кандидата в депутаты.

«Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь. Особенная часть. Раздел VII. Преступления против человека. Глава 23. Преступления против конституционных прав и свобод человека и гражданина (статьи 190–204)».

Текст 9

Субъективная сторона преступления характеризуется прямым умыслом. Виновный осознает, что осуществляет действия, направленные на организацию деятельности политической партии, иного общественного объединения, религиозной организации или фонда, либо участвует в их деятельности, и желает это совершить. Субъективная сторона включает также осознание лицом незаконного характера деятельности вышеперечисленных субъектов, а именно: 1) наличие вступившего в законную силу решения уполномоченного государственного органа о ликвидации или приостановлении их деятельности; 2) отсутствие факта государственной регистрации политической партии, иного общественного объединения, религиозной организации или фонда.

«Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь. Особенная часть. Раздел VII. Преступления против человека. Глава 23. Преступления против конституционных прав и свобод человека и гражданина (статьи 190–204)» (Ю.Л. Шевцов).

Текст 10

Подстрекательство независимо от того, состоялось ли преступление или покушение на преступление, всегда исполняется на стадии приготовления к преступлению, поскольку оно в принципе по своему существу не может осуществляться на стадии исполнения преступле-

ния. Однако это никак не изменяет содержание действий как подстрекательских. Пособник преступлению на стадии приготовления выполняет свои пособнические действия и более в преступлении не участвует. Он может вовсе выйти из контакта с будущим исполнителем и даже уехать в другой населенный пункт. Что с точки зрения роли в совершении преступления изменится в поведении пособника в зависимости от того, совершит или нет исполнитель то преступление, которому способствовал пособник? Ответ очевиден: ничего не изменится, пособник как был пособником преступлению, так и останется им, хотя бы исполнитель и вовсе отказался от преступления. Поведение субъекта как соучастника должно оцениваться не по стадиям преступления, а исключительно по его роли в совершении преступления на момент осуществления самих подстрекательских, организаторских или пособнических действий.

«О соотношении стадий преступления и соучастия в преступлении (часть 1)» (Н.А. Бабий) (по состоянию на 3 августа 2015 г.).

Текст 11

Анализируя конституционные основы противодействия коррупции и учитывая, что коррупция угрожает стабильности и безопасности общества, нанося ощутимый урон его социально-экономическому и политическому развитию, и что готовность к эффективной борьбе с коррупцией является важнейшим показателем цивилизованности государства, его приверженности к демократическим принципам и ценностям, необходимо обратить внимание на статью 59 Конституции Республики Беларусь, содержащую положение о том, что государство обязано принимать все доступные ему меры для создания внутреннего и международного порядка, необходимого для полного осуществления прав и свобод граждан Республики Беларусь, предусмотренных Конституцией Республики Беларусь. Следует также иметь в виду, что государственные органы, должностные и иные лица, которым доверено исполнение государственных функций, обязаны в пределах своей компетенции принимать необходимые меры для осуществления и защиты прав и свобод личности. Эти органы и лица несут ответственность за действия, нарушающие права и свободы личности. Таким образом, реализация норм статьи 59 Конституции Республики Беларусь способствует осуществлению отдельных мероприятий, направленных на борьбу с коррупцией, и находит свое непосредственное отражение и закрепление в антикоррупционном законодательстве.

«Конституционные основы противодействия коррупции в Республике Беларусь (часть 2)» (Н.А. Поляцук) (по состоянию на 3 августа 2015 г.).

Текст 12

Клевета посягает на честь и достоинство личности, которые являются нравственными оценочными категориями. Честь – это общественная оценка социальных и духовных качеств конкретного человека, представление людей о его поведении, отношении к другим людям, социальной роли. Честь характеризует моральную репутацию человека. Достоинство – это самооценка человеком своих социальных, моральных качеств, способностей и общественной значимости.

«Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь. Особенная часть. Раздел VII. Преступления против человека. Глава 22. Преступления против личной свободы, чести и достоинства (статьи 181–189)» (А.В. Барков).

Текст 13

Обязательным признаком оскорбления является неприличная форма унижения чести и достоинства личности. Это циничное деяние, глубоко противоречащее нормам поведения, принятым в обществе. Чаще всего имеет место словесное оскорбление, когда устно или письменно человеку адресуется неприличное высказывание, ругательство, унижительное прозвище. Однако возможно и оскорбление действием (пощечина, плевок и т. п.). Оскорбление может быть нанесено посредством вульгарных жестов и передразнивания потерпевшего.

Отрицательная, резко критическая оценка личности, которая дана в приличной форме, не является оскорблением.

«Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь. Особенная часть. Раздел VII. Преступления против человека. Глава 22. Преступления против личной свободы, чести и достоинства (статьи 181–189)» (А.В. Барков).

Текст 14

Оскорбление следует ограничивать от клеветы. При клевете сведения о личностных качествах потерпевшего всегда являются ложными, при оскорблении оценка потерпевшего может быть правильной по существу. При оскорблении решающее значение имеет неприличная форма оценки потерпевшего, а клевета может распространяться в корректной, внешне приличной форме. Основное различие этих преступлений состоит в том, что клевета всегда предполагает отрицательную характеристику потерпевшего со ссылкой на якобы имевшие место факты его аморального, противоправного, порочного поведения. Оскорбление же менее опасно, потому что виновный без ссылки на факты, бездоказа-

тельно, в унижительной форме высказывает свою отрицательную оценку потерпевшего, наносит ему обиду.

«Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь. Особенная часть. Раздел VII. Преступления против человека. Глава 22. Преступления против личной свободы, чести и достоинства (статьи 181–189)» (А.В. Барков).

Текст 15

Проблема борьбы с несанкционированным доступом к компьютерной информации как одним из самых распространенных преступлений в настоящее время остро стоит в зарубежных государствах. Во многих странах идет процесс совершенствования законодательства, регулирующего борьбу с компьютерной преступностью. Рост компьютерных преступлений, имеющих международный характер, и все более возрастающая угроза от этих преступлений, в первую очередь для информационной и экономической безопасности, вызывают необходимость унификации законодательства в этой области. Для эффективной борьбы с компьютерными преступлениями, в частности с несанкционированным доступом к компьютерной информации, необходимо учитывать опыт других государств, поскольку данный вид преступлений является новым в отечественном уголовном законодательстве. С этой целью был проведен сравнительно-правовой анализ уголовного законодательства ряда зарубежных стран с целью выявления общих и отличительных особенностей установления уголовной ответственности за несанкционированный доступ к компьютерной информации.

«Уголовное законодательство зарубежных стран об ответственности за несанкционированный доступ к компьютерной информации» (Н.А. Швед) (по состоянию на 17 июля 2015 г.).

3. ТЭКСТЫ ДЛЯ ПАДРЫХОЎКІ РЭФЕРАТАЎ

Тэкст 1

Паняцце злачынства ў ВКЛ у XVI ст. [Электронны рэсурс] : электрон. данне. – Мінск : Беларус. цифровая б-ка LIBRARY.BY, 21 нояб. 2010. – Режим доступа: http://library.by/portalus/modules/belarus/readme.php?subaction=showfull&id=1290330938&archive=1290362895&start_from=&ucat=& (свободны доступ). – Дата доступа: 01.10.2015.

Заканадаўства Вялікага Княства Літоўскага (далей – ВКЛ) значную ўвагу прысвяціла крымінальнаму праву. Феадальны крымінальны закон не ўтрымлівае дакладнага азначэння паняцця *злачынства*, аднак, зыходзячы з аналізу адпаведных крымінальна-прававых нормаў, можна зрабіць заключэнне, што заканадаўства XVI ст. прызнавала злачынствам процізаконае, віноўнае дзеянне, якое ўключае ў сябе элемент грамадскай небяспекі і робіць замах на грамадскі лад, правапарадак, уласнасць, правы і інтарэсы прыватных асоб.

У крымінальным законе ВКЛ сустракаюцца розныя назвы злачынных дзеянняў: «выступ», «крывда», «учинок», «злочынство», «шкода», «гвалт», «віна». Усе гэтыя тэрміны падкрэсліваюць розныя бакі злачыннага дзеяння, у змест якога заканадаўца нярэдка адначасова ўключае і «крывду» для пацярпелага, і «шкоду земскую», парушэнне закона і парушэнне «покоя посполітога», а акрамя гэтага – віну і грэх «противный пану Богу».

У залежнасці ад характару злачыннай дзейнасці і яе вынікаў парознаму называліся і злачынствы. Так, злачынствы супраць здароўя, асабістай недатыкальнасці і маёмасці называліся *гвалтам, крывдай, зладзействам, шкодай*. Проціпраўны і грамадска небяспечны характар злачынства адцяняўся тэрмінамі «выступ из права», віна. Агульнае паняцце злачынства, блізкае да сучаснага, называецца «проступком». Такія дзяржаўныя злачынствы, як змова супраць гаспадара, дзяржаўная здрада, бунт або паўстанне, спроба дзяржаўнага перавароту і некаторыя іншыя, называліся «ображенне маестату господарского». Гэтая назва была запазычана з рымскага права.

Парушыўшы закон, злачынца, да таго, як панесці пакаранне, павінен паўстаць перад судом, бо пакаранне з’яўляецца інстытутам дзяржаўным. Ужываючы ў дачыненні да злачыннага дзеяння тэрміны «проступка», «выступ», заканадаўца мае на ўвазе найперш парушэнне «устава» гаспадара, прававой нормы. Сучасны крымінальны закон лічыць падста-

вай для крымінальнай адказнасці за ўчыненае злачынства наяўнасць у дзеяннях асобы, якая яго здзейсніла, складу злачынства. Заканадаўца феадальнай Беларусі не ведае такога паняцця, аднак добра адрознівае ўсе яго асноўныя бакі і дастаткова ясна і дакладна апісвае істотныя і тыповыя прыметы, яго характарызуюць пэўнае шкоднае і проціпраўнае дзеянне як злачынства. Характарызуючы злачыннае дзеянне ў феадальны час, можна зыходзіць з тэорыі сучаснага крымінальнага права, якое называе чатыры элементы, групы аб'ектыўных і суб'ектыўных прымет складу злачынства: аб'ект, аб'ектыўны і суб'ектыўны бакі і суб'ект злачынства.

Закон часта называе «гвалтом» як само злачынства, у першую чаргу рознага роду самаўпраўныя дзеянні адносна чужой маемасці, так і адну з характэрных яго рыс, якая адпавядае сучаснаму паняццю «насілле». Са зместу ж артыкулаў можна заключыць, што яны азначаюць ужыванне фізічнага або псіхічнага прымусу да пацярпеўшага.

Паняцце «вина» са старажытнасці ўжывалася на Беларусі, аднак мела розныя значэнні. Часам яно адпавядала сучаснаму паняццю віны ці злачынства, часам замяняла слова «адказнасць», часта абазначала від пакарання – штраф, грашовая кампенсцыя і інш. У статутным заканадаўстве, падкрэсліваючы грамадскі характар злачыннага дзеяння, заканадаўца ўжывае тэрміны: «господарская вина», «вина разбойная», «вина злодейская», «вина кровавая». Для раскрыцця пэўных, характэрных рыс злачынства ў якасці замяняючага яго слова выкарыстоўваюцца тэрміны «учинок», «злочынство». Прычым заканадаўца адмяжоўвае ад простага «учинка» «горячий учинок», злачынства, пасля здзяйснення якога не мінула 24 гадзіны. Часам у законе выкарыстоўваецца слова «злодейство» ў сэнсе злая (дрэнная) справа. Выкарыстоўваўся гэты тэрмін больш для азначэння пасягальніцтва на маёмасныя правы, у першую чаргу адносна да крадзяжоў, заканадаўца дадзеную катэгорыю злачынных дзеянняў згрупаваў у адным раздзеле Статута 1588 г., назваўшы яго: «О злодействе всякого стану» (р. XIII).

Часам слова «злачынства» замяняецца словамі «своволенство», «неслушество», чым падкрэсліваюцца характэрныя рысы асобных відаў злачынстваў, такіх, напрыклад, як злачынствы проці парадку кіравання, проці правасуддзя і інш.

Злачыннае дзеянне не абмежавана здзяйсненнем пэўных рухаў цела. У яго ўключаны, як паказвае заканадаўца, выкарыстанне тых ці іншых сродкаў учынення злачынства. Прыкладам з'яўляюцца статутныя нормы аб прычыненні цялесных пашкоджанняў шляхам нацкоўвання сабакі

або выкарыстання для здзяйснення злачынства псіхічна хворай асобы (р. XII, арт. 13; р. XI, арт. 35). Пры характарыстыцы саставу некаторых злачынстваў заканадаўца адначасова дае ім маральную ацэнку і называе іх ганебнымі, грэшнымі, амаральнымі.

Статут 1588 г. першачарговае значэнне надае грамадскай небяспечы злачынства, звяртаючы ўвагу на ганебнасць злачынных дзеянняў і іх грахоўнасць. Заканадаўца неаднаразова паўтарае, што злачынства з'яўляецца агульнашкодным і агульнанебяспечным, а таму злачынец павінен быць злоўлены і пакараны за свае «злыя вучінкі» і «свовольства», што стане карай за ўчыненне злачынства для яго самога і застрашваннем – для іншых.

Крымінальна-прававыя нормы Статута гавораць аб тым, што злачынствы могуць быць здзейснены як у форме актыўных дзеянняў чалавека, так і ў форме ўтрымання ад пэўных дзеянняў, якія былі пажаданы заканадаўцу (злачынная бяздзейнасць).

Статут рэгламентуе і двухаб'ектныя злачынныя дзеянні. Так, пры замаху на жыццё асобы, якая мела ахоўную грамату гаспадара, аб'ектам злачынства з'яўляецца не толькі жыццё чалавека, але і парушэнне ўстава гаспадара, яго волі (р. I, арт. 13).

У большасці выпадкаў апісанне злачыннага дзеяння з'яўляецца казуістычным, заканадаўца ўстаўляе ў яго залішнія падрабязнасці, індывідуальныя рысы. Заканадаўца спрабуе прадугледзець усе магчымыя варыянты ўчынення злачынства, і таму часта некалькі выпадкаў аднаго і таго ж злачыннага дзеяння адрозніваюцца толькі розным становішчам злачынца ці пацярпеўшага. Усё гэта прыводзіць да шматслоўя і складанасці ўспрымання крымінальнага закона.

Заканадаўца феадальнай Беларусі прызнае аб'ектам злачынства не грамадскія адносіны ў той ці іншай сферы дзейнасці чалавека, як гэта ўласціва сучаснаму крымінальнаму праву, а канкрэтныя даброты і інтарэсы асоб, аднак і пры гэтым размяжоўвае даброты і інтарэсы прывілеяванага саслоўя (шляхты) і даброты і інтарэсы простых людзей. Статут 1588 г. унёсшы істотны ўклад у тэорыю крымінальнага права, прызнае таксама аб'ектамі злачыннага замаху адносіны па падтрыманні грамадскага парадку і грамадскай маральнасці (р. XI, арт. 60).

Знешні бок злачыннага дзеяння, сукупнасць прымет, якія характарызуюць злачынства ў яго знешнім праяўленні, складае яго аб'ектыўны бок. Сучаснае крымінальнае права ў гэта паняцце ўключае грамадска небяспечнае дзеянне (дзеянне або бяздзейнасць), прычынную сувязь паміж дзеяннем і наступіўшымі грамадска-небяспечнымі вынікамі, а

таксама месца, спосаб, час і абставіны здзяйснення злачынства, з ліку якіх абавязковай прыметай для ўсіх складаў злачынстваў з’яўляецца грамадска небяспечнае дзеянне.

Пры даследаванні аб’ектыўнага боку злачынства І.А. Маліноўскі размяжоўвае ў феадальным законе тры стадыі злачыннай дзейнасці: выяўленне злачыннай волі, замах і ўчыненне злачыннага дзеяння.

Тэкст 2

Кулеш, Г.І. Тэрміны іск і ісцёц у беларускім заканадаўстве // Мова – літаратура – культура : матэрыялы VI Міжнар. навук. канф. : у 2 ч. : Ч.1, Мінск, 28–29 кастр. 2010 г. / Беларускі дзярж. ун-т. – Мінск : РІВШ, 2011. – С. 56–60.

Тэрміны іск і ісцёц выкарыстоўваюцца ў заканадаўчых актах, якія рэгулююць грамадскія адносіны, што ўзнікаюць пры расследаванні злачынстваў, разглядзе і вырашэнні спраў крымінальнага, грамадзянскага, адміністрацыйнага судаводства.

У сучасным заканадаўстве першыя такія акты з’явіліся на беларускай мове ў пачатку 1930-х гадоў. У 1930 г. быў перакладзены і выдадзены Грамадзянскі працэсуальны кодэкс, у 1932 г. – Крымінальна-працэсуальны кодэкс.

Тэрмін іск у гэтых кодэксах ужываецца для абазначэння:

1) звароту пацярпелай асобы ў суд з просьбай абараніць парушаныя правы: Грамадзянскі іск можа быць пададзены і пры распачатку крымінальнай справы, і ў час дасудовага следства... (КПК- 32, 15); Іскі падаюцца суду, у раёне якога адказчык мае сталае пражываньне альбо сталы занятак (ГПК-30, 25);

2) матэрыяльна-прававога патрабавання пацярпелага да адказчыка: Цана іску паказваецца ісцом (ГПК-30, 37); Цана іску вылічаецца... у ісках, якія складаюцца з некалькіх самастойных іскавых патрабаванняў (ГПК-30, 36);

3) спосабу распачынення справы: У дачыненні пададзенага грамадзянскага іска суд... пастанаўляе не разглядаць іск, калі падсудны апраўдан за адсутнасцю ў яго дзеяннях складу злачынства (КПК-32, 327);

4) судовай справы, працэсу: даны іск па акалічнасцях справы ўдабней вырашаць па месцы ўчынення галоўных паверачных дзеянняў (ГПК-30, 103); Калі пры разборы крымінальнай справы адмоўлена ў грамадзянскім іску, паданьне таго ж іску ў другі раз у парадку грамадзянскага працэсу не дазваляецца (КПК-32, 328).

Меў пашырэнне ў кодэксах і вытворны прыметнік іскавы: іскавае па-трабаваньне (ГПК-30, 39), іскавая заява (ГПК-30, с. 76), іскавая справа (ГПК-30, 79).

Выкарыстанне тэрміна ісцёц у ГПК-30 і КПК-32 ілюструць такія прыклады: Іск можа быць пададзены супольна некалькімі ісцамі альбо да некалькіх адказчыкаў (ГПК-30, 163); Пад словам «стораны» разумеюцца пракурор, які падтрымлівае ў працэсе абвінавачваньне, грамадзянскі ісцёц і прадстаўнікі яго інтарэсаў, падвіноўны, яго законныя прадстаўнікі і абаронцы... (КПК-32, 23).

Пазнейшыя рэдакцыі ГПК і КПК таксама апэрыруюць гэтымі тэрмінамі: Адмова ў іску, пастаноўленая ў парадку грамадзянскага судаводства, пазбаўляе істца права паўторнага прад'яўлення таго ж іску па крымінальнай справе (КПК-61, 56);

Цана іску ўказваецца істцом (ГПК-65, 56). Яшчэ раней за першыя зборы законаў, у 1926 г., тэрміны іск і ісцёц прапанавалі да ўжытку складальнікі руска-беларускага слоўніка «Тэрміналогія права» – дзясятага выпуску серыі «Беларуская навуковая тэрміналогія» [БНТ-10]. Аднак увядзёныя гэтых тэрмінаў выклікала непрыманне з боку асобных тагачасных спецыялістаў. Правазнавец Леў Акіншэвіч, рэцэнзуючы слоўнік, выказаў меркаванне, што слова іск «беларуская мова, бяспрэчна, не ведае, гэта чыста расійскае слова» [6, с. 190].

На яго думку, неабходна выкарыстоўваць тэрмін пазыў ці пазва. Не падтрымаў Л. Акіншэвіч і тэрмін ісцёц і параіў узяць «добры тэрмін з Байкова ды Гарэцкага пазывальнік» [6, с. 190]. У 80-я гады XX ст. і ў пачатку XXI ст. гэтыя тэрміны зноў сталі аб'ектам крытыкі з боку некаторых лінгвістаў і правазнаўцаў. Тэрмін іск характарызаваўся як «варты жалю прадукт савецкай эпохі» [3, с. 100]. Замест іск і ісцёц прапаноўваліся, як і ў 1920-я гг., альтэрнатыўныя варыянты пазоў/позва і пазоўнік [1; 3; 5].

Аргументам непрымання тэрміна іск была неўласцівасць для беларускай літаратурнай мовы яго матыватара – дзеяслова іскаць, прыдатнасць варыянта пазоў/позва пацвярджалася практыкай яго выкарыстання, як і дзеяслова пазваць, ў старабеларускім канцылярска-юрыдычным пісьменстве.

Цалкам падтрымліваю пазіцыю прыхільнікаў развіваць тэрміналогію, выяўляючы і падкрэсліваючы самабытнасць і адметнасць беларускай мовы. Згодная з тым, што замест тэрміна іск лепш было б ужываць утварэнне спецыфічна беларускае, паколькі «іск – бязафіксавае ўтварэнне ад пазалітаратурнага дзеяслова іскаць» [3, с. 101]. Аднак прапанаваныя

варыянты і прыведзеныя на іх карысць аргументы немагчыма прыняць як дастаткова пераканаўчыя.

Па-першае, выкарыстанне ўтварэнняў з коранем -іск- таксама было ўласцівым старабеларускай мове, прычым не толькі ў якасці агульнаўжывальных слоў, але і ў якасці тэрмінаў. Дзеяслоў іскати з'яўляўся кампанентам устойлівых словазлучэнняў іскати правом (на праве) 'дабівацца праз суд чаго-небудзь', іскати вины 'абвінавачваць', іскати помсты 'помсціць', якія адзначаны ў Вісліцкім статуте, Статуте ВКЛ, Трыбунале ВКЛ і іншых юрыдычных дакументах [ГСБМ-14, с. 151–152].

Па-другое, дзеяслоў позвати 'выклікаць у суд' [ГСБМ-25, с. 408] у сучаснай мове выцеснены дзеясловам выклікаць і гэтак жа, як дзеяслоў іскаць, не з'яўляецца літаратурным. У выніку атрымліваецца, што ўтварэнне прапанаванага варыянта пазоў/позва аналагічнае ўтварэнню слова іск: гэта бязафікснае ўтварэнне ад пазалітаратурнага цяпер дзеяслова пазваць.

Па-трэцяе, тэрмін пазоў/позва вядомы беларускаму заканадаўству, як старажытнаму, так і сучаснаму, у іншым значэнні: позевъ (позовъ, позэвъ) 'выклік у суд; судовая павестка' < стп. *rozew*. Позывати 'выклікаць у суд' < стп. *rozuwać* [2, с. 53]. Таксама і паводле Гістарычнага слоўніка беларускай мовы, позовъ – гэта 'выклік у суд, павестка' [ГСБМ-26, с. 5], а не заява (матэрыяльна-прававое патрабаванне) ад пацярпелага, накіраваная ў судовы орган. У залежнасці ад урадавай інстанцыі, з якой пазоў выходзіў, адрознівалі пазоў гаспадарскі, дворны, земскі, падкаморскі і інш. [ГСБМ-26, с. 5]. Са значэннем 'выклік у суд' выкарыстоўваўся і тэрмін ліст пазоўны: *слижебникъ... листъ позовный подасть а поведать* *wt которог сиди* [ГСБМ-17, с.].

У слоўніку «Тэрміналогія права», выдадзеным у 1926 г., побач з тэрмінам позва прапануецца і павестка: повестка – павестка, позва (БНТ-10, с. 20). Стваральнікі беларускамоўнага тэксту ГПК-30 і КПК-32 аддалі перавагу першаму з прапанаваных варыянтаў: Павесткі суду ўручаюцца самім выклікаемым асобам (ГПК-30, 69); Падвіноўны, які знаходзіцца на волі, выклікаецца павесткай па пошце альбо праз міліцыю (КПК-32, 265).

Характэрна, што рэдакцыі гэтых кодэксаў 1960-х гадоў для абазначэння выкліку ў суд паслядоўна выкарыстоўваюць тэрмін позва: Абвінавачваемы, які знаходзіцца на волі, выклікаецца да следчага позвай... позва ўручаецца падрапіску... (КПК-61, 144); выклік у суд сведак, экспертаў і перакладчыкаў праводзіцца судовымі пазвамі (ГПК-65, 78);

Адначасова з позвай суддзя накіроўвае адказчыку копію іскавай заявы... (ГПК-65, 79).

Як адзначалася ўжо, непрыманне выклікаў (як у 1920-я гг., так і ў наш час) і тэрмін ісцэц.

Мікола Гуткоўскі, дакладаючы ў юрыдычнай секцыі навуковага таварыства пры БДУ аб выніках работы па ўкладанні 10-га выпуску «Беларускай навуковай тэрміналогіі» («Тэрміналогія права»), называе тэрмін ісцэц сярод слоў, уключаных у гэты слоўнік са старабеларускага канцылярска-юрыдычнага пісьменства, у прыватнасці з Метрыкі Вялікага княства Літоўскага [4, 85]. Асобу, якая звярталася ў судовы орган з мэтай абароны свайго парушанага права, даўней называлі таксама і тэрмінам повад: повод виноватог правом всегда ищет [ГСБМ-14, с. 152].

Паколькі варыянтамі для замены тэрмінаў іск і ісцэц прапаноўвалі аднакаранёвыя пазоў/позва і пазывальнік/пазоўнік, можна дапусціць, што іск і ісцэц таксама ўспрымалі як аднакаранёвыя. Аднак ісцэц паходзіць не ад іскаць, як «тлумачаць звычайна па народнай этымалогіі, а ад істы ‘заможны’, ‘уладальнік рухомасці’» [ГЭС, с. 360], якое ў сваю чаргу карэліруецца з назоўнікам істизна ‘сапраўдная (без працэнтаў і прыбытку) сума грошай; кошт, цана чаго-небудзь»; ‘уласнасць’ [ГСБМ-14, с. 184]. Істизна паходзіць са старапольскага *iścizna* [2, с. 78]. У рад аднакаранёвых уваходзіў і дзеяслоў істити ‘забяспечваць; выплочваць’.

Дарэчы, БРС-25 прыводзіць асабовую назву пазывачы, -вач як адпаведнік рускаму судебный пристав (БРС-25, с. 215).

Як паказаў ілюстрацыйны матэрыял, тэрміны іск і ісцэц паслядоўна ўжываюцца ў сучасных беларускіх заканадаўчых тэкстах. Аднак з прычыны ўтварэння ад неўласцівай асновы (іск) і памылковага ўяўлення аб этымалогіі (ісцэц) гэтыя тэрміны выклікаюць непрыманне пэўнай часткай носьбітаў беларускай мовы. Прапанаваныя альтэрнатыўныя варыянты таксама не вызначаюцца дасканаласцю.

Літаратура

1. Белавусаў, У. Юрыдычная тэрміналогія: нарыс праблематыкі / У. Белавусаў // Праўнік. Часопіс юрыстаў і палітолагаў. – 2005. – № 1. – С. 120–124.
2. Булыка, А.М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст. / А.М. Булыка – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 256 с.
3. Бушлякоў, Ю.С. Беларуская праўніцкая тэрміналогія: крыніцы пурывыстчнага абнаўлення / Ю.С. Бушлякоў // Беларуская мова ў другой

палове XX стагоддзя : матэрыялы Міжнар. навук. канф. – Мінск : БДУ, 1998. – С. 99–101.

4. Гуткоўскі, М. Беларуская праўная тэрміналогія / М. Гуткоўскі // Працы БДУ. 1927. – № 14–15. – С. 81–91.

5. Маладзяшын, Р. Праўныя тэрміны ў слоўніку Івана Насовіча / Р. Маладзяшын // Праўнік. Часопіс юрыстаў і палітолагаў. – 2006. – № 2. – С. 169–171.

6. Окіншэвіч, Л. Да пытання пра беларускую юрыдычную тэрміналогію / Л. Окіншэвіч // Полымя. – 1928. – № 4. – С. 189–195.

Тэкст 3

Мароз, В.К. Юрыдычная тэрміналогія: мова родная, дзяржаўная, афіцыйная, нацыянальная / В.К. Мароз // Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для правоохранительных органов : тезисы докладов Междунар. науч.-практ. конф. Минск, 3 апр. 2015 г. / Акад. МВД Респ. Беларусь. – Минск, 2015. – С. 304–305.

Беларуская мова – адна са славянскіх моў, нацыянальная мова беларускага народа, дзяржаўная мова Рэспублікі Беларусь і мова тытульнай нацыі – з’яўляецца важным элементам сучаснай моўнай сітуацыі і займае істотнае месца ў камунікатыўнай, культурнай і інфармацыйнай прасторы сучаснага беларускага грамадства. Нягледзячы на складанасці развіцця ў XX ст. і звужанне функцыянавання ў афіцыйнай камунікацыі, сучасная беларуская мова – гэта высокаразвітая літаратурная мова з упарадкаванай сістэмай нормаў, багатым слоўніковым складам, разгалінаванай тэрміналогіяй. Як і любая іншая натуральная мова яна аб’ектыўна выконвае ў грамадстве тры асноўныя глабальныя функцыі: камунікатыўную, культурную, ідэнтыфікацыйную.

Мова – галоўны вынік і сродак тварэння нацыянальнай гісторыі і культуры народа. За XIX–XX стст. беларуская мова прайшла шлях нацыянальнага станаўлення і дасягнула высокай ступені развіцця. Нацыянальная мова ёсць матэрыялізаваная душа народа: «Для мовы, гэтай выразіцелькі душы і думак чалавека, не патрэбна ні скіпетраў, ні каронаў, як не патрэбна для сонца якога-небудзь яшчэ пазалочанага абручча, рамак. Сонца само па сабе адна аздобнасць – і золата, і брыльянт. Таксама і мова якога-небудзь народа ёсць для яго і скіпетрам, і каронай, яго нічым не апаганенай аздобнасцой» (Янка Купала. Ці маем мы права выракацца роднай мовы).

Беларуская мова была і застаецца на нашай зямлі роднай моваю беларусаў. Яна трымае нас разам, цэментуе беларускую нацыю. Паводле дадзеных перапісу насельніцтва Беларусі 2009 г., роднай беларускую мову назвалі 4 841 319 этнічных беларусаў, а таксама 217 015 прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцей краіны назвалі беларускую сваёй роднай, што складае 53,22 % ад усяго складу насельніцтва краіны. Акрамя таго, 1 009 935 этнічных беларусаў указалі яе як мову, якой яны свабодна валодаюць, а таксама 271 778 чалавек, якія належаць да іншых нацыянальнасцей, таксама ўказалі беларускую як другую мову (сярод іх 181 091 чалавек этнічныя рускія), што складае каля 13,49 % ад насельніцтва краіны.

Такім чынам, паводле перапісу 2009 г., беларуская мова была роднай для 5 058 334 чалавек, акрамя таго, 1 281 713 чалавек валодалі беларускай мовай як другой, што склала каля 6 340 047 чалавек, якія свабодна размаўляюць па-беларуску. Нягледзячы на тое, што 2/3 насельніцтва краіны заявілі пра свабоднае валоданне беларускай мовай, колькасць грамадзян Беларусі, якія размаўляюць па-беларуску дома, складае 2 073 853 чалавек сярод этнічных беларусаў і 153 271 чалавек іншых этнасаў (у тым ліку 120 378 этнічных палякаў), што складае 23,43 % ад усяго насельніцтва краіны.

Родная мова – гэта сістэма, якую пэўны народ самаідэнтыфікуе як сваю ўласную, надзвычай дарагую і каштоўную самому сабе, неад’емную ад гісторыі краю, адметную ад суседніх ці іншых моваў. «Родная мова ў дакладным значэнні ёсць самая любімая спадчына нацыі: праз яе найлягчэй пранікнуць у душу нацыі, закрануць пачуцці, праясніць розум, падштурхнуць адпаведную думку, заклікаць да дзеяння, змагацца са страсцямі, ствараць дабрачыннасці» (Аляксандр Ельскі).

Нацыянальная мова – поліфункцыянальная сістэма. Яна стылістычна разнастайная (стыль мастацкай літаратуры, афіцыйна-справавы, навуковы стыль і інш.). Гэта забяспечвае ёй паўнаважнае функцыянаванне ў межах нацыі як мовы адукацыі і навукі, культуры і справядлівасці, а таксама сродку зносінаў паміж людзьмі ва ўсіх сферах сучаснага беларускага грамадства. Сучасная беларуская мова знаходзіцца ў стане нацыянальнага адраджэння. На гэтым этапе набываюць прыярытэтнае значэнне такія яе функцыі, як кагнітыўная і камунікатыўная.

Беларуская нацыянальная мова развівалася і развіваецца ў дзвюх формах: літаратурнай і народна-дыялектнай. Сучасная беларуская літаратурная мова – унармаваная сістэма: нормы лексічныя, марфалагічныя,

фанетычныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, сінтаксічныя, стылістычныя выпрацоўваюцца гістарычна, кадыфікуюцца (фіксуюцца) у слоўніках і даведніках, замацоўваюцца ў пісьмовай мове. Яны абавязковыя ў межах усёй нацыі. Кадыфікацыйная норма – гэта наяўны узус літаратурнага вымаўлення, словаўтварэння, словазмянення. Літаратурная мова, апрацаваная майстрамі слова, – гэта гісторыка-культурны скарб нацыі. Яна мае дзве формы – вусную і пісьмовую.

Неабходна звярнуць увагу на адзін істотны аспект, які характарызуе месца беларускай мовы ў сучасным грамадстве і яе перспектывы. Так, асноўным асяродкам актыўнага выкарыстання беларускай мовы ў 70-я – 80-я гады мінулага стагоддзя заставалася беларуская вёска, а таксама асяроддзе гарадской гуманітарнай інтэлігенцыі. Дарэчы, і беларускамоўнае навучанне ў сярэдняй школе таксама захоўвала свае пазіцыі пераважна ў сельскай мясцовасці. Таму адным з найбольш істотных вынікаў моўнага развіцця ў канцы XX стагоддзя, калі на працягу невялікага перыяду ў 90-я гады ў грамадстве рэзка ўзрасла цікавасць да беларускай мовы, рабіліся інтэнсіўныя захады да пашырэння яе выкарыстання ў самых прэстыжных і запатрабаваных сферах ужытку, быў заканадаўча замацаваны яе статус як дзяржаўнай мовы, трэба лічыць змену грамадскіх ацэнак і сацыяльнай лакалізацыі беларускай мовы. Нягледзячы на тое, што намаганні па пашырэнні беларускай мовы ў асноўныя сферы ўжытку былі непрацяглыя і не далі чаканых вынікаў, станоўчым момантам з’яўляецца змена ацэнак і адносін грамадства да самой мовы. Сёння сацыяльнай базай беларускай мовы з’яўляецца пераважна гарадское асяроддзе беларускай інтэлектуальнай эліты па-за гуманітарнай сферай. Адметным фактам моўнага развіцця гэтага перыяду з’явілася таксама пераразмеркаванне функцыянальнай ролі беларускай мовы ў сучасным соцыуме. Так, у выніку змяншэння колькасці актыўных карыстальнікаў беларускай мовы і яе ролі як рэальнага сродку зносін, істотна ўзрасло яе значэнне як сродку і сімвала нацыянальнай ідэнтыфікацыі і самаідэнтыфікацыі, сродку захавання і прэзентацыі нацыянальнай духоўнай спадчыны і культуры.

У канцы XX ст. было ажыццёўлена прававое ўрэгуляванне моўнага пытання ў Рэспубліцы Беларусь. Аднак праблема застаецца ў тым, што пры ўсеагульным побытавым усведамленні сутнасці паняцця «дзяржаўная мова», ні ў прававых актах, ні ў навуковай літаратуры немагчыма знайсці адназначнага і вычарпальнага яго вытлумачэння. Можна пагадзіцца з тым азначэннем гэтага, якое даецца ў

энцыклапедыі «Беларуская мова» (Мінск, 1994): «Дзяржаўнасць мовы – гэта юрыдычна замацаваны і рэгламентаваны парадак яе выкарыстання ва ўсіх або ў пераважнай большасці разгалінаванняў афіцыйнай сферы грамадскіх зносін.

Дзяржаўны статус мовы грунтуецца на арганізацыйных, кадравых, матэрыяльна-тэхнічных, культурна-асветных і іншых дзяржаўных мерах, прадугледжвае сістэму прававой аховы мовы на тэрыторыі адпаведнага дзяржаўнага ўтварэння» (с. 181). У такім выпадку дзяржаўнае двухмоўе – гэта юрыдычна замацаваны і рэгламентаваны парадак раўнапраўнага выкарыстання дзвюх моў ва ўсіх або пераважнай большасці афіцыйных сфер грамадскіх зносін.

Сёння беларуская мова ўсведамляецца як найважнейшы сродак захавання нацыянальнай адметнасці народа і краіны. У грамадстве ў цэлым сфарміравалася і замацавалася ўсведамленне прэстыжу асобы, якая побач з рускай мовай ведае і беларускую і карыстаецца ёю ў сваёй дзейнасці.

Пытанні да заліку

1. Мова і маўленне. Гіпотэзы паходжання мовы. Функцыі мовы.
2. Гістарычныя этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы.
3. Марфалагічная інтэрферэнцыя: назоўнік (несупадзенне ў родзе, асаблівасці канчаткаў першага, другога і трэцяга скланенняў, скланенне назоўнікаў агульнага роду).
4. Марфалагічная інтэрферэнцыя: прыметнік (ступені параўнання якасных прыметнікаў, утварэнне прыналежных прыметнікаў).
5. Марфалагічная інтэрферэнцыя: лічэбнік (род, скланенне).
6. Марфалагічная інтэрферэнцыя: займеннік (асаблівасці скланення і правапісу зваротнага займенніка *сябе*, асабовых *ты, ён (яна, яно), яны*, указальных).
7. Марфалагічная інтэрферэнцыя: дзеяслоў (спражэнне дзеясловаў, правапіс дзеяслоўных суфіксаў і канчаткаў).
8. Марфалагічная інтэрферэнцыя: дзеепрыметнік (асаблівасці ўжывання і ўтварэння).
9. Марфалагічная інтэрферэнцыя: дзеепрыслоўе.
10. Асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове.
11. Лексіка. Адназначныя і мнагазначныя словы.
12. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання
13. Лексіка беларускай мовы паводле сферы ўжывання.
14. Тэрмін, асноўныя характарыстыкі. Паняцце тэрмінасістэмы.
15. Тыпы і спосабы ўтварэння тэрмінаў.
16. Агульная характарыстыка функцыянальных стыляў мовы.
17. Навуковы стыль: агульная характарыстыка, сфера выкарыстання.
18. Лексіка навуковага стылю.
19. Спасылкі на крыніцу інфармацыі ў навуковым стылі.
20. Кампазіцыйна-структурная арганізацыя навуковага тэксту.
21. Сістэма жанраў навуковай літаратуры: анатацыя.
22. Сістэма жанраў навуковай літаратуры: рэзюмэ.
23. Сістэма жанраў навуковай літаратуры: рэферат.
24. Паняцце афіцыйна-справавога стылю.
25. Справаводства. Дакумент. Асабістыя дакументы.
26. Распарадчыя дакументы, іх кампазіцыйнае і моўнае афармленне.

27. Адміністрацыйна-арганізацыйныя і інфармацыйна-даведачныя дакументы.

28. Групы справавых лістоў паводле функцыянальнага прызначэння.

29. Кампазіцыя справавых лістоў. Патрабаванні да афармлення.

30. Культура маўлення. Камунікатыўныя рысы маўлення.

31. Культура маўлення. Моўны этыкет.

32. Культура маўлення. Нормы беларускай літаратурнай мовы.

33. Арфаграфічныя нормы: правапіс галосных літар.

34. Арфаграфічныя нормы: правапіс літар *а, о, э, е, ё, я* ў складаных словах.

35. Арфаграфічныя нормы: правапіс зычных.

36. Арфаграфічныя нормы: правапіс абрэвіятур; правілы скарачэння і пераносу слоў.

37. Арфаграфічныя нормы: правапіс асобных марфем (прыставак і суфіксаў).

38. Арфаграфічныя нормы: правапіс вялікай і малой літар.

Змест

Уступ	3
Тэма 1. Уводзіны ў вучэбную дысцыпліну «Беларуская мова (прафесійная лексіка)». Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульнаадукацыйных і нацыянальных каштоўнасцей	10
Змест вучэбнага матэрыялу	10
Мэты заняткаў	10
Апорныя палажэнні	10
Апорныя схемы	11
Пытанні да разгляду	12
Тэставыя заданні	13
Практычныя заданні	14
Індывідуальныя творчыя заданні	16
Лексічны мінімум	17
Тэмы вусных паведамленняў, дакладаў, рэфератаў	17
Тэма 2. Лексічная сістэма беларускай мовы	18
Змест вучэбнага матэрыялу	18
Мэты заняткаў	18
Апорныя палажэнні	18
Апорныя схемы	19
Пытанні да разгляду	21
Тэставыя заданні	21
Практычныя заданні	22
Індывідуальныя творчыя заданні	25
Лексічны мінімум	26
Тэмы вусных паведамленняў, дакладаў, рэфератаў	26
Тэма 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму	27
Змест вучэбнага матэрыялу	27
Мэты заняткаў	27
Апорныя палажэнні	28
Апорныя схемы	30
Пытанні да разгляду	36
Тэставыя заданні	36

Практычныя заданні.....	39
Індывідуальныя творчыя заданні.....	44
Лексічны мінімум.....	44
Тэмы вусных паведамленняў, дакладаў, рэфератаў.....	45
Тэма 4. Функцыянальныя стылі маўлення.....	46
Змест вучэбнага матэрыялу.....	46
Мэты заняткаў.....	46
Апорныя палажэнні.....	46
Апорныя схемы.....	46
Пытанні да разгляду.....	48
Тэставыя заданні.....	48
Практычныя заданні.....	48
Індывідуальныя творчыя заданні.....	51
Лексічны мінімум.....	51
Тэмы вусных паведамленняў, дакладаў, рэфератаў.....	52
Тэма 5. Навуковы стыль.....	53
Змест вучэбнага матэрыялу.....	53
Мэты заняткаў.....	53
Апорныя палажэнні.....	54
Апорныя схемы.....	57
Пытанні да разгляду.....	58
Тэставыя заданні.....	59
Практычныя заданні.....	60
Індывідуальныя творчыя заданні.....	63
Лексічны мінімум.....	65
Тэмы вусных паведамленняў, дакладаў, рэфератаў.....	65
Тэма 6. Афіцыйна-справавы стыль.....	66
Змест вучэбнага матэрыялу.....	66
Мэты заняткаў.....	66
Апорныя палажэнні.....	66
Апорныя схемы.....	68
Пытанні да разгляду.....	69
Тэставыя заданні.....	70
Практычныя заданні.....	71
Індывідуальныя творчыя заданні.....	72
Лексічны мінімум.....	72
Тэмы вусных паведамленняў, дакладаў, рэфератаў.....	73
Тэма 7. Культура прафесійнага маўлення.....	74
Змест вучэбнага матэрыялу.....	74

Мэты заняткаў	74
Апорныя палажэнні.....	74
Апорныя схемы.....	76
Пытанні да разгляду	76
Тэставыя заданні	77
Практычныя заданні.....	78
Індывідуальныя творчыя заданні.....	79
Лексічны мінімум	80
Тэмы вусных паведамленняў, дакладаў, рэфератаў.....	80
Дадаткі	81
Пытанні да заліку	102

Вучэбнае выданне

Каценка Алена Віктараўна,
Мароз Валянціна Канстанцінаўна

БЕЛАРУСКАЯ МОВА (прафесійная лексіка)

Вучэбна-метадычны дапаможнік

Рэдактар *Н.Ю. Перавалава*
Камп'ютарная вёрстка *Ю.С. Раманюк*
Карэктар *Н.Ю. Перавалава*

Падпісана да друку 11.07.2016. Фармат 60×84¹/₁₆.
Папера афсетная. Рызаграфія.
Ум. друк. арк. 6,28. Ул.-выд. арк. 4,50.
Тыраж 500 экз. Заказ 210.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі
«Акадэмія Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/102 ад 02.12.2013.

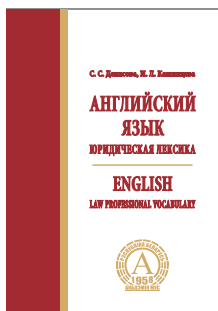
Пр-т Машэрава, 6, 220005, Мінск.
Тэл. (017) 289-21-77, факс 288-27-58.
e-mail: gioacademia120@mail.ru
<http://academy.mia.by>

Акадэмія Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь прадстаўляе выданні:

Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі / установа адукацыі «Акадэмія М-ва ўнутр. спраў Рэсп. Беларусь». – Мінск : Акадэмія МУС, 2015. – 117, [3] с.

Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі зацверджаны Законом Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. № 420-З. Закон уступіў у сілу 1 верасня 2010 г.

Денисова, С. С.

Английский язык. Юридическая лексика = English. Law Professional Vocabulary : учебное пособие / С. С. Денисова, И. Л. Кашинцева ; учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь». – Минск : Академия МВД, 2016. – 214, [2] с.

Рассматривается грамматический и лексический материал, посвященный теории и истории права, видам права (административное, уголовное, гражданское), уголовному и гражданскому судопроизводству англоязычных стран, а также приводятся дополнительные тексты для чтения.

Предназначено для курсантов и студентов учреждений высшего образования по юридическим специальностям.

Английский язык : практическое пособие / авт.-сост.: С. С. Денисова, Т. М. Катцова, С. Е. Подгруша ; учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь». – 9-е изд., стер. – Минск : Академия МВД, 2016. – 131, [1] с.

Практическое пособие по английскому языку (с упражнениями) содержит материалы для активизации лексики и грамматики, может быть использовано как для аудиторной, так и самостоятельной работы.

Предназначено для курсантов дневной формы получения образования, слушателей факультета заочного обучения учебных заведений системы МВД Республики Беларусь.

Мы прапануем і іншую літаратуру па розных дысцыплінах для студэнтаў юрыдычных спецыяльнасцяў устаноў вышэйшай адукацыі.

НАЯЎНЫ І БЕЗНАЯЎНЫ РАЗЛІК!

Тэл.: (017) 289-21-87 (кнігарня), 289-21-77.

E-mail: rioacademia120@mail.ru

Адрас: пр-т Машэрава, 6, 220005, Мінск.